

MÜHENDİSLİK MİMARLIK ÖYKÜLERİ

VIII

**TMMOB
TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ**

MÜHENDİSLİK VE MİMARLIK ÖYKÜLERİ - VIII

ISBN

978-605-01-1160-6

YAYINLAYAN

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ

İLETİŞİM ADRESİ

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ
SELANİK CAD. NO:19/1 YENİŞEHİR 06650 ANKARA
TEL: (312) 418 12 75 · FAKS: (312) 417 48 24
WWW.TMMOB.ORG.TR · TMMOB@TMMOB.ORG.TR
FACEBOOK.COM/TMMOB1954
TWITTER.COM/TMMOB1954

TASARIM

MUTLU ARSLAN

BASKI

PATİKA AJANS MAT. REK. ORG. TİC. LTD. ŞTİ.
ADAKALE SOKAK 4/B KIZILAY/ANKARA
TEL: (312) 431 22 11 · SERTİFİKA NO: 32796

ŞUBAT, 2018

İÇİNDEKİLER

ŞUNUŞ.....	5
EMİN KORAMAZ	
ÖNSÖZ.....	6
NADİR AVŞAROĞLU	
21. YÜZYILA İLK GİREN ADAM: AYKUT GÖKER.....	9
MAHMUT KİPER	
ÖNCE İTÜ VARDI.....	43
DOĞAN HASOL	
TÜRKİYE KÖPRÜLERİ.....	53
GÜLSÜN TANYELİ	
KÖMÜRÜN HÜZÜNLÜ BANDOSU.....	85
NADİR AVŞAROĞLU	
XVII. YÜZYILDA HASSA MİMARLARI OCAĞI.....	99
FATMA AFYONCU	
TÜRKİYE'DE METALURJİ MÜHENDİSLİĞİ EĞİTİMİNİN TARİHÇESİ.....	113
C. HAKAN GÜR	
OSMANLI MÜHENDİS-MİMAR CEMİYETİ.....	135
FEZA GÜNERGÜN	
DEKORASYONDAN İÇ MİMARLIĞA.....	153
MELTEM GÜREL	
FINDIĞIN ÖYKÜSÜ.....	167
HALİT SUİÇMEZ	
BİR ÖMÜRDÜR VARDIYA.....	185
NADİR AVŞAROĞLU	
BEYKOZ CAMLARI.....	197
ÖNDER KÜÇÜKERMAN	

SUNUŞ

EMİN KORAMAZ

Birliğimizin 50. kuruluş yıldönümünde yayınlamaya başladığımız Mühendislik Mimarlık Öyküleri, sekizinci kitabına ulaştı.

Mühendislik ve mimarlık öykülerinin her bir kitabı, ülkemizin sanayileşme ve kalkınma serüveninin farklı boyutlarına dikkat çekiyor. Bu kitaplar, sanayi devrimine ayak uydurmaya çalışan Osmanlı'nın mirasını, çağdaş bir ülke yaratmak isteyen genç Cumhuriyetin gayretlerini ve planlı kalkınma döneminin yaratıcı uygulamalarını yeni nesillerle paylaşabilmek açısından bulunmaz birer kaynak sunuyor.

Sadece TMMOB'nin kurumsal tarihi açısından değil, Türkiye'deki mühendis, mimar ve şehir plancılığının mesleki tarihinden da çok önemli bir yer tutan bu seriyi bugünlere taşıyan tüm arkadaşlarımıza teşekkürü borç biliyoruz.

İçinden geçtiğimiz bu zor dönemde, bizden önceki dönemlerdeki meslektaşlarımızın onca olanaksızlıklar içerisinde hayata geçirdiği eserlere ilişkin öyküleri okumak, geleceğe ilişkin umutlarımızı çoğaltıyor.

Gelecek güzel günler için umudumuzu koruyalım, çabamızı büyütelim...

ÖNSÖZ

NADİR AVŞAROĞLU

TMMOB Mimarlık-Mühendislik Öyküleri'nin temeli 2002 yılında atılmıştı. Dönemin Yönetim Kurulu başkanı Kaya Güvenç, TMMOB'nin 50. kuruluş yıldönümü için bir takım hazırlıklar yaparken, mühendis ve mimarların bu ülkede gerçekleştirdiklerini, ürettiklerini ve hayata geçirdiklerini tespit edebilmek, kayda geçirebilmek amacıyla Mimarlık-Mühendislik Öyküleri'ne hep birlikte start vermiştik.

Bu çalışmanın amacı, ülkemizdeki başarılı sanayi uygulamalarını hatırlamak ve geniş bir kamuoyu tarafından bilinmesini sağlamak olarak belirlenmişti. Bir diğer amaç da, bu kuruluşları, ürünleri ve eserleri meydana getiren meslektaşlarımızın önemini anlaşılması, anılması, gecikmiş de olsa bir vefa borcunun bu şekilde ödenmesi olarak kararlaştırılmıştı.

Yıl 1958. Dönemin mimarları canlarını dişlerine takarak kurucu kuruluş biriktirdikleri para ile şimdiki genel merkezlerinin olduğu yerde bulunan lokallerini hizmete açıyorlar. Bu lokalin yapımına

çok büyük emeği geçen Talat Özışık'la ilgili olarak isminin bir levha ile lokal girişine asılması önerisi getiriliyor. Talat Özışık ise; bu görevi severek ve isteyerek yerine getirdiğini, fakat hiçbir zaman aklından böyle bir şey geçmediğini, bu lokali kullanacak gelecek kuşakların kendilerini ve emeklerini hatırlamaları durumunda, kendisi için en büyük bahtiyarlığın olacağından bahsediyor.

Bizler, gelecek kuşaklar olarak, Mimarlık-Mühendislik Öyküleri'ni de, Talat Özışık ve onun gibi mühendislik ve mimarlık mesleğine emek ve gönül vermiş değerlerimizi yâd edebilmek için uğraşıyoruz. Bugüne kadar yayınladığımız 7 kitaptaki 87 öykü ile bunu başarabilmeye çalıştık.

Bu sekizinci kitapla birlikte yayınlanan yüze yakın öyküde, mühendislerin ve mimarların bu ülkeyi imar edebilmek için nasıl bir özveri ile çalıştıkları, ürettikleri ve ömür tükettiklerinin öyküsünü anlatmaya çalıştık. Ancak görünürdeki kahramanlar kadar, perdenin arkasında da birçok kahraman mevcut. Belki bu üretimi gerçekleştirenlerden daha da fazla. Örneğin eşler. Bir mühendis ve mimarla evliliğin mutluluğunu yaşayamadan, doğup büyüdüğü büyük kenti terk eden, adını bile duymadığı, haritada zor seçilen küçük bir Anadolu kasabasında yaşamak zorunda kalan, her türlü olanaktan yoksun bir hayata zorlanan eşler.

Örneğin çocuklar. Babalarının peşinde şehir şehir, kasaba kasaba dolaşan çocuklar. Anadolu'nun en ücra köşelerinde yaşayan, 3 sene üst üste bir okula devam edemeyen, nedenini anlamadığı şekilde en yakın sınıf arkadaşlarını sürekli terk etmek zorunda kalan çocuklar. Anneler; okutup, büyütüp, mühendis mimar yaptıkları çocuklarını bir fabrika montajına, bir baraj yapımına, bir maden işletmesine gönderen ve iletişimin olmadığı çağlarda aylarca evladından haber alamayan anneler. Bunca keşmekeşin içinde bir hayat kurmaya, bir aile yaratmaya ve bir ülke imar etmeye çalışan mühendisler, mimarlar. “Şimdiki gençler mühendislik mi yapıyor, mühendislik o zamanlarmış, bizim zamanımızdaymış” dedirten.

Mimarlık-Mühendislik Öyküleri serisinin 8. kitabını değerli dostlarım metalurji mühendisi Mahmut Kiper ve makine mühendisi Melih Şahin ile birlikte hazırladık. Her kitapta olduğu gibi Eren Şahiner bizlerden yardımlarını esirgemedi. Kitabın tasarımını Dijle Göksoy Konuk ve Mutlu Arslan üstlendiler. En büyük desteği de 44. Dönem TMMOB Yönetim Kurulu'ndan gördük.

Bu çalışmanın ilk gününden bu yana birlikte olan ekibin bir parçası olarak yola çıktığımızda bu toprakların mühendislik ve mimarlık başarılarını, fabrikalarını, projelerini, demiryollarını, uçak fabrikalarını, tersanelerini anlatmayı hedeflemiştik. Öyle de oldu.

Ancak üzerinden geçen 16 yılın sonunda bu teknik başarılardan ve başarı öykülerinden daha ziyade, beni insan odaklı öyküler daha çok etkiledi. Bu ülkeyi sanayileştiren ve “muasır medeniyet seviye”sini yakalaması için gece gündüz uğraşan insanların öyküleri. Bu insanların olağanüstü gayretleri, çabaları, geride bıraktıkları umutları, sevdaları, özledikleri ve onları özleyenler...

Uğruna bir ömür harcanan şantiyeler,
Günlerce arızası ile uğraşılan makineler,
Bitmek tükenmez bilmez baraj inşaatları,
Gecenin en soğuşunda tutulan vardiyalar,
Daha iyi ürün için verilen zirai mücadeleler
Sabahlara kadar üzerinden geçilen projeler
Tüm bu çalışmalarda var olan gayret, alınteri ve gözyaşı
Çünkü hepsi insan odaklı
...
Beğeneceğiniz umuduyla.

Şubat - 2018

21. YÜZYILA İLK GİREN ADAM: AYKUT GÖKER

MAHMUT KİPER, METALURJİ MÜHENDİSİ

Yazının başlığı 18 Kasım 2016'da kaybettiğimiz Aykut Göker için Onu 79. yaş gününde (12 Mart 2017, Pazar) anmak için Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde bir araya gelen dostlarından Prof. Bilsay Kuruç'a aittir.

Prof. Kuruç anma etkinliğindeki konuşmasında Onun için şöyle diyordu; "Aykut Göker, devrimci düşünceye sahipti ve bu onun çağı anlamasında, doğru değerlendirmesinde kılavuzdu. Kendine bilim, akıl ve sistemik bütünlükle vazgeçilmez bir yol açmış ve 20. yüzyılı oradan bakarak çözmüştü. Ve yeni bir dünyanın, 21. yüzyılın gelmekte olduğunu aynı sistemik bütünlük içinde hepimizden önce kavramıştı. Oraya, toplumca gecikmeksizin adım atmayı gelecekte var olabilmemiz için kaçınılmaz görüyordu."

Sümerbank'ta müdürlüğünü yaptığı ve o tarihten itibaren yolları değişik vesilelerle kesişen kadim dostlarından Müfit Akyos ise o etkinlikte Aykut Göker'i tanımlayacak en iyi kavramın adap olduğunu söylüyor ve Aykut Göker'in 'adap' kavramının karşılığını mühendisliğinden yöneticiliğine, yurtseverliğinden sosyalistliğine, barışı savunmasından mahpusluğuna, yazarlığından bilgi

üretmesine ve günlük yaşamının –küfürleri dahil- her noktasına taşıdığını vurguluyordu.

Yine Onun yakın dostlarından Tülay Akarsoy Altay ise onun en belirleyici niteliklerini birbiriyle bağlantılı şu üç kelimeyle özetliyordu; “öğrenirdi, öğretirdi ve örgütlerdi...”

Tülay Altay’a göre O “hep öğrendi” ve “yeterince anlayabildim mi; anlamışsam, anlatabildim mi?” diye sordu. Bunu tamamlayan ise onun “paylaşımçı ve öğreten” yanındı. Bu yanını tamamlamak üzere “Görev aldığı her alanla sistematik bir arşiv oluşturarak tarihe belge bırakmaya çalıştı”. Bu iki çabasını bütünleyen üçüncü özelliği ise “örgütleyen” yanı oldu.

Kısaca Aykut Göker

Aykut Göker’e özgeçmişini sorduğunuzda O sade ve öz kişiliği ile şu kadarını yeterli bulurdu:

1938 Eskişehir doğumlu. İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesi, 1960 mezunu.

1960-1981 yılları arasında, Petrol Ofisi Askeri İkmal ve NATO Tesisleri Batı Bölgesi’nde Teknik İşler Amirliği, Sümerbank Kimya Proje Müdür Yardımcılığı ve yine aynı kurumda, Kimya Proje Müdürlüğü ve Genel Müdür Teknik Müşavirliği gibi çeşitli kamu görevlerinde bulundu.

1980’li yıllarda ve 1990’ların başlarında bilim tarihi, ayrıca, çeşitli bilim ve teknoloji konularıyla ilgili kitap, ansiklopedi maddesi ve makale çevirileri yaptı; Ekonomik ve Sosyal Dokümantasyon ve Araştırma AŞ (ESDA) tarafından yürütülen yapılabirlik çalışmalarına katıldı; ayrıca, TMMOB Makina Mühendisleri Odası’na Sanayi Politikaları danışmanlığı, Bilim ve Sanat dergisinin editörlüğü gibi görevlerde bulundu.

1993-1994 yıllarında TÜBİTAK Araştırma Merkez ve Enstitüleri Plânlama ve Koordinasyon Daire Başkanı; 1994-1999 yıllarında

Aykut GÖKER, 1976 Yılı TMMOB Sanayi Kongresi’nde

TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanı olarak görev yaptı.

2000 Ocak’ından 2007 Nisan’ına kadar, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı’nda (TTGV) Danışman olarak çalıştı.

Bilim-teknoloji-sanayi politikaları konusunda makale, bildiri ve kitap halinde yayımlanmış çok sayıda çalışmaları oldu.

Oysa onun birer cümleyle geçtiği her bir fasıl büyük mücadelelerle ve çabalarla geçmiş, çok özgün ve önemli eserler bırakılmış, birlikte olduğu tüm arkadaşları yanında Türkiye’nin o konuyla ilgili tarihinde de derin izler bırakmış uzun uzun yazılması, değerlendirilmesi gereken bölümlerdir.

Örneğin, Sümerbank’taki mesleki çalışmalarında ve toplumsal muhalefet hareketleri içerisinde Aykut Göker’i yakından tanıyan

Soner Kozan anma etkinliğinde Onun iki darbeye (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) rastlayan yaklaşık on yıllık çalışma döneminde bir yandan TÜTED’de Başkan olarak, Barış Derneği’nde, TİP’te Milletvekili adayı olarak Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm mücadelesi içerisinde yer alırken aynı zamanda Sümerbank’ta yoğun mesleki çalışmalar yaptığını anlatıyor ve ekliyordu:

“Bu dönemde, yaşadığı bürokratik baskı ve zorluklara karşın hiçbir konuda taviz vermemiştir. Aykut Göker karma ekonomik yapı içerisinde de kalkınmanın mümkün olabileceğini o tarihlerde de anlatır, ancak bunun kamu öncülüğünde planlama ile sağlanabileceğini savunurdu. Onun yönetici olduğu çalışmalarda ithal ikamesi sağlayan katma değeri yüksek projelere öncelik verilir, kuruluş yeri olarak geri kalmış bölgeler tercih edilirdi. İyi yönetici iyi bir teknisyen olduğu kadar iyi de bir eğitmen idi. Araştırmacı bir kişiliğe sahipti. Çalışanlar arasında din, etnik, siyasi görüş ve cinsiyet ayrımı gözetmezdi. İş yerinde genellikle düz siyaset konuşmaz kendi siyasi görüşünü de empoze etmeye çalışmazdı.”

Ölümünün hemen ardından 21 Kasım 2016’da Birgün Gazetesi’ndeki köşesinde Atila Aşut şöyle diyordu;

“Her gün biraz daha eksiliyoruz... “Eski tüfek”ler birer birer ayrılıyor aramızdan... Eski Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi, 1979 seçimlerinde Cumhuriyet Senatosu adayı, Tüm Teknik Elemanlar Derneği (TÜTED) Genel Başkanı, Türkiye Barış Derneği Yönetim Kurulu üyesi, 12 Eylül tutuklusunu, TMMOB Makina Mühendisleri Odası sanayi politikaları danışmanı, Bilim ve Sanat Dergisi editörü, Cumhuriyet Gazetesi “Bilim ve Teknoloji” eki yazarı Aykut Göker arkadaşımız da 18 Kasım günü bırakıp gitti bizi...”

Aykut Göker, dürüst kişiliği, çalışkanlığı, üretkenliği ve sosyalizmdeki ısrarıyla çok saygı duyulan bir yoldaşımızdı...”

Yine aynı tarihte, 21 Kasım 2016’da Dr. Erdal Atabek de Cum-

huriyet Gazetesi’ndeki köşesini Aykut Göker’e ayırmıştı ve onu şöyle uğurlamıştı:

*“Sakin, sabırlı, dikkatli gözlemci
Üç sözcükle anlat deseniz, “kararlı, direngen, çalışkan” derim.
Hapishanede volta arkadaşım.
Dinler, az konuşur, düşünür, karar verir.
Kimseyi açıktan yargılamaz. Kimseyi açıktan suçlamaz.
Ama içinde her şeyi yargılar, bilirim.
Bir karara varır ve uygular.
Karakter.
Sırtınızı vereceğiniz ender insanlardan.
Güvenilir.
Hiçbir şeyden yakınmaz.
Neyin neden olduğunu bilir.
Politik bilinç nedir? Onda görürsünüz ne olduğunu.
Vitrine hiç çıkmaz. Hep mutfaktadır.
Hep tarladadır. Pazarlarda hiç görünmedi.
Hiçbir zaman satacak malı olmadı.
Eker, biçer, ürün alır, paylaşır.
Paylaşımçı.
Üretmeyi yaşam biçimi yapanlardan.
Hep düşündü, yazdı, yazdırdı, paylaştı.
Kendine çıkar payı ayırmayanlardan.
Dürüst.
Arkadan dolap çevirenleri hiç sevmedi.
Düelloclu, pusudan nefret edenlerden.
Bilir misiniz, bizim yaşamımız hep pusulardan korunmakla geçti.
Zira bizim karşımıza hiç düelloclu çıkmadı.
Biz hep pusularda boğulmak istedik.
Ne kader ama...
Ne toplum, ne kültür demeliyim aslında.
Barış Derneği davası da öyle bir pusuydu.
Birlikte yatarken birbirinizi daha iyi tanırsınız Dar alanda,*

kapılar üstünüze kapanırken Aykut Göker'i kaybetmedik, son-
suza dek kazandık.
Onu böyle tanıdıktan sonra kaybedemezsin.
Ölenler başkalarıdır.
Oksijen alıp karbondioksit vermeleri yaşamak değildir.
Yürüyen ölülerdir onlar.
Gerçekleri bilip de bilmezden gelenler.
Dönemeçlerde yollarını kaybedenler.
Sisli havalarda pusulalarını kapatanlar.
Yanındakinin üstüne basıp kurtulmaya çalışanlar.
Ölenler onlardır.
Onlar artık senin için ölmüşlerdir.
Ve hiç dirilmezler.
Yaşamak ve ölmek bilinenden çok başka bir şey
Aykut Göker, dostum.
Arkandan çok kişi üzülecektir.
Belki bildin, belki de bilemedin.
Ama dilerim ki, üzülen herkes kendini bir düşünsün.
Ne için yaşadığını bir gözden geçirsin.
Yaşamının anlamına şöyle bir baksın:
Geride ne bırakacağını bir hatırlasın.
Kimde yaşayacağını hayalinden geçirsin.
Yaptıklarını neden yaptığını, yapmadıklarını neden yapmadığını?
Gerçekten yaşayıp yaşamadığını?
Sevip sevmediğini?
Dürüst olup olmadığını?
Kendini tanıyıp tanımadığını?
Sevdiklerini?
Nefret ettiklerini?
Yaşamının yararlı olup olmadığını?
Dünyaya ne kattığını?
Dünyaya ne katmadığını?
Sorgulasın isterim.
Bunu ben de yapayım.

Seni tanıyan herkes de yapsın.
Son hizmetin bu olur dostum bizlere.
Bilirim esirgemezsın.
Bilirim, sen bağışlarsın.
Ama yaşam bağışlamaz sevgili dostum.
Doğru doğrudur.
Yanlış da yanlış.
Senin yaşamın bana bunları anlatmıştı.
Bilmem ki, doğru mu anlamışım
Aykut GÖKER dostum.”

Anma etkinliğinde eşinin kardeşi Emel Akal, Aykut Göker'in ne işten çıkarmalarda ne de hapisane sürecinde ve sonrasında hiç yakınmadığını anlatmıştı. Bir kez dışında. Bir gün çocukları ile oynarken birden bağırması: “Beni çocuklarımdan bunca yıl ayırdılar ve onların büyümelerini göremedim. Ne hakları vardı?”

O etkinlikte Göker ailesi adına kızı Psikiyatrist Dr. Ceren Göker'in “Baba ve Dede Olarak Aykut Göker” başlıklı konuşmasında hep güzel anılarla anlattığı gibi onun en çok keyif aldığı zamanlar ailesi ile birlikte olduğu zamanlar olmuş. Sevgili eşi Neşe'nin her aşamasında birlikte olduğu mücadelelerle dolu yaşamında o yokluklarla dolu hüznü zamanları iyi anılara dönüştürebilmeyi Aykut Göker ve eşi Neşe birlikte başarmışlar. Öyle ki, iki çocuğunun, Ceren ve Boran'ın sevgili kahramanı ve daha sonra da Çınar'ın ve Yağmur'un yaramaz dedeleri olmuş.

Ölümünün hemen ardından onu uğurlayan dostları arasında Ali Sirmen de vardı. 20 Kasım 2016 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki köşesinde ona ithafen “İnsan Neden Solcu Olur?” diye soruyor ve şöyle devam ediyordu;

“1982 Şubatı'nın kasvetli bir günüydü. Kartal'ın sırtlarında, kartal kondu bir binada, kapısı demir parmaklıktan koğuştana kapının sesiyle irkildik. Kapıdan girenler arasındaydı. Gelenler TİP Ankara Grubu'ndan olanlardı. Hepsini ilk kez görü-

yordum. Daha adlarını da bilmiyordum. Aykut Göker'in adını da tanışma faslından sonra öğrenecektim.

Demek ki, Aykut Göker ile dostluğumuz 34 yıl önceye dayanıyor. Aykut ile Maltepe Zirhli Tugay'ın cephanelikten bozma, Barış Derneği tutukluları için özel hazırlanmış hapisanesinde, sonra sırasıyla, Sağmalcılar, Metris, ardından tekrar Sağmalcılar'da 3 yıl iki ay birlikte hapis yattık. Bu süre zarfında en ufak bir kırgınlık, tatsız ima bile geçmedi aramızda.

Aykut Göker'in hapislik dönemini düşününce, Melih Cevdet Anday'ın Rosenberg'ler için yazdığı "anı" şiirinin şu dörtlüğü geliyor aklıma:

Nice aşklar arkadaşlıklar gördüm
Kahramanlıklar okudum tarihte
Çağımıza yakışan vakur, sade
Davranışınız geliyor aklıma..."

Tanıdığım andan itibaren Aykut Göker bende vakar kavramının simge kişisi haline geldi.

38 ay boyunca, bu tavrı hiç değişmedi, tutuklu bulunduğu sırada babasının ölüm haberini alınca bile...

Sevecen, güler yüzlü bir görünümün ardında çelik gibi sağlam kişiliği ile insana dikkat telkin ederdi.

Hiç öfkelenmediğini görmedim, aramızda öfkelenmemizi gerektirecek bir şey de geçmedi, ama kızgınlığından çekinilmesi gerektiği duygusunu taşımasıydı hep.

Bilgiliydi, malumatfuruş değildi, asıl olanın böbürlenmek değil, direnmek olduğunu bilirdi, böbürlenmedi, kasılmadı, direndi vakur ve sade...

Başına gelenlerin, az gelişmiş bir ülkede solcu olmanın doğal sonucu olduğunu kabul etmişçesine, fazla üzerinde durulacak, büyütülecek şeyler olmadığını düşünür gibiydi. Solcu olmak, terbiyeli olmak, alçakgönüllü olmakla eşanlamlıydı onun için.

Son yıllarda, şu soru aklımı kurcalıyor sık sık: "Bir insan neden, nasıl solcu olur?"

Çeşitli kişilere soruyorum, çok renkli, çok değerli yanıtlar alıyorum. Ama şimdiye kadar beni tam doyuracak bir açıklamada bulunana rastlamadım.

İnsanların bir gecede, sağlam dinsel inançlarından vazgeçtikleri, bir saatte solcu, bir günde devrimci oldukları, bu yüzden de en ufak bir esintide bir fiske ile devrildikleri bir diyarda böbürlenmeden direnen ve bükülmeyenlerin, neden ve nasıl solcu olduklarını, Aykut Göker gibilerinin uğrunda bir ömür harcadıkları solculukları hep merakımı kurcalıyor. Aykut ile geçen ekimde Mine ile 50. evlilik yıldönümümüzde, son görüştüğümde ortam müsait değildi bu soruyu soramadım...

Gencay Şaylan, bu Ekim ayı içinde Bodrum'dan aradı. "Aykut Göker görme yetisini yitirdi" dedi.

Telefon ettim. Karşımdaki ses yine sakin, vakur ve sade idi. Görme yetisi olmadan, ihtiyaçlarını karşılamayı, yaşamını sürdürmeyi öğrenmeye çalıştığını, yakınmadan söyledi. Hastalığının düzelme umudu olmadığını da ekledi.

Aykut'u cuma günü kaybettik. Dün Ankara'da Karşıyaka Mezarlığı'nda toprağa verdik. Artık yanıt almama imkân olmayan ve Aykut Göker'e bir türlü soramadığım soru boşlukta sallanan bir çengel gibi duruyor: "İnsan neden solcu olur?"

İlginçtir, Ali Sirmen gibi ben de farklı bir biçimde bu soruyu hep sormak istemişim Aykut abiye.

Ülkelerinin daha iyi olması için mücadele ettikleri için işinden edilen, bununla da kalmayıp hapislere atılan bu insanlar buna rağmen neden ülkelerine hiç küsmemiş, tersine onu değiştirmek için en zor şartlarda bile mücadele etmeyi hiç bırakmamış, onun en doğru politika ve stratejiler geliştirmesi için hiç bir karşılık beklemeden hep çalışmışlardır?

Bunu cevaplayabilecek en doğru insanlardan biriydi Aykut Göker.

Bu soruyu sorabilseydim muhtemelen iki elini kapalı ve parmaklarını yukarı gelecek şekilde birleştirip çenesinin altına koyar ve bir müddet düşünürdü ve bir iki cümlede cevabını verirdi.

Belki de şöyle derdi; ülke ve yurt sevgisi önde insanlar mevcut iktidarların biçtiği bedel neyse öderler. Ve muhtemelen ilave ederdi: Bu yurtsever mühendislerin sorumluluğudur aynı zamanda...

Tıpkı Barış Davası'nda yargılanırken kendi katılımını ve barışı mahkemede savunduğu gibi. Mahkemede şöyle demişti;

“Ben bir mühendis olarak bilim ve teknolojiadaki baş döndürücü gelişmelerin silahlara yansıtılmasından, insanın yaratıcı emek ve dehasının yok edici bir alana yöneltilmesinden kaygı duyuyorum. İnsanlık silaha dönüşen teknolojinin yarattığı teknolojik gelişmeyi adeta yutarcasına kendi üretim sürecine çeken silah sanayinin yeni ürünleri ile körüklenen bir silahlanma yarışının insanlığa ne vaat edebileceğini biz teknik elemanlar daha da yakından kavriyoruz.

Kavrduğumuzu, kaygılarımızı dile getirmek, biz teknik elemanların toplumsal sorumluluğumuzun bir gereğidir. Silahlanmaya ayrılan kaynakların toplumsal amaçlarla kullanılması halinde dünya yüzünden açlığın silinebileceğini, çocukların daha yaşanabilir bir dünyaya doğabileceğini kavrayan bir teknik elemanın barış talebini yükseltmesinden daha doğal ne olabilir.

Ben barışı savunuyorum. Dünya yüzünde adil ve kalıcı bir barışın kurulmasını savunuyorum. Bu benim toplumsal sorumluluğumdur aynı zamanda...”

Aykut Göker, hapishanede de dürüst kişiliği, çalışkanlığı, üretkenliği ve sosyalizmdaki ısrarıyla çok saygı duyulan bir yoldaştır. Ataol Behramoğlu, Barış Derneği davasından Kartal Maltepe Cezaevi'nde yatarken, aynı davanın sanıklarına “yaş günü arma-

ğanı” olarak esprili birer dörtlük yazmış. Aykut Göker'in payına da şu dizeler düşmüş:

*“İlkin pek de yakıştıramazsınız hapishaneye
Aykut'u tanı mıyorsanız eğer
Sonradan anlarsınız ki bu ülkede
Her taşın altında Aykut varmış meğer.”*

Gerçekten Aykut Göker her taşın altında varmış. Pek konuşkan olmadığı, kendini de hiç anlatmadığı için birçoğumuz onun yaptıklarını ancak ölümünden sonra dostlarının anlattıklarından öğrendik.

Bilim ve Sanat Dergili Yıllar

Mümtaz İdil, 21. Kasım 2016'da Oda TV'deki paylaşımında Onun Türkiye tarihinin en önemli yayınlarından biri olan Bilim ve Sanat Dergi'li yıllarını şöyle özetliyor;

“Benim yaşamımda Aykut ağabey, 1981 yılında, Sümer Sokak'taki Bilim ve Sanat dergisinin başında dergiyi çekip çeviren kişi olarak başladı.

Aykut ağabeyi benim anlamam, Bilim ve Sanat dergisinin tarihini yazmamla eşdeğer anlam taşır. Öyle bir dönemde, öylesine güç koşullarda ve “kelle koltukta” girişmiştik ki bu işe, o dönemde “sıkıyönetim enfiye çekmeden, kimse hapşırılmazdı.”

Derginin dördüncü sayısıydı sanırım, Mehmet Kök Dostoyevski üzerine bir yazı yazmıştı. Bana sordu, ben de bambaşka bir yazı yazıp verdim. Şunu hemen belirtiyim, Bilim ve Sanat ekibi öylesine mütevazı, öylesine başkalarına saygısı olan bir ekip tarafından kurulmuştu ki, daha iyisi varsa daha iyisi benim yerime geçsin düsturuyla dönemi kasıp kavurdu.

Mehmet Kök yazısını çekti ve benim Bilim ve Sanat ile dostluğum, birlikteliğim, oranın insanlarıyla arkadaşlığım böyle başladı.

Dergi artık misyonunu tamamlayıp da kapanmaya karar ve-

rildiğinde, öylesine büyük bir aileydik ki, saymakla bitecek gibi değildi. Ama başlarda bir avuç insandık ve başımızda Varlık Özmenek, Aykut Göker ve İlhan Alkan, Güney Dinç, Naki Öner gibi yol göstericiler vardı.

Her an tutuklanabilirdik (ki Barış Derneği davası bunun bir örneğidir), her an “beyaz toroslar” bizi de bir yerlere götürebilirdi.

Kimse yılmadı... Ama en çok da yönetici kadrosu dimdik ayak-taydı: Aykut ağabey de bunların başında geliyordu. Birçoğu artık aramızda olmayan dev bir yazı kurulumuz vardı. Aslında buna “yazı kurulu” demek de mümkün değildi, zira öylesine geniş, öylesine renkliydi ki... Bir konu için toplandığımızda, ilgili kişiler çağrılır, yazı kurulu da o şekilde yapılırdı. Müdavimler, her yazı kurulunda mutlaka orada olanlar vardı elbette; Varlık Özmenek, Aykut Göker, İlhan Alkan, ben, Ali Rıza Aydın, Cemil Turan, Osman Gürel, Yılmaz Onay, Sinan Sönmez gibi...

Bir ara derginin yazı kurulu kendi arasında pay yapmak zorunda kaldı: Sağlık grubu, sanat grubu, ekonomi grubu, siyasi grup vb...

Rahmetli Ata Soyer sağlık grubundaydı ve onu Bilim ve Sanat ekibine dahil ettiğim için çok memnundum. Ahmet Boyacıoğlu sinema ile ilgileniyordu. Genel Yayın Kurulu ise birbirinden değerli isimlerden oluşuyordu: Oğuz Oyan, Aykut Göker, Varlık Özmenek, Raşit Kaya, Gencay Şaylan, Özcan Kesgeç, Güney Gönenç, Haluk Tosun, Cemil Turan, İrfan Aydın, Haluk Gerger, Erşen Şansal, Aziz Çalışlar, Yılmaz Onay, Sinan Sönmez, Vecdi Başıkeseik, Naki Öner, Musa Özdemir, Nevzat Helvacı, Osman Gürel, Mahmut Tali Öngören, derginin geri plandaki en önemli ayağı Neşet Kocabıyıkoglu, Bülent Artamlı, Güney Dinç, Mehmet Öz (doktor olmayan esprisini hep yapar) ve daha adı aklıma gelmeyen onlarca insan. Biri katılmazsa, öteki mutlaka katılıyordu yazı kuruluna. Kurulda çıkan derginin eleştirileri yapıldıktan hemen sonra, bir sonraki derginin yazı

konuları saptanır ve görev dağılımı yapılırdı.

12 Eylül faşist darbesi herkesi saman dağı gibi savurup atmıştı, ama bir avuç insan geleceğin Türkiye için mücadeleyi sürdürüyordu. Hala da sürdürüyor ve ödün vermeden çalışmalarına bağımsız devam ediyor. Aykut ağabey de bunlardan biriydi. Hiç ödün vermedi, hiç boynunu bükmedi ve hepimiz için, o “makine mühendislerine hiç yakışmadığını düşündüğüm” yumuşak sesiyle yönlendirici oldu.

Yasaklı döneminde Süleyman Demirel ile ilk söyleşiyi de Bilim ve Sanat, Varlık Özmenek aracılığıyla yapmıştı. Hatta “yapılсын mı yapılmasın mı” diye yazı kurulunda oylama bile yapmıştık. Bilim ve Sanat bir döneme ağırlığını koymuş, damgasını vurmuş bir dergi olarak 99. sayısında veda etti.

Artık veda sırası bu unutulmaz dergiye emek verenlere geldi...

Tek tek ayrılıyor bu dünyadan: Özcan Kesgeç, Ata Soyer, Aziz Çalışlar, Güney Gönenç, Sargut Şölçün, Gürhan Uçkan, Mahmut Tali Öngören...

Son olarak da Aykut Göker...”

Aykut Göker hapisane dönemi de dahil olmak üzere hep çalıştı, hep üretti. Çeviriler yaptı, kitap yazdı.

1986’da Verso yayınlarından çıkan Edward Grant’ın “Orta Çağda Fizik Bilimleri” ve 1995’te Say Yayınları’ndan çıkan Jacob Bronowski’nin İnsanın Yükselişi kitaplarının çevirmeni, Sarmal Yayınevi’nden 1995’te çıkan “Bilim-Teknoloji-ve Sanayi Üçlemesi” kitabının yazarıdır O.

Umut Kuruç 24 Kasım 2016’da Gazete Manifesto’da onu şöyle anlatmıştı:

“Bazılarının direnişi de katkısı da büyüklüğüyle ters orantılı bir biçimde sessizdir. Gürültülü patırtılı değildir katkıları da mücadeleleri de...”

Onların sessizlikleri vakarlarından gelir, onların sessizlikleri

yaptıkları işe gösterdikleri özenden, ürettiklerini paylaşmaya ve devretmeye verdikleri önemden gelir...

Sabırla üretirler, inatla da direnirler. Ve aramızdan da tıpkı yaşamlarında olduğu gibi sessizce ayrılırlar.

Direnışleri gazete ve dergilerde yer bulmaz, dilden dile efsaneleşerek aktarılmaz. Hâsılı, onların direnişleri pazarlanmaz, pazarlanamaz. Kendileri buna da direnir, çünkü ayıptır.

Vitrinleri değil mutfakları severler. Onlarla çalışanlar, onlarla direnenler bilir büyüklüklerini.

Çoğunluğumuz ise vitrinlerle meşgul olmaktan mütevellit aydınlıktan ziyade parıltıya kapılır. Mutfaktan ziyade vitrine bakar...

İşte bu sessiz karıncalardan, yaşarken de vitrin ve parıltı sevdamızdan kaynaklı belki de yerli yerine koyamadıklarımızdan biridir Aykut Göker. Tıpkı yaşadığı gibi, aramızdan da sessizce ayrıldı geçtiğimiz günlerde...

Meydanlarda "barış" sloganları atılırken kimsecikler Barış Derneği davasında 12 Eylül zindanında direnen barış savaşçısını hatırlamadı mesela. Her köşeden bir imza metni fıskırırken, ülkenin en karanlık zamanlarından birinde "Aydınlar Dilekçesinin" imzacısını da...

Bu kadar bilim ve aydınlanmadan söz edilirken karınca sabrı ve çalışkanlığıyla üreten, gözü vitrinde değil, mutfakta olan kaç aydınımız kaldı geriye?

Aykut Göker pop-starların değil, aydınlar kuşağının temsilcilerindendi. Pazarlamanın henüz bilime ve aydınlanma mücadelesine sirayet etmediği zamanların niteliklerine sahip, sabır ve dirençle sessizce ürettiğini paylaşmanın erdem olduğu bir kuşak.

Her şeyin gürültüyle yaşandığı ve vitrinlerde tüketildiği bir karanlık çağda, bu karanlığı aydınlatanlardan ziyade gözlerimizi parıltılara dikiyorsak, sabırla üretenlerin mütevazılığı yerine

tüketmemiz için önümüze atılanlarla yetiniyorsak, direnişin 3 günlük değil ömür boyu olduğunu görmüyorsak kavgalı olduğumuzu söylediğimiz bu düzene teslim olmuş sayılmaz mıyız?

Teslim olmamanın bir yolu da Aykut Göker gibi değerlerimizin niteliklerine sahip yeni kuşakların varlığını güvence altına almak değil midir?

Bu yurtsever bilim insanının yaşamı önünde saygıyla eğiliyorum."

Ulusal Bilim Teknoloji ve Yenilik Politikalarına Katkıları

Herkese Bilim Teknoloji (HBT) Dergisi de 18 Kasım 2016 tarihli sayısında Onu şu sözlerle uğurluyordu;

"Türkiye parlak bir zekâyı, yiğit bir aydını, çalışkan bilim insanı Aykut Göker'i yitirdi."

Ve devamında şunlar yazılmıştı HBT'de;

"Türkiye'nin bilim ve teknoloji ulusal politikalarına 40 yıldır gönül vermiş, ülkemizin çağdaş ülkeler düzeyine ulaşması için, bilim ve teknoloji alanlarında mutlaka üretici, buluşçu ve yapıcı olması gerektiğine inanmış Aykut Göker'i yitirdik.

Aykut Göker, Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji (CBT) dergisinde 15 yıl yazarlık yaptı, Türkiye ve dünyada bilim ve teknoloji konularındaki gelişmeleri, politikaları yazdı, okuru bilgilendirdi. Sanayi sektörünü ARGE için teşvik etti. Siyasete çağrı yaptı: Ulusal BT politikaları izleyin diye. Ulusal bilim ve teknoloji politikaları uygulanmasının ülke ekonomisi ve geleceğimiz için şart olduğunu yazdı.

1993-1994 yıllarında TÜBİTAK Araştırma Merkez ve Enstitüleri Plânlama ve Koordinasyon Daire Başkanı; 1994-1999 yıllarında TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanı olarak görev yaptı. Kalbi solda, ülke ve yurt sevgisi önde, 1980 Aydınlar Bildirisi'nin imzacılarından ve askeri diktatörlüğün biçtiği bedel ne neyse ödedi.

Bilim ve teknoloji ile ilgili belgelerin, yazıların, araştırmaların

yayımlandığı önemli bir portal vardı: www.inovasyon.org
 “Göker’i kucak dolusu sevgi ile bu dünyadan uğurluyoruz.”

Orhan Bursalı, Cumhuriyet Gazetesi’ndeki köşesinde onu şöyle anlatmıştı;

“Güle güle Aykut Bey... “Dünya beyefendisi ve çok zarif bir insan. Yazarken de kılı kırk yaran, Türkçe’nin sevdalısı, Türkiye’nin de. Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji dergisinde 15 yıl “Politik-Bilim” köşesinde yazdı. TÜBİTAK’ta üstlendiği görevlerde, danışmanlıklarda, kongrelerde yüzlerce sunumunda, ülkemiz ekonomisinin ancak ve ancak bilimsel ve teknolojik üretim temelinde dönüştürülmesiyle ekonomik çıkmazlardan kurtulabileceğini döne döne anlattı. Ülkemiz bilim ve teknoloji tarihini iyi bilir, dünyada çağdaş ülkelerin hepsinin ulusal bilim politikaları ve hedefleri olduğunu anlatır ve yazardı. Mesele Güney Kore 1960’ların başında aynı ekonomik göstergelere sahip olduğumuz halde, bugün dünyanın sayılı ekonomik ve elektronik devlerinden biri haline dönüşmesi, sadece ve sadece ulusal bilim ve teknoloji hedefleri koyması ve bunları uygulamasıyla gerçekleşmişti. Çin’in ABD’yi devirme noktasına gelmesinin de bu sayede başardığına işaret ederdi. Onu kaybettiğimiz için çok üzgünüz.”

Yakın dostu Müfit Akyos da HBT’de Aykut Göker’den Ali Akurgal ile birlikte devraldığı “Politik Bilim” köşesinde 25 Kasım 2016’da şunları yazmıştı;

“Aykut Göker Cumhuriyet Bilim Teknoloji’nin (CBT) 6 Mayıs 2000, 685. Sayısında açılan “Politik Bilim” köşesinde geniş kesimlere ulaştırmaya başladığı bilim-teknoloji (B-T) politikaları eksenli yazılarına yaklaşık 15 yıl sonra 1484. Sayıda son verirken yazdığı “Hoşçakalın” başlıklı yazısını şöyle bitiriyordu: “Bilim ve teknolojiyle kalın; ama bilim ve teknolojiye atfedilebilecek bütün iyiliklerin de kötülüklerin de bilim ve teknolojiyi kullanan insandan kaynaklandığını ve kötüye kullanımlarını

1 Mayıs 1978, TÜTED Kortejiyle Taksim Meydanı’na doğru yürüyüş

önlemede tek çarenin savaşızsız-sömürsüz bir ülke, savaşızsız-sömürsüz bir dünya için insanı değiştirmek olduğunu hiç unutmaman... Hoşçakalın...”

Bu son paragraf onun bütün dünya görüşünün de özeti ve anlatanlara, yoldaşlarına, aydınlık insanlara, yurtseverlere vasiyeti. Çok önemseydiği Politik Bilim köşesini devretmesi bu yöndeki çalışmalarını noktaladığı anlamına gelmiyordu elbette. Bu karar oluşturduğu kişisel ajandasındaki görevlerini tamamlamak üzere bir sadeleşmeye gitmek ve odaklanma gereksinimi nedeniyleydi. Köşesinin adı onun yaşamında büyük bir beceri, kararlılık ve titizlikle sürdürdüğü bilim-teknoloji politikaları alanı ile sosyalist bakış açısını birleştirme çabasının bilinçli bir seçimiydi. Sosyalist kimliğini koruyarak değişik platformlarda (Türkiye İşçi Partisi-TİP, Tüm Teknik Elemanlar Derneği-TÜTED, Türkiye Barış Derneği, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Bilim ve Sanat Dergisi, Cumhuriyet Gazetesi) kesintisiz sürdürdüğü özverili çalışmaları mühendislik, sanayileşme, B-T, B-T-Yenilik ekseninde gelişti. Bu eksenle sürekli öğrenirken, öğretirken, sorgularken ve bir üst düzeyde bilgi üretirken refe-

ransı her zaman kendi dünya görüşü oldu. Görev aldığı bütün platformlarda ve kurumlarda bu kimliği ile bilindi, saygı duyuldu ve dinlendi. Özellikle 1990'larda hareketlenen ülkemizin bilim-teknoloji politikaları oluşturulması sürecinde TÜBİTAK ve Teknoloji Geliştirme Vakfı'nda (TTGV) önemli görevler aldı ve etkin oldu.

Titiz ve düzenli çalışma yaşamında en duyarlı olduğu konulardan birisi kavramların doğru kullanılmasıydı. Örneğin, "teknolojiyi her derde çare bir ilaçmış gibi sunmayı, toplumsal devrim – toplumsal politikalar yerine 'bilimsel ve teknolojik devrim' kavramını ikame etmeyi, bilim ve teknoloji nasıl olsa her şeyi çözecektir rahatlığını yaygınlaştırarak toplumsal mücadele perspektiflerinin önünü kesmeye neden olacağı" için eleştiriyordu. Görevli yurtsever bir kuşağın parlak bir temsilcisiydi. Bu nedenle o hep bir örgüt içinde yer alacak, sürekli öğrenecek, paylaşacak, öğrenmeyi öğretecek, yazıya dökerek, anlatacaktı. Bütün bunları büyük bir disiplinle yaparken bir yandan da görev aldığı her alanla ilgili sistematik bir arşiv oluşturarak tarihe belge bırakmaya çalışacaktı. Başkanlığını yaptığı TÜTED'in kalan belgelerini 1980 darbe koşullarında saklayabilmiş ve yakın zamanda oluşturulan bir web sitesine (tutedarsiv.org) aktararak bu görevini tamamlamıştı. Benzer biçimde aynı dönemde yaşanan Barış Derneği Davası ile ilgili çalışmasını tamamlamaya bir adım kaldığını biliyoruz.

Görme yetisini yitirmesiyle birlikte onun 1960'lardan bu yana ülkemizin B-T politikaları serüvenine ait belgelerden oluşan arşivini gözden geçirerek güvenilir kurumsal bir yapıya teslim etmek onun için en önemli konu olmuştu. İçinde benim de bulunduğum bir grubun imcelesiyle yapılan çalışmanın ilk aşamasına Aykut abinin de katılmış olması yaşamımızın en değerli anılarını oluşturacaktır. Bu görevin onu kaybetmeden bir gün önce tamamlanmış olduğundan dilerim onun da haberi olmuştur.

Onu memnun edecek bir diğer gelişme ise bu arşive ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Araştırma Merkezi'nin (TEKPOL) sahip çıkacak olmasıdır. Aykut Göker'in B-T politikaları alanındaki önemli bir diğer hizmeti ise "bilim teknoloji inovasyon politikaları" sitesini (inovasyon.org) kurmuş olmasıdır. Kişisel çabasıyla kurup yönettiği ve alanında nitelik ve nicelik olarak tek olan inovasyon.org onun ülkemizin B-T-Y politikaları dünyasına çok değerli bir armağanıdır. Bu platform onun ilkeleriyle yaşatılacaktır.

Onunla yolum yeni mezun bir mühendis olarak teknik eleman örgütlenmesinin önderliğini yaptığı 1976 yılında kesişti. Bu tarihten başlayarak sayıları giderek artan bir grup mühendis onun öncülüğünde bir öğrenme yolculuğuna çıktık. Yurtsever bir çizgide sanayileşmeyi savunarak başlayan bu yolculuk zamanla B-T-Y çizgisinde devam etti.

Aykut Göker'in şimdilik inovasyon.org sitesinde yer alan "Yaratıcılık ve Yenilikçiliğin Kültürel Kökenleri ve Bizim Toplumu-muz - Çözümleme Denemesi" başlıklı çalışması üzerinde ayrıca durulması gerekir. O, bu çalışmasında 'Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık?' sorusundan hareketle "Kültürel kökenler söz konusu olunca, okuyucularımı neredeyse 2000 yıllık bir tarih yolculuğuna çıkarmayı da göze aldım. Dilerim, yitip gitmeden, günümüz Türkiye'sine yeniden dönebiliriz" derken geldiğimiz noktaya ilgili endişelerini de belirtiyordu. Çok kapsamlı bu çalışması ile Aykut Göker, son 15 yıldır ülkemizin aydınlanma sürecine artarak yapılan düşmanca saldırılara kendi bildiği yoldan yanıt vermeye çalışmakta ve hesaplaşmaktadır. Böylesi bir denemenin inovasyon.org'da kalmayıp kitaplaşması onu çok memnun edecekti. Umarım bir gün bu gerçekleşir.

Yetkin bir yurtsever mühendis, savaşızsömürsüz bir dünya için mücadele eden onurlu bir aydın olarak sürdürdüğü yaşamını 18 Kasım 2016, Cuma günü noktaladı. CBT'deki ilk yazısında TÜBİTAK'ta bilim ve teknoloji politikası tasarımıyla uğ-

raştığı yıllarda yaptığı işi söylediği pek çok kişinin Türkiye'nin bir bilim ve teknoloji politikası olduğuna ikna olmadıklarından hareketle kendisini "nafile (yararsız) kilisenin beyhude (boşuna uğraşan) zangocu" olarak gördüklerini yazmıştı.

Sevgili Aykut abi, bilimin aydınlığına saldırıların arttığı yaşadığımız günlerde ülkemizin aydınlık geleceğini yeniden inşa etmekte B-T-Y politikalarının çok önemli olduğunun bilincinde yeni "zangoçların" olduğunu bilmek ülkemiz için taşıdığımız derin endişelerinizi biraz olsun hafifletir dilerim. Yaşamımın kırk yılını size yakın geçirmenin onuru ile sizi yine bir dostunuza, barış yoldaşınıza uğurlarken söylediklerinizle uğurluyorum, "Bir insanla bir dünya nasıl kaybedilir; öyle bir his var içimde." Sizi çok özleyeceğiz..."

Müfit Akyos'un belirttiği gibi Aykut Göker'in Cumhuriyet Bilim Teknoloji (CBT) Dergisi'nde yazdıkları yanında kurduğu inovasyon.org sitesi de hem Türkiye ve hem de -bilim-teknoloji-inovasyon politika ve yönetimi ile ilgilenenler için bir hazine değerindeydi. Bu konularla uğraşıp ona atıfta bulunmayan bir kişi var mıdır? Hiç sanmıyorum. O alanda dünyada olup bitenleri yakından izler ve bunları paylaşırdı. Prof. Bilsay Kuruç'un dediği gibi O gerçekten de 21. Yüzyıla ilk giren kişiydi.

Aykut Göker, 6 Mayıs 2000'de Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi'nde - CBT Sayın Orhan Bursalı'nın önerisiyle yazmaya başladığı Politik Bilim köşesinde 4 Eylül 2015'e kadar 586 yazı yazdı (Müfit Akyos'un hesabıyla yaklaşık 290.000 sözcük).

Onun yazdıkları ve inovasyon.org sitesi bu alandaki çalışanlar ve araştırmacılar için tam bir madendi ve bu insanlar için Aykut Göker tartışmasız bu alanın en önemli kişisiydi ülkemizde.

Hangi görüş ve pozisyonda olurlarsa olsunlar farklı platformlarda onun konuşmalarının hep dikkatle dinlendiğine ve ona özel bir saygı gösterildiğine bizzat tanık oldum. Bunda mutlaka çok dikkatli, derinlemesine ve titiz çalışmalarının ve araştırmala-

Haziran 1979, TÜTED Genel Merkezinde bir toplantı

rının sonuçlarını net ve öz olarak sunmasının etkisi olduğunu düşünüyorum. Görüşlerini açıklıkla paylaşırdı ama gereksiz tartışmaların içinde olduğuna hiç tanık olmadım.

Aykut Göker'in çalışmalarından pek çoğumuz gibi oldukça yararlanmış olduğu anlaşılan Umut Ekmekçi ölümünün ardından Aykut Göker ile ilgili duygularını şöyle paylaşmıştı;

"İnovasyon" konusunda akademik olarak çalışmaya 2000 yılında, sevgili hocam, ustam Prof. Dr. Hacer Ansal'ın gösterdiği kapıdan geçerek başladım. Kavramın ülkemizde henüz neredeyse kimse tarafından duyulmadığı (ve yanlış - yerli yersiz kullanımlarla henüz altının boşaltılmadığı) yıllardı. Sanıyorum birkaç sene sonra, 2003 yılında, ilginç ve "yerli" bir web sitesi keşfettim: www.inovasyon.org. (Sonrasında bu platforma "web sitesi" dediğim için utanacaktım, zira gerçek bir külliyattı!). Türkiye'nin bilim, teknoloji ve inovasyon politikaları hakkında yazılmış, her bir satırı onlarca veriye, bilgiye, kaynağa referans veren, gerçek bir entelektüel derinliğe ve perspektife dayanan bir kaynakçaydı bulduğum. Sonraki 48 saatim, uyuduğum birkaç saat dışında keşfettiğim hazinenin tadını çıkartarak geçti.

Ve haberi elbette Hacer Hoca'ya yetiştirdim; İnovasyon.org diye bir site bulmuştum, Aykut Göker diye biri hazırlıyordu ve okumaktan gözlerim kan çanağı içindeydi. Hacer Hoca gülümseyerek şöyle dedi; "Doğru kişiyi bulmuşsun Umutçuğum, Aykut Bey'i mutlaka tanıman lazım". Bu cümledeki "tanıma" kelimesinin, "tanışmaktan" çok öte bir anlamı olduğunun farkındaydım. Sonraki yıllar, hem doktora tezi hem de araştırma raporları/projeleri dönemlerimdeki inovasyon çalışmalarında ne zaman başım sıkışsa, Aykut Hoca'nın yazdıklarını okumakla geçti. Olabilecek en duru, en akıcı Türkçeyle ve en derin bilgi birikimiyle yazdığı makaleleri okudukça, üzerine kalem oynatmaya iyiden iyiye çekinir oldum. Sanki onun yazdığı her makaleyi satır satır okumadan, anlamadan, içselleştirmeden, onun emek zahmet ve ince ince işlediği tabloyu bulandırmaya hakkım yok diye hissettim.

2008 yılıydı. Görev aldığım bir AB projesinde, Türkiye'de inovasyon politikaları konusuna bulaşmış uzmanların görüşlerini almamız gerekiyordu. Listenin en başına Aykut Hoca'nın ismini ekledim. Sevgili takım liderimiz James Dick'i, Aykut Hoca'ya görüşme yapmamızın ne kadar elzem olduğu konusunda kolaylıkla ikna ettim. Ve yollara düştüm. Kendisinin izini bulmak çok da kolay değildi, zira yanlış hatırlamıyorsam bir üniversitede ders vermiyordu, elimde sadece e-posta adresi mevcuttu. Çok kısa sürede kendisine yazdığım mesaja cevap verdi ve beni memnuniyetle ofisinde misafir etmek isteyeceğini belirtti. Soğuk bir Ankara gününde, ama soğuktan değil yıllardır biriktirdiğim heyecandan dizlerim titreyerek, ofisinin kapısını çaldım. Ofisi sanıyorum ki evinin bir çalışma odasıydı. Kitaplığı, çalışma masası, koltuğu, hepsi özenle, büyük bir mütevazılık ve sadelikle seçilmiş ve bir mabet oluşturulmuştu. Demek tüm o cümlelerin bir araya geldiği fikir fabrikası bu mabetti.

Bir buçuk saat olarak planladığımız görüşme, dönüş otobüsümü kaçırmamam için beni ikna etmesi üzerine 4 saat sonun-

da bitmişti diye hatırlıyorum. Ara ara not almaktan yorulup kendisini tüm hayranlığımın dinlemeye kaptırdığımı, bilimsel araştırma görüşmesinin hayatımın en keyifli sohbetlerinden birine dönüştüğünü, sayfalar dolusu not ve kalp sıcaklığıyla İstanbul'a döndüğümü ve takım liderimizin "sanırım alan araştırmasını tek kişiyle görüşerek şimdiden bitirmişiz" dediğini hatırlıyorum.

Neyse ki Cumhuriyet Bilim Teknik'teki köşesinde yazdıkları ve inanılmaz bir üretkenlikle inovasyon.org'da paylaştığı çalışmaları, kendisiyle olan sohbetimizi devam ettiriyormuşuz gibi hissettirmeye yetiyordu beni. Yaklaşık bir saat önce, Aykut Hoca'nın vefat ettiği haberini aldım. Henüz bu habere alışabilmiş değilim. Yine eksildiğimizi, ama bu defa yarasının canımı çok yaktığını hissetmekteyim. Cenazesi yarınmış. Benim için üzücü bir tesadüf ki, yarın üniversitede toplam 6 saat inovasyon dersim var. Çoğunu kendisinin makalelerinden yıllar önce öğrendiğim bilgileri aktarmaya çalışacağım. Belki bu da benim için kendisini tam da gerektiği gibi anmak adına şansım olacak. Yine inovasyondan, yine bilimden, yine eğitimden, yine memleketten, yine yurt sevgisinden bahsederek.

Nurlar içinde yat Aykut Hocam. Sizinle kesişmiş olan yolumun her anına minnet borçluyum..."

Yakın arkadaşlarından Prof. Metin Durgut'da onunla tanışmasını ve duygularını şöyle anlatıyor;

"Aykut Göker ile 1991 TMMOB Sanayi Kongresi hazırlıklarında tanıştım. Sevgili ağabeyimle paylaştığım uzun tarih siyaset yanında; bilim-teknoloji-sanayi politikaları, teknoloji-inovasyon konuları, inovasyon sistemleri ve sonuçta kalkınma alanına giren bir çok çalışma ile dolu çok zengin bir tarihtir. Aykut Göker, diğer özellikleri yanında insanları yönlendirmeyi iyi bilen bir organizasyon ustasıydı. 1991 Sanayi Kongresi gurur duyduğumuz bir aşama oldu, sanayilere bilimsel ve teknolojik gelişme boyutu ile bakmaya çalıştık.

Bu serüven çalışma alanımı değiştirdi ve zenginleştirdi. Değişik kurumlarda görevler oldu, programlar kuruldu. Kendi konumumuzu dünya sistemleri bağlamında kavramaya gayret ettik. Bir rapor tamam olduğunda, haliyle raporun muhataplarının düzeyi söz konusu olurdu. O zaman Aykut ağabey hafifçe gülümser ve “olsun” derdi, “dikkate almasalar da bu bir süreçtir, tarihe not düştük”. Belleklerde yer eden dönemler; araştırma-öğrenme ortamları, öğrenilenin yayılıp etkinleştiği sistemler için önerileri olan, gelecek hakkında tasavvurlar sunan dönemlerdir. Bilginin değer yarattığı dönemlerdir. Bütünsel bakabilmenin gerektirdiği vasıfları şahsında toplamıştı Aykut Göker.

Bir tarihin son sahnelerinde olduğumu biliyorum. Umudum, derinlere kök salmış birikimlerin ve niteliklerin olası geleceklere arasında daha iyi tercihler yapmamıza yardımcı olmasıdır.”

Müfit Akyos’un onunla ilgili derlemelerinden öğreniyoruz ki 1968’lere dayanan ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası çatısı altında gelenekselleşen Sanayileşme Tartışmaları Platformu’ndan başlayarak onu kaybettiğimiz tarihe kadar başta bilim-teknoloji ve inovasyon ve bunların ekonomi politiği ve sosyolojisi olmak üzere çok geniş bir perspektifte hep öğrenmiş, öğrendiklerini titiz bir şekilde sentezlemiş ve en geniş şekilde öğretmeye çalışmış. Hemen bütün yazılarında konuyla ilgili temel kavramlar, kaynaklar ayrınıtısıyla yer alır ve bu yanı sıra B-T veya teknoloji yönetimi konularıyla ilgilenenler için güçlü bir kaynakça sunar.

Yaklaşık yarım yüzyılı bulan bir zaman diliminde değişik vesilelerle yaptığı ya da yazdığı pek çok konuşmasından ve/ya yazılardan Müfit Akyos’un derlediği bir seçkiden aşağıda aktarılan bazı alıntılar onu ve görüşlerini anlamakta yararlı olacaktır:

“Bilim–Teknoloji–Sanayi tam bir üçlemedir. Bu üçlemeye egemen olmanın, uluslararası işbölümünde ya da ekonomilerin uluslararasılaşması sürecinde son derece belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir.”

“Ekonomiler uluslararasılaşıyor; ama bu süreç ulusal sınırların korunduğu bir dünyada yaşanıyor ekonomilerin uluslararasılaşması sürecinin ulusal motiflerle örülü olması özellikle Türkiye gibi, çağının sanayi ve teknoloji konseptinin gerisinde kalmış ülkeler için, yaşamsal önemdedir.”

“Kapitalizmin Dünya Sistemi çerçevesinde, teknolojiye yetişen ülkelerin ortaya koydukları pratik ya da bu pratiğin kuramsal kaynakları neyi öngörmüşse, Türkiye, özellikle 1980’den sonra, bunun tam aksini [yapan] aykırı örnektir.”

“İş sürecindeki değişim ve onun ana eksenini oluşturan teknoloji sorunu, en az diğer kesimler kadar, işçilerin ve onların sendikal örgütlerinin de sorunudur ve bu nedenle, işçi sendikalarının gündeminde de acilen yer almasında yarar vardır.”

“Çözüm, öncelikle, bilim ve teknolojinin önem ve belirleyiciliğini kavramaktan, bilim ve teknoloji üretmeye karar vermekten ve bunun için gerekli ortamı yaratabilmekten geçiyor. Ve bu özgül noktada ülkenin bilim adamlarının ve teknik elemanlarının bir temel sorumluluğu var: bilimsel ve teknolojik gelişmelerdeki devrimselliği anlatmak; eğer bu devrimi kavrayamazsak bizi nasıl bir geleceğin beklediğini anlatmak. Ve elbette her şeyin odağında, ereğinde insanın bulunduğunu göz ardı etmeden. Bu ertelenemez bir görev ve başkalarına ihale edilemeyecek kadar da ciddi bir iş”

“Asla unutulmamalıdır ki, kalıcı bir teknoloji performansı kazanılmasında, ithal teknoloji, hiçbir biçimde, ülkenin kendisinin, sağlam bir bilim temeli ile belirli bir inovasyon kapasitesine sahip bulunmasının yerini tutamaz. Önem verilmesi gereken husus, yaparak öğrenme ve araştırarak öğrenme yoluyla, “know-how”ın özümsemesidir... Ama sonuçta, ülkeler, kendi inovasyon sistemlerinin doğasını ve politika uygulama kabiliyetlerini hesaba katarak, gerekli değerlendirmeyi yapmak ve kendi politikalarını kendileri üretmek durumundadırlar.”

“Üreten bir ekonomi haline gelmek için uygun iklimi, “rantçı ol-

mak yerine üretici olmanın daha iyi olduğu” bir ortamı nasıl yaratacağız; sanmıyorum ki, bunu bizim için başkaları düşünsün.” “Sümerbank” (SB) adını daha çok, bu kurumun özelleştirilip hortumlanan bankası vesilesiyle duymuş olan pek çok genç okur, SB’nin Türkiye’deki demir-çelik; kâğıt ve refrakter malzeme (ateş tuğlası) sanayilerinin de kurucusu olduğunu ya da SB Gemlik Sunğipek [yazım hatası yok, özgün adı bu] Fabrikası’nın kimya sanayiimizin kuruluşunda rol alan pek çok mühendis için okul görevi gördüğünü de bilmez.

Ve sanayimizin saygı değer temsilcileri... Girişimcilik kültürü ve yeterli sermaye birikimi olmayan bir ülkede ilk sınaî bilgi ve deneyim birikimini -zihinsel sermaye- yaratmak amacıyla kurulan ve Türk Sanayii’nin kurulup gelişmesinde önemli işlevler gören bir kurum tarihin sayfalarına gömülürken biraz saygılı davranılmasını sizler isteyemez miydiniz? Sanayicilerimiz tarihsel bellekten bu denli mi yoksun? Eğer öyleyse, gücünü bilim, teknoloji ve sanayide güçlü olan uluslardan alan küreselleşme rüzgârları, önüne kattığı Türk Sanayicilerini de kolayca silip süpürecek demektir. O zaman da, “Yakında Türk sanayi burjuvazisi tarihten siliniyor artık, bitirdik. Elinde bir şey kalmadığı gibi, ismini de kaldırıyoruz. İsim hakkını satarız o başka...” diye demeç verecek bir bakan çıkar herhâlde; ama, ona tepki gösteren çıkar mı, bilemem.”

“Asıl mesele, kavramların kendilerini üretebilmekte... Bunun içinse, çabalarımızı, ister kültürel alanda isterse ekonomik bir fayda ortaya koymaya yönelik faaliyet alanlarında olsun, araştırarak öğrenme, öğrendiğimizi bir üst düzeyde geliştirerek yeniden üretebilme ve yeniden araştırabilme çevrimi üzerinde odaklamamız gerektiğini biliyoruz. Bunu başarabilirsek, bizim de ürettiğimiz kavramlar olursa, o kavramları ifade edecek bir dil zenginliğini zaten yaratabiliriz. Peki, o güne kadar, yeni kavramları kendi dilimizde ifade edebilmek için hiç çaba göstermeyelim; ‘innovation’a inovasyon, ‘information’a enfor-

masyon mu diyelim? Hayır. Söylemek istediğim, bu aktarımda anlam kaybına, aradaki ayrımların ortadan kalkmasına yol açılmaması. İşaret ettiğim çevrimin bir gereği de bu.”

“Pratikte, çokulusluların muazzam yatırımlarına rağmen, açıkça görülmektedir ki, bunların teknolojik faaliyetleri, yatırımın yapıldığı ülkenin teknolojik yetkinliğinin gelişmesine çok az katkıda bulunmaktadır. Yatırım yapılan ülkedeki sanayinin gelişme düzeyi yüksek, yerel hükümetler cömertçe destek sağlıyor ve kurulan yatırım ilişkileri uzun dönemli olsa bile durum budur. (Editörlüğünü Linsu Kim ve Richard R. Nelson’un yaptığı “Technology, Learning&Innovation: Experiences of Newly Industrializing Economies” başlıklı eserde (2000) yer alan Mark Dodgson’ın makalesinden) Yabancı sermaye ve ARGE konusunda başka bir yoruma gerek var mı; bilmiyorum.”

“Prof. Dr. Fatih Hilmioğlu’nun, o çok acı gününde karşılaştığı muameleye bile tepki göstermeyen bilim insanı akıl tutulmasındadır; ama yine de soralım... Köyden kente, küçük kentten büyük kente, bir bölgeden bir başka bölgeye göç hâlâ sürüyor. Toplumsal ve kültürel altüst oluşu da beraberinde getirerek... Meğer çoğumuz kimliksizmişiz; şimdi hepimiz bir kimlik, bir köken arıyoruz... Hem de bunca uygarlığın, bunca halkın harmanlandığı bir coğrafyada...”

“Üniversite, insanoğlunun parçası olduğu toplumu ve aynı zamanda kendisini de tam olarak anlayabilmesinin yol ve yordamını ortaya koyabilecek olan yerdir. Onun için üniversite yalnızca bir saygı odağı değil; insanlığın geleceği için de umut kaynağıdır. Çatısı altında çalışan bilim insanı da öyle...”

Üniversitenin varlık nedeni, elbette bu evrensel misyondur. Bilim insanı da bu misyon için var... Ama yine de insanoğlu, üniversiteden, karşılaştığı yakıcı sorunlara da aklın ışığını yansıtmasını bekliyor. Buna muhtaç... Dedim ya, ülkemiz insanı da öyle...

Bu beklentiye yanıt vermek sizin toplumsal sorumluluğunuz-

dur. Türkiye’de, ‘dinsel dogma’ yapma uydusu fırlatılalı çok oldu; misyonu, akıl merkezli öğretim sisteminde aklın ışığını kesmek... Misyonunu yerine getireceği yörüngeye oturdu oturacak; ‘akıl tutulması’ başladı başlayacak. Çok saygı duyduğumuz bilim insanlarımız, çoğunuzdan ses çıkmıyor.

Yoksa ‘tam akıl tutulması’ başlamadan sizin aklınız mı tutuldu?’

Aykut GÖKER yaşamı boyunca yaptıklarıyla hem toplumsal muhalefet hareketi içinde, hem de bilim çevrelerinde büyük bir saygınlık kazandı...

Daha önce de ismini duymuş, yazılarını okumuş olduğum Aykut abi ile benim tanışmam da TÜBİTAK’ın sanayi ar-ge destek programları için kurduğu Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı’nda (TİDEB) 1996’da göreve başlamam ile oldu.

O dönem TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanı olarak görev yapıyordu ve gerçekten Türkiye’nin bu alanda politika ve stratejiler oluşturması için büyük çaba gösteriyor, önemli çalışmalar ve yayınlar yapıyorlardı.

Bir örnek: onun birimi kritik ve stratejik konularda çalışmalar yapar ve yayınlar çıkarırdı. 1996 yılında onun bölümünce yayımlanan “Yüksek-Hız Trenleri: Sistem ve Teknolojileri” adlı çalışmanın sunuşunda hızlı tren konusuna sonradan girecek olanlar

için bir uyarı vardı ve şöyle deniyordu: “Döşendiği dönemden bu yana, altyapısıyla üstyapısıyla, teknolojik açıdan yenilenmemiş bir demiryolu şebekesine sahip bulunan Türkiye demiryolu sistemini yenilemeye gereksinim duyuyorsa; buna karşılık, kendi üretim ve teknoloji gücü bu gereksinmeyi karşılayacak düzeyde değilse; hızlı tren pazarına bir alıcı olarak girmek durumundadır. Bütün mesele, bu pazarda yalnızca, pasif bir alıcı olarak değil; bunu fırsat bilip, demiryolu sistemleri ile ilgili kendi teknoloji ve üretim yeteneğini de artırmayı ulusal bir hedef olarak öngören, kendi ulusal çıkarlarının farkında, akıllı bir müşteri olarak yer alabilmektir...”

Kritik alanlarda teknoloji ve sistem geliştirme yeteneğini artırarak ülke içinde güçlü bir üretim kapasitesi yaratma fırsatına dönüştürmeyi düşünmeyen bir Türkiye için uyarıları ve doğru önerileri –tam zamanında-yapmışlardı ama nafile...

Dünyadaki bilim-teknoloji-inovasyon politikaları, stratejileri, sistemleri ve yönetimi ile ilgili tüm gelişmeleri takip eder, bizim TÜBİTAK’ta sorumlu olduğumuz, çalıştığımız konularla ilgili rastladıklarını da nazik bir notla bize iletirdi. Gerçekten hemen her konuda öncümüzdü.

Yazdıklarımız ve çalışmalarımızla yakından ilgilenir ve bizi hep yüreklendirirdi.

Zaman zaman kendine has, çok ince jestlerle bizi şımartırdı.

Bir keresinde TÜBİTAK yönetimi ile bir sıkıntı yaşamış ve çok sinirlenmiştik. Tülay Altay ve Deniz Bayhan’la birlikte her zamanki gibi akıl almak için Aykut abiye gittik. Böyle durumlarda yaptığı gibi dirsekleri masada iki eli birleşmiş ve çenesinde büyük bir sabırla bizim şamatamızı dinledi.

Sonra güldü, sağındaki dolabı açtı, minik içki kadehleri çıkarırdı, ardından kadehlerimize aynı dolaptan çıkardığı bir karaftan konyak doldurdu ve “sağlığınıza çocuklar” dedi. Odasından çık-

tığımızda kendimizi çok iyi ve şımartılmış hissediyorduk doğrusu.

Benim tanıdığım Aykut Abi eğlenmeyi ve içmeyi de çok sever ama Müfit Akyos'un dediği gibi adabıyla yapardı.

Zaman zaman çalışma evinde bize şarap partileri verirdi. Oturduğu eve yakın o mütevazı çalışma evi son derece sade ama özenle seçilmiş çoğu antika eşyalarla döşenmişti. Hiçbir şey getirmemize izin vermez, sevgili eşi Neşe'nin evde yaptığı çıtır çıtır atıştırma-klar yanında neredeyse hepsi teker teker seçilmiş taze yeşillikler, domatesler, peynirler ve yine kendisinin özenle seçtiği şaraplar eşliğinde çok keyifli sohbetler yapardık.

Çalışkanlığı, bilgisi ve sentezleriyle her zaman bizi çok etkilemişti Aykut abi.

Son dönemlerde "Yaratıcılık ve Yenilikçiliğin Kültürel Kökenleri ve Bizim Toplumumuz - Çözümleme Denemesi" başlıklı çalışmasına çok odaklanmış ve bu çalışmasını tamamlayarak inovasyon.org sitesinde de paylaşmıştı. Müfit Akyos gibi ben de çok önemli bu çalışmanın kısa bir süre içinde kitaplaşmasını diliyorum.

Çalışma evinde bilim-teknoloji ve inovasyon konularında dünyadaki çalışmalar, farklı ülke politikaları yanında özellikle Türkiye'nin bu çerçevede tarihi için paha biçilemez çok büyük bir arşivi vardı.

Türkiye'de bu alanda başka bir yerde bulunamayacağını düşündüğüm yazışmalar, raporlar, toplantı notları, kuruluş kararları gibi çok özel ve tarihi belgeleri büyük bir titizlikle saklamış, toplamış ve kendi sistematığıne göre bir arşiv düzeni oluşturmuştu.

Ölümünden çok kısa bir süre önce çok nadir görülen bir hastalık nedeniyle görme yetisini kaybetmişti. Bunun üzerine esas gündemi bu arşivi toparlamak ve yararlı olacağını düşündüğü bir yere vermek olmuştu.

Bu toplama işinde ona yardım ederken Aykut Göker'in ne kadar özel olduğunu bir kez daha anladık. Raflar dolusu dosyaların her

Eşi Neşe Göker ile birlikte...

birinin nerede olduğunu ve içlerinde neler bulunduğunu biliyordu.

Bize "en üstteki rafta ... sırada bulunan kutu içinde ... dosya var. O dosyanın içindeki şu belgenin üzerine Türkiye inovasyon stratejisi konusunda yapılan ilk öneri belgesidir. ...için hazırlanmıştır ancak dikkate alınmamıştır" gibi notlar koyduruyor ve kendi sistemi içinde sonraki kullanıcılara aydınlatıcı açıklamalar bırakmayı ihmal etmiyordu.

O durumda bile kendi sağlığından ödün vererek bunu bir görev olarak büyük bir önemle ve titizlikle yapması karşısında hayranlığımız ve bilgisi ve olağanüstü hafızası karşısında da şaşkınlığımız çok büyüktü.

Ve aslında ben o zaman Aykut Göker'in Türkiye Bilim-Teknoloji-İnovasyon Politika ve Strateji tarihi için ne denli önemli olduğunu fark ettim.

En büyük tesellimiz istediği şekilde şimdi o belgelerin OD-TÜ-Bilim ve Teknoloji Politikaları Merkezi'ne (TEKPOL) teslim edilmiş olması.

Umarım, o alana ilgi duyanlar için bulunmaz bu belgelerden yararlanılır ve Aykut Göker'in bu alandaki katkısı üzerine çalışmalar yapılır.

Belgeler içinde Aykut Göker'in çalışma yaşamında hep özel bir yeri olan Sümerbank'ın bazı işletmelerinin "tevsî planları" da vardı. Bunları atmaya kıyamamıştı.

Aykut Göker'in tüm yaptıklarını, yazdıklarını, ülkemize kazandırdıklarını, yaydığı ışıkları bu kadar bir yazıda anlatmak mümkün değil. Daha pek çok şey var onunla ilgili anlatacak. Dileyelim anlatılsın.

Yakın dostu Tülay Altay'ın onun bir doğum gününde, 12.03.2007 tarihinde ona yazdığı şiirden bir mısra ile uğurlayalım onu:

"Üzgündür umutlar, üzgündür Türkçen,
üzgündür güzel ülken..."

Güle güle Aykut abi, seni çok özlüyoruz.

Teşekkür: Fotoğraflar 12 Mart 2017 tarihinde yapılan Anma Toplantısında onunla ilgili saydam gösterisini hazırlayıp sunan Serpil Yıldız'dan alınmıştır.

ÖNCE İTÜ VARDI

DOĞAN HASOL, MİMAR

Ünlü mimar ve meslek duayeni Doğan Hasol, mezun olduğu bilim, mühendislik ve mimarlık yuvası okulunu, İstanbul Teknik Üniversitesi'ni kendi kalemi ile anlatıyor.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kökü, 1773'te kurulmuş olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn'a dayanır.

Osmanlı İmparatorluğu, bilim ve teknolojide Batı'ya yetişebilmek amacıyla, özellikle askeri alanda yeniliklere yönelmek zorunluluğunu duymuştur. İşte, Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn da Sultan 3. Mustafa döneminde tersane hizmetlerini ve donanmayı geliştirmek, Batılı anlamda gemi mühendisliği eğitimi vermek üzere kurulmuştur. Okulun ilk binaları Haliç'te Tersane-i Amire içindeydi. O dönemde okulda bir matbaa kurulduğu ve ders kitapları basıldığı biliniyor.

Daha sonraları, 1795 yılında Halıcıoğlu'ndaki Humbaracı Kışlası'nda Sultan 3. Selim döneminde haritacılık, gemi inşaat ve inşaat mühendisliği öğretimi için Mühendishane-i Berri-i Hümayûn adlı ikinci bir okul kurulmuştur. Başlangıçta bir arada olan bu iki okul 1825'te bir fermanla birbirinden ayrılmıştır. Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn'un binası 1821 Kasımpaşa yangınında kullanılmaz hale gelince okul önce Parmakkapı'ya, sonra da 1828'de Heybeliada'ya taşınmıştır. 1846'da Mekteb-i Hayriye-i

Şahane adını almış, sonraları Deniz Harp Okulu'na dönüşmüştür. Mühendishane-i Berri-i Hümayûnda 1847'den itibaren mühendislik eğitiminin yanısıra mimarlık eğitimi de verilmeye başlamıştır.

Kamu yapıları için gerekli teknik elemanları yetiştirmek üzere Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'a bağlı olarak 1883'te Halıcıoğlu'nda Hendese-i Mülkiye Mektebi kurulmuştur. Okul, sivil yönetimin ihtiyaç duyduğu mimar ve mühendislerin yetiştirilmesi için 2. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra, 1909 yılında askeri yönetimden ayrılarak Mühendis Mekteb-i Âlisi adıyla Nafia Nezaretî'ne bağlı sivil bir mühendislik okuluna dönüşmüştür. Fransızdaki Ecole Nationale des Ponts et Chaussées (Köprü ve Yol Okulu) örnek alınarak kurulan okul birkaç yer değiştirdikten sonra 1921'de Gümüşsuyu'na gelecektir. Okula Cumhuriyet'in ilanından sonra 1927'de ilk kez o dönemde kız öğrenci kabul edilmiştir. "Arı" simgesine de yine o dönemde karar verilmiştir.

24 Mayıs 1928'de kabul edilen bir yasayla okul, bu kez Yüksek Mühendis Mektebi adını alacak, aynı zamanda tüzel kişilikle mali ve idari özerklik kazanacaktır. Amaç, genç Cumhuriyet Türkiye'si'nin nafia (bayındırlık) işleri için gerekli teknik elemanları yetiştirmektir. Eğitimde başlayan ihtisaslaşma ile Su, Yol ve Demiryolu, İnşaat (Mimarlık) şeklinde üç şube kurular, daha sonra da Elektro-Mekanik ve Muhabere şubeleri eklenir.

Önceleri yalnızca Gümüşsuyu kışlasını kullanan Yüksek Mühendis Mektebi, sonraki yıllarda Maçka ve Taşkışla silahhanelerini de kullanarak büyüdü. İlk Nafia Vekâleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) bağlı olan okul, 1941'de Maarif Vekâleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlandı ve adı bu kez İstanbul Yüksek Mühendis Okulu (İYMO) oldu. Öğrencilerin çoğu parasız yatılıydı. Eğitim kadrosu, Avrupadaki baskıcı rejimler nedeniyle ülkelerini terk ederek güvenli Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınan çoğu Alman öğretim üyelerinin de katılımıyla geliştirildi. Gelenlerin de katkılarıyla o dönemde, Fransız sistemi yerine Alman mühendislik

Gümüşsuyu Yerleşkesi

eğitim sistemi ağırlık kazanmaya başladı.

1944 yılında TBMM'ce çıkarılan bir yasayla okul, İstanbul Teknik Üniversitesi olarak yeniden yapılandırıldı. O günlerde 4 fakülte söz konusuydu: İnşaat, Mimarlık, Makina, Elektrik. Öğretim, bütün fakültelerde 5 yıl süreliydi ve mezunlar Yüksek Mühendis diploması alırlardı. Daha sonraki yıllarda, dört yıllık lisans eğitimi uygulaması başlatıldı; ona iki yıllık lisansüstü programları eklendi. Yıllar içinde, başta Rektörlüğü de içine alan Ayazağa Yerleşkesi olmak üzere Gümüşsuyu, Maçka, Taşkışla, Tuzla yerleşkeleri ve beliren gereksinmelere uygun yeni fakültelerin, enstitülerin kurulması ve Türk Müziği Konservatuvarı'nın da eklenmesiyle üniversite bugünkü konumuna geldi. Bunlara, son yıllarda devreye giren "İTÜ Kuzey Kıbrıs"ın Gazimağusa yerleşkesini de eklemek gerekir.

Türkiye'deki öteki mühendislik okullarına gelince... 1873'te kurulan Orman ve Maadin Mektebi, 1874'te Galatasaray Sultanisi bünyesinde kurularak 1877'de kapatılan Mülkiye Mühendis Mektebi, 1882'de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi (MSGSÜ'nin kökeni), 1910'da Robert Kolej Mühendislik Bölümü, 1911'de Kondüktör

Mekteb-i Âlisi (YTÜ'nün başlangıcı) sayılabilir. Görüldüğü gibi Dünyanın en eski üniversitelerinden biri olarak İTÜ'nün başlangıcı bizdeki en eski mühendislik okullarının yaklaşık yüz yıl öncesine dayanıyor. Kısaca, "Önce İTÜ Vardı" demek abartı sayılmamalı.

İTÜ Mimarlık Fakültesi, Taşkışla

İTÜ, mühendislik eğitiminde ilk olmanın ötesinde pek çok ilke imzasını atmıştır. Bu kapsamda; bazı örnekler:

- Yayınlarına 1953'te başlayan İTÜ Televizyonu Türkiye'nin ilk televizyon kanalıdır. 1 Mayıs 1964'te çıkan TRT yasasının getirdiği kısıtlama nedeniyle 1970 yılında yayınına son vermek zorunda kalmış ve vericilerini TRT'ye devretmiştir.
- İlk Stereo FM radyo yayını da İTÜ'de gerçekleştirilmiştir.
- Türkiye'nin 3 nükleer araştırma reaktöründen biri İTÜ bünyesinde kurulmuştur.
- ARIBA İTÜ Güneş Arabası öğrencilerce, katıldığı yarışmalarda dereceler almıştır.

Örnekler çoğaltılabilir...

İTÜ yurt kalkınmasına, yetiştirdiği insangücü ve ürettiği bilgiyle ciddi katkılar sağlamıştır. Yurdu saran demirağlarda, yollarda,

köprülerde, barajlarda, fabrikalarda, santrallarda olduğu gibi, ülkedeki pek çok üniversitenin kuruluş ve gelişmesinde de önce İTÜ vardı.

1956'da İstanbul Teknik Üniversitesi'nin giriş sınavına katıldık. Sanayi çağının gözde mesleği mühendislikti. Tabii en gözde üniversite de İstanbul Teknik Üniversitesi... Liselerin en parlak mezunlarının öncelikle tercih ettikleri üniversiteydi. Daha sonraki yıllarda ülke yönetiminde en üst düzeylerde rol alacak kimi siyasetçilerin İTÜ'lü olmaları şaşırtıcı değildir. İTÜ o zamanlar, herkesin dilinde yalnızca, "Teknik Üniversite" idi, çünkü o tarihte başka teknik üniversite yoktu. O yıl Teknik Üniversite sınavına 3.500 aday öğrenci girdi; 650'si seçildi. O zamanlar ne YGS, ne ÖSYM, ne YÖK vardı... Her okul kendi sınavını yapardı; aday isimleri kapalı sınav kâğıtları her okulun bir kurulu tarafından tek tek okunurdu; İTÜ'de de uygulanan buydu.

İTÜ İşletme Fakültesi, Maçka

1956 sonbaharında İTÜ Mimarlık Fakültesi'ne girdiğimizde, kışladan okula dönüştürülmüş olan Taşkışla yepyenyidi. O tarihte Türkiye'de yalnızca 5 mimarlık okulu vardı: İstanbul'da İTÜ, Güzel Sanatlar Akademisi (GSA), Yıldız Teknik Okulu ve İTÜ'ye bağlı Maçka Teknik Okulu... Bir de Ankara'da o yıl açılmış olan ODTÜ... ODTÜ yalnızca Mimarlık Fakültesi'nden ibaretti ve Kızılay'da bir barakada öğretime başlamıştı. İlk ikisi 5 yıllık, ötekiler 4'er yıllık eğitim veren okullardı. Türkiye'deki

üniversite sayısı da yalnızca “3”tü: İstanbul Üniversitesi, İTÜ ve Ankara Üniversitesi... Bunlara o yıl tek fakültesiyle açılan ODTÜ’yü eklemeliyiz.

İTÜ’nün iki ana binası vardı: Taşkışla ve Gümüşsuyu. Maçka’daki, İTÜ’ye bağlı Maçka Teknik Okulu’nu da bunlara ekleyebiliriz. Üniversiteye tahsis edilmiş Maçka Kışlası’nda ise dönüştürme çalışmaları sürüyordu. Üniversitenin 5 fakültesi bulunuyordu: İnşaat, Mimarlık ve Maden Fakülteleri Taşkışla’daydı; Makina ve Elektrik Gümüşsuyu’nda. Rektörlük Taşkışla’da olduğu için orası üniversitenin sancak gemisiydi.

Taşkışla’nın otele dönüştürülme tehdidiyle karşılaşmasına daha en az 20 yıl vardı. Gökkafe de Taşkışla’yı perdelememişti. Maslak Kampusu fikri ise daha ortada yoktu.

İTÜ Yabancı Diller Yüksekokulu, Maçka

Ortam gerçekten keyifliydi. Kışladan okula dönüşmüş, ferah, yepyeni bir Taşkışla... İlginç dersler, deneyimli iyi hocalar. Buna karşılık binada ne yemekhane vardı, ne de kütüphane... Bunlar ve öğrenci yurdu Gümüşsuyu’ndaydı. Ayrıca Harbiye’de de bir yurt vardı; tabii o da “erkek” öğrenci yurdu... Öğrencilerin büyük çoğunluğu erkekti; kız öğrenci sayısı son derece azdı. Kız öğrenci bolluğu bakımından rekor bizim Mimarlık Fakültesi’ndeydi. Biz şanslı sayılırdık: 90 kişilik sınıfımızda 11 kız arkadaşımız vardı. Mimarlık Fakültesi, öteki fakülte öğrencilerinin ziyaretgâhı idi

adetâ... Başka fakültelerden arkadaşlarımız bizi çok özledikleri için sık sık ziyaretimize gelirlerdi: Hattâ o kadar ki o müdavimleri, bizim fakültenin öğrencisi sananlar bile vardı.

Taşkışla’da keyifli bir öğrencilik yaşamımız oldu. Okulun Beyoğlu’na yakınlığı ciddi bir avantajdı. Beyoğlu sinemaları belki de en canlı dönemlerini yaşıyordu: Lale, Saray, Emek, Yeni Melek, Atlas, İpek, Alkazar, Elhamra gibi sinemalar... Marilyn Monroe, Elizabeth Taylor, Nathalie Wood, Brigitte Bardot, Grace Kelly, Kim Novak ve daha niceleri en yeni filmleriyle bize Beyoğlu kadar yakındılar. Marlon Brando, James Dean gibi, ünlü erkek sinema oyuncularını da vardı kuşkusuz, ama tabii onlar bize rakip bile olamazlardı: Biz İTÜ öğrencileriydik! Yakamızda arı rozeti, elimizde T cetveli ile çok cakalıydık.

Beş yıllık sürede o keyfi gölgeleyen iki olguyla karşılaştık. Birincisi, ülkenin içine sürüklendiği ekonomik bunalımı nedeniyle, başta çizim malzemesinde olmak üzere pek çok konuda yaşanan yokluklar, kıtlıklar, döviz darboğazı; ikincisi ise siyasal iktidarın yarattığı bunalım.

1958’de Türkiye’nin bugüne kadarki en büyük devalüasyonu yapıldı. Yokluk, kıtlık, döviz darboğazı... İthale dayalı mallar, çizim aletleri, çizim kâğıdı, hesap cetveli bile bulunamıyordu. Ne var ki savaş dönemini yaşamış çocuklar olarak yokluklara alışık-tık; bunlar alternatif buluşlarla aşılabiliyordu. Örneğin, aydinger kâğıdı yerine beyaz kâğıtlara beziryağı sürerek bir çeşit saydam kâğıt üretmek gibi... Daha zor olanı, çarpık bir demokrasi anlayışıyla baskıcı siyasal rejimdi... Sonuçta sabırlar tükenince, biz dördüncü sınıftayken 28-29 Nisan 1960’ta başlayan öğrenci olaylarını yaşadık. Yürüyüşler sırasında bazen cop yiyenlerimiz oldu. O günlerin öğrencileri olarak biz yine de şanslı sayılırmışız: Hiç değilse o zamanlar biber gazı, gaz bombası, boyalı basınçlı su, toma, akrep, panzer, çelik kale gibi ileri teknoloji araçları ve daha da önemlisi, ileri demokrasi yoktu. Hareketli geçen bir ayın ardından 27 Mayıs 1960 devriminin heyecan ve coşkusunu ya-

şadık. Hürriyet istemiştik; ona kavuştuk: 27 Mayıs Devriminden sonra Beyazıt Meydanı'nın adı bir süre için Hürriyet Meydanı oldu.

1961'de Teknik Üniversite'yi bitirdik. O günlerde hâlâ, çizim masamız, T cetvelimiz, gönyelerimiz, hesap cetvelimiz vardı; Grafos'tan Rapido(graph)'a yeni geçmiştik. "Bilgisayar" sözcük olarak bile daha ortada yoktu. İlk bilgisayarlar çok büyük boyutluymdu ve "elektronik beyin" olarak adlandırılıyordu.

Mezuniyetten sonra iş bulmakta hiç kimsenin güçlük çektiğini duymadık. Hepimiz yurtiçinde ya da dışında bir yerlere dağıldık.

İstanbul'un bugün 15 milyona tırmanan nüfusu o günlerde 1,5 milyon kadardı; Türkiye nüfusu ise 29 milyon. Şehrin eski mahalleleri, ahşap evleri, plajları, tramvayları vardı. Şehir mütevazı idi. Bugün siyasilerin övündüğü gibi görkemli değildi(!); şöyle bir gökdeleni bile yoktu... Ama her yanı plajdı. Tramvayları, mezun olduğumuz yıl törenle, çiçeklerle uğurladık. Aynı yıl Ruslar "Sputnik"le uzaya ilk insanı, Yuri Gagarin'i gönderdiler. O günlerde biz de, Türkiye'nin ilk işçi kafilesini Almanya'ya gönderdik.

13 Temmuz'da da o günkü adı Ortak Pazar olan AB'ye üyelik başvurumuz reddedildi.

Yarım yüzyıl önce pek çok şey yine özgürlük ve demokrasi içindi. AB üyeliğini beklediğimiz gibi demokrasiyi de hâlâ bekliyoruz."

NOTLAR :

Tarihçe için, Ruhi Kafescioğlu'nun "Yüksek Mühendis Mektebi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne" adlı kitabından (YEM Yayın, 2010) ve İTÜ web sitesinden

İkinci bölüm için, D. Hasol'un "Elli yıl önce, elli yıl sonra", http://doganhasol.net/Articles/elli-yil-once-elli-yil-sonra_11078.html ve "50 Yıl Öncesi, Bugün ve Sonrası" http://doganhasol.net/Articles/50-yil-oncesi-bugun-ve-sonrasi_11097.html yazılarından yararlanmıştıdır.

TÜRKİYE KÖPRÜLERİ

PROF. DR. GÜLSÜN TANYELİ, İTÜ MİMARLIK FAKÜLTESİ

Anadolu, yaklaşık iki bin yıldır kalıcı köprülerin inşa edilmesini olanaklı kılan coğrafi özelliklere sahiptir. Türkiye'nin ırmakları ne Rusya'ninkiler ne de Kuzey Amerika'ninkiler kadar geniş ve yüksek debili akarsular değildir. Buysa, mütevazı konstrüktif olanaklarla köprü inşa etmeyi kolaylaştırmıştır. Gerçi, erken dönemlerde Boğazlar gibi geniş suyollarını aşmanın çözümleri bile üretilmiştir, ama eski dünyanın ulaşım sorunsalları bu coğrafyada sadece akarsuları geçmek için köprüler yapılmasını gerekmiştir. 19. yüzyıldan daha eski ahşap örneklerin günümüze ulaşamamasına karşın, çoğu Anadolu uygarlığının yaptığı kargir köprülerinin çok sayıda örneği ayaktadır. İşlevlerini neredeyse yapımından bu yana kesintisiz sürdürenler olduğu gibi, akarsuların yatak değiştirmesi nedeniyle işlevsiz kalanlara ve zamanın, daha çok da Türkiye akarsularının aşırı değişken debilerinin zorlu etkilerine dayanamayıp harap olanlara da sıkça rastlanır.

Köprülere ilişkin bilgiler genelde mevcut yapı stokunun tarihsel-mimari analizine yaslanır. Ancak, seyahatnamelerde de yazılı ve/veya görsel köprü betimlemelerine rastlanmaktadır. Öte yandan,

özellikle Türk araştırmacılar tarafından yapılan az sayıda çağdaş mimarlık tarihi araştırması 1930'ların sonundan itibaren çoğunlukla Osmanlı dönemi ve Mimar Sinan yapıtlarına ağırlıklı olarak yer vermiş, kargir köprüler için hazırlanan iki katalog çalışması dışında, Türkiye köprüleri kapsamı günümüze dek uzanan toplu bir değerlendirme çerçevesinde incelenmemiştir.

Örneğin, Türk mimarlık tarihçiliğinin öncüsü olan C. E. Arseven, “Anadolu’da Selçuk ve Beylikler Devri’nden kalan köprüler varsa da bunların çoğu Osmanlılar devrinde tamir ve tecdit edilmiştir. Osmanlıların Anadolu ve Rumeli’nde inşa ettikleri köprüler o kadar çoktur ki bunları ayrı ayrı tetkik eden bir eser henüz vücuda getirilmemiştir” der ve “Türk Sanatı Tarihi” adlı incelemesinde birkaç önemli köprünün adını verdikten sonra, yalnızca Edirne köprülerini tanımlar. O. Bozkurt ilk kez Sinan köprüleri üzerine kapsamlı bir araştırma ve belgeleme denemesi yapar. E. H. Ayverdi ise, Osmanlı mimarisinin ilk devrini ele aldığı anıtsal “corpus”unda önyargılı olarak “Romalılar köprülerinde tuğla kullandıklarına, Bizanslılardan numune kalmadığına göre, bu usulü Selçuklular tesis etmiş olsalar gerektir” diyerek Osmanlı öncesi dönemin tüm kesme taş köprülerine ilişkin içeriksiz bir genellemede bulunur. C. Çulpan tarafından hazırlanan Türk taş köprülerine ilişkin incelemede, ele alınan eserler Ortaçağ’dan Osmanlı devri sonuna kadarki aralıkta tanımlanmakla birlikte, daha erken örneklerle değinilmiş, Anadolu ve Trakya’da inşa edilmiş olduğu bilgisine ulaşılmış ahşap ve tombaz (yüzer) köprüleri de içeren ek listeler düzenlenmiştir. Ancak, bu çalışma köprülere ilişkin birçok bilgiyi bir araya getirse de, ayrıntılı gözlemlere dayalı mimari ve strüktürel çözümlere yer vermez.

Köprülerin bakım ve onarımından sorumlu kuruluş olan Karayolları Genel Müdürlüğü, daha önceleri kendi bültenlerinde yayınlanmış olan araştırmalara ek olarak G. Tunç tarafından yapılan bir derlemeyle 260 köprünün yer aldığı alfabetik bir katalog çalışmasını yayınlar. Bu sorumluluk kapsamında ilgili ku-

rum tarafından 1973 yılından itibaren yaklaşık on yıl süresince yapılan tespitler sonucunda 354 köprünün saptandığı ve tescil edildikleri bilinmektedir.

Türkiye sınırları içinde bulunan köprüler üzerine yukarıda tanıtılan çalışmalar dışında, Türk ve yabancı araştırmacıların bölgesel ya da dönemsel incelemeler kapsamında özgün örnekleri ele aldıkları geniş denebilecek bir yayın birikimi de bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu genelde köprü mimarisinin ve özelden de Anadolu köprü mimarisinin sorunlarına açıklık getirmekten uzaktır. En önemli sorunlardan biri ise, kullanımda kaldıkları neredeyse yüzyıllar boyunca, sürekli müdahale görmüş, onarılmış bu yapıların geçmişlerini ve özgün durumlarını çözümlenmeye mimarilerinden malzeme sorunlarına, yapım tekniklerinden strüktürel problemlerine uzanan bir çerçevede girilmediği olunuşudur. Oysa, Anadolu’nun kesintisiz iskan tarihi hemen hemen her köprünün çok uzun bir aralıkta farklı kültürler ve dönemler boyunca işlevini korumasına yol açmıştır. Kimi zaman modern bir köprünün en azından konum olarak eski bir Roma köprüsünün yerinde inşa edildiği görülür (Diyarbakır’ın doğusunda Anbarçayı Köprüsü), Kimi zamansa, bugün Osmanlı yapısı görünümünü taşıyan bir köprü, doğrudan doğruya bir Roma yapısının onarımlar sonucu aldığı biçimden başka birşey olmayabilir.

Geleneksel Kargir Köprü Yapım Teknikleri

Konumlandırıldıkları yerin özellikleri ve yapım için kullanılan olanaklar köprünün biçimini belirler. Sözelimi, merkezi yönetim kaynaklarını ve kalifiye yapım emeğini kullanamayan, yani yerel olanaklarla yetinmek zorunda olanlar, ahşap köprü yapımına girişmek zorunda kalmışlardır. Anadolu ahşap köprüleri ise, en eskisi 19. yüzyıl öncesine ulaşmayan görsel belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, karmaşık asma sistemlere ve kafes kiriş kullanımına yer vermeyen yalın yatay atkı sistemlerinden ibarettir. Amasya ve Edirne kentlerinin içinde çok sayıda köprüden

Ülkemizin en uzun kargir köprüsü olma özelliğine sahip olan Uzunköprü (Edirne), önce II Murat tarafından ahşap köprü olarak yaptırılmıştır, daha sonra kargire çevrilmiştir.

ahşap strüktürlü olanlar varlıklarını son yüzyıla dek sürdürmüş, olanak bulunduğu kargire dönüştürülmüştür. Kayda değer strüktürel başarılarla karşılaşmak içinse, her zaman kargir köprülere bakmak gerekir. Bu alanda tek gözlü çözümlerin cüretli örnekleri azdır. Tek gözlü köprüler daha çok dar akarsular üzerinde konumlanır. Geniş yataklı düşük debili akarsular üzerinde sıra gözlü uzun köprüler yapılmıştır. Nehir yatağının çok geniş bir alana yayılması durumunda bataklık oluşumları üzerinde sağlam mesnet noktaları bulunarak (Uzunköprü) ya da oluşturularak (Büyükçekmece Köprüsü) doğrultu değiştiren veya parçalı strüktürler kurulmuştur. Hatta, Osmanlılar tarafından Macaristan'da yapılan Ösek Köprüsü'nde olduğu gibi karma strüktürlü olanlar da inşa edilmiştir. Nehir yatağının derin vadilerden yüksek hızla aktığı yerlerde iki yaka arasının tek kemerle aşılması yeğlenmiştir. Az sayıda örneği etkileyici strüktürler olan bu türden kemerlerin mesnet noktaları su seviyesinden epeyce yukarıda olabilmektedir. Tek gözlü köprüler derin yataklı ve su seviyesinin

çok yükseldiği akarsuların üzerinde de görülür. Bu türden örneklerde çoğunlukla su üzerinden yükseklik kemer açıklığından fazladır. En etkili örneği sayılabilecek Malabadi Köprüsü'nde olduğu gibi yol kotu, açıklığı geçen kemerin zirvesinin altında kaldığı için oldukça dik eğimli yan bağlantılar yapılmıştır. Çoğu zaman bunların üzerinde taşkın gözleri ya da strüktürü hafifleten ve işçiliği kolaylaştıran açıklıklar da tasarlanmıştır.

Köprü açıklıklarının mesnet noktalarını oluşturan ayakların akarsu yatağı içinde bulunduğu durumlarda ayakların özel olarak berkitilmesi gerekir. Bu amaçla, ayağa ırmağın akış yönüne karşı doğrultuda selyaranlar, akış yönünde de mahmuzlar eklenir. Her iki elemanın görevi de akışın ve bu akışla birlikte taşınan çeşitli ağır maddelerin ayağı ve ayak temelini tahrip etmesini önlemektir. Selyaran ve mahmuzların biçimleri Antik Dönem'den itibaren çok fazla bir değişim göstermemiştir. Köprü'nün memba ve mansap taraflarında aldıkları biçimler bu strüktürlerin yaşadıkları sorunlar dikkate alınarak geliştirilmiş olmalıdır. Öte yandan, kargir köprü yapım teknikleri de kabaca Antik Roma'dan endüstri çağına kadar çok köklü değişiklik geçirmemiştir. Hatta kimi açılardan bugün bile Roma teknolojisine fazla uzak düşmeyen bir teknolojik birikimin geçerli olduğu söylenebilir.

Yapım öncesindeki teknik ön hazırlıklar, üzerinde inşaatın gerçekleştirileceği alanın topografik durum krokisinin hazırlanmasıyla başlamaktadır. Romalıların oldukça gelişkin ve 16. yüzyıla kadar aşamayacak bir topografik ölçüm teknolojisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ortaçağ yapımcıları ise; Anadolu'da olduğu gibi Avrupa'da da, daha mütevazı ölçümlerle yetinmişlerdir. Osmanlı köprü yapımcılarının topografya bilgisi de ortalama Ortaçağ bilgisinin sınırlarını zorlamış gibi gözüküyor.

Osmanlı Türkçesinde "misaha" (mesaha) denilen bu işlem genellikle mimarlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ne var ki, kimi belgelerde onların yanı sıra, "mühendis" diye adlandırılan kişilerin ve seyrek olarak da "mesahacı" (topograf) denilen

teknik elemanın da ölçüm işlemleri yaptığı anlaşılmaktadır. Bu amaçla yapılan işlemler sırasında yatay uzunlukların ölçümünde belgelerde adı “iki ucu mühürlü urgan”, uzunluğuyusa 75 terzi zirai olarak verilen ipekten yapılma ve üzerine birim boyutları düğüm atılarak işaretlenmiş özel bir araç kullanılmaktaydı. Düşey yüksekliklerin ölçümündeyse, “havayi terazi” ya da genellikle kısaca “terazi” denilen araçtan yararlanılıyordu. Özellikle su yolu yapımlarında güzergah profilini çıkarmak bir zorunluluk olduğundan, bu işlemin uygulandığı bilinmektedir.

Köprünün yeri ve konstrüksiyon sistemine ilişkin kararlar sonrasında temel yapımı süreci başlar. Köprü ayaklarının oturması gereken noktalarda şayet kaya vb. bir sağlam zemin bulunmuyorsa kazıklı sistemler kullanılmaktadır. Osmanlılar da Romalılar gibi kısa, ama sık aralıklı olarak çakılmış temel kazıkları kullanmayı yeğlemişlerdir. 1552 tarihinde yapılan bir köprü onarımında 3.75-6.00 m. uzunluğunda yaklaşık 40.000 adet kazık kullanıldığı bilinmektedir. Bir 17. yüzyıl belgesi ise ahşap temel kazıklarının ucunda demir pabuçlar bulunduğunu açıklamaktadır. 17. yüzyıl öncesindeki yaygınlık derecesi bilinmeyen bu uygulama sonraki yüzyıllarda sürmüştür.

Köprülerde inşaat doğrudan doğruya su içinde gerçekleştirileceği zaman batardolar yapılmaktadır. Batardo köprü ayağını inşa edebilmek amacıyla, içine suyun girmeyeceği geçici bir çalışma alanı oluşturmayı sağlar. Sinan’ın Büyükçekmece Köprüsü (bitim: 1567-68) inşaatında bu tür batardoların nasıl yapıldığına ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler vardır. Sai’nin Sinan’ın yaşamını anlatan Tezkiret-ül Bünyan’ın bir yazma nüshasında köprünün temel yapımı şöyle anlatılır: “(Köprünün) her ayağına bir kalyon gibi ‘sanduka’ (batardo) yapılıp deniz suyunu tulumlarla... boşalttılar... ve iki üç adam boyu kazıkları şahmerdanla temellere çakıp onun üzerine kesme blok taşları sağlam demir kenetlerle bağlatıp aralarına kurşun akıtıp. (temel inşaatını tamamladılar).” Bu temel inşaatında dikkat çekici olan şey kara yapılarında te-

melin moloz taşla yapılmasına karşılık, köprü yapımında kesme taş blokların ve kenetli örgünün yeğlenmiş oluşudur. Osmancık, II. Bayezid (Koyun Baba) Köprüsü’nün temellerinde de katranlı ardıc kazık üzerinde kenetli kesme taş bloklarıyla oluşturulmuş temel sistemi gözlenmiştir. Romalıların da benzer bir uygulama yaptıkları biliniyor. Oldukça büyük bir kesinlikle Osmanlı batardo ve kazıklı temel inşaatlarının Antik Roma teknolojisiyle bağlantılı olduğu ileri sürülebilir.

Köprü ayaklarının nehir sularının azaldığı dönemlerde ve inşaatın sırasına göre yatağın yönü değiştirilerek inşa edilmesi yöntemi de sık sık uygulanmış olmalıdır. Anadolu akarsularının debileri mevsimlere göre düzenli olarak azalıp çoğaldığından, köprü temellerinin yapımının genellikle kuru mevsimlere denk düşürülmesi yeğlenmiştir. Batardo yapımı teknik açıdan zor ve pahalı bir yöntemdir ve ancak su akışının sürekli olduğu yerlerde yapımı kaçınılmaz olduğunda gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Temel inşaatı, kazık çakımının ardından kazık başlarını birbirine tespit eden yatay bir ızgaranın yapımı ile devam etmekteydi. Erzurum, Pasinler’de Aras nehri üzerinde Çoban Köprüsü’nün (13. yüzyıl sonu) onarımı sırasında ayaklarının altına yatay olarak yerleştirilmiş ardıc cinsi ağaçlardan oluşan bir temel ızgarasının açığa çıktığı belirtilmektedir. Bol horasan harcı içinde konumlanan ahşap ızgara yalnız köprülerde değil her tür önemli kargir yapının inşaatında rastlanan olağan bir temel sistemi bileşenidir.

Köprü ayağının temel inşaatı bitirildikten sonra ayağın örülmesi oldukça kolay bir aşama oluşturmaktadır. Asıl sorun ayakları birbirine bağlayan kemerlerin örülmesi sırasında gündeme gelir. Kuru mevsimlerde ya da kuru bir yatak üzerinde bu işlem kemerin ahşap kalıbı doğrudan doğruya doğal zemine oturtularak kolayca çözülür. Akarsuyun akışının devam ettiği durumlardaysa, kemer kalıbı ayak üzerinde bırakılan özel yuvalara oturtulmaktadır. Bu her anlamda geleneksel köprü yapımının en zor kesimini oluşturur. Özellikle geniş tek kemer açıklıklı köprülerde

kalıp ve taşıyıcısı olan ispitler tek bir parçadan değil, iki veya üç parçadan oluşurlar.

Anadolu köprücülük tarihi de neredeyse tüm eski dünyada olduğu gibi Romalılar ile başlar. Romalılar bilinen tüm geleneksel köprü yapım teknolojisinin yaratıcıları sayılabilirler. Başka yapılarda beton döküm yöntemini uygulamış olsalar da, köprü yapımında kesme taş bloklarla örgü yönteminden yararlanmışlardır. Kenetli örgü Roma köprücülüğü için standart bir uygulama olmuş sayılabilir. Tuna gibi geniş ırmaklar üzerinde Trajan Köprüsü türünden cüretli örnekler rastlanırsa da, Anadolu'daki Roma örnekleri yalın strüktürlerdir. Tek veya sıra kemerli ve kemer biçimleri yarım dairesel uygulamalar Roma için her yerde olduğu gibi Anadolu'da da tipiktir. Roma Dönemi'nden beri dargeçit türü vadi oluşumlarında Selge (Zerk Köyü) yolu üzerinde Köprülü Kanyon'daki Roma Köprüsü örneğinde olduğu gibi tek kemerli köprü örnekleri de görülür.

Anadolu'daki Roma köprülerinin en tanınmış olan Cendere Köprüsü'nün Kahta'da Cender Suyu üzerinde 2. yüzyılda yapıldığı yazıtından öğrenilmektedir. 34.20 m. açıklıklı bir tek kemeri bulunmaktadır. Köprübaşlarında dört sütun üzerinde anıtsallığını vurgulayan heykeller olduğu bilinmektedir. Geniş açıklıklı ve dolayısıyla yükselen köprülerde eğimin dikliğinden ötürü döşeme yüzeyinin basamaklı olması konstrüktif sorunlar ve geçiş güvenliğinden ötürü yeğlenmiş olmalıdır. Son dönem onarımlarıyla çoğu köprü'nün bu türden kaplama ayrıntılarını yitirdiği kesindir. Cendere Köprüsü'nün eski durumunu yansıtan fotoğraflarda bu durum açıkça görülmektedir. Günümüzde üç sütunu mevcuttur ve yakın yıllarda oldukça ağır bir restorasyon geçirmiştir.

Justinianos Dönemi'nde Anadolu'da kapsamlı bir köprü yapım etkinliği yürütülmüş gibi gözüküyor. Gerek biçim, gerekse de teknik açıdan Justinianos köprüleri Bizans'tan çok, Roma yapım geleneğinin sınırları içinde değerlendirilebilir. Bu köprülerden en sağlam durumda olan yapı Sakarya Nehri üzerinde MS.

Roma Dönemi köprülerinden olan Taş Köprü (Adana), farklı dönemlerde geçirdiği restorasyonların ardından hala kullanılmaktadır.

561'de yapılmış sekiz gözlü strüktürdür. En büyük kemer açıklığı 23 metre olan yapının altından artık hiçbir akarsu geçmez. Köprü ayaklarının fazlasıyla kalın oluşu Sakarya'nın akışını engellemiş olmalıdır. Buysa, ırmağın akışını yavaşlatmış, yatağın hızla yükselmesine neden olmuş ve ovanın başka yatak oluşturmaya uygun oluşu nedeniyle de ırmak köprü'nün bulunduğu kesimden uzaklaşmıştır. Sakarya, Osmanlı döneminde de üzerinde kolay kolay köprü inşa edilemeyen ender Anadolu ırmaklarından biri olmayı sürdürmüştür. Hem geniş hem de düzenli akışlı ve debisi yüksek bir akarsu oluşu Sakarya geçişlerini pahalı ve sorunlu hale getirmiştir.

Adana şehir merkezinde Seyhan nehri üzerindeki Taş Köprü de Prokopios'a göre bir Justinianos yapısıdır. 21 gözlüdür. İlk yapımının Hadrianus Dönemi'nde (2. yüzyıl) gerçekleştiği ileri sürülürse de, kent müzesinde bulunan yazıtında adı geçen mimarın 4. yüzyılda Roma'da bir başka köprüyü inşa etmiş olduğundan yola çıkılarak bu döneme tarihlenmesi de olanaklıdır. Prokopios'tan öğrenildiğine göre 6. yüzyılda temelleri takviye edilerek esaslı onarım geçirmiş olmalıdır. 18. yüzyıl başında Ramazanoğulları vakfının gelirlerinden

yararlanarak onarıldığına ilişkin yazılı belgeler mevcuttur. 19. yüzyıl ortasında önce Kavalalı İbrahim Paşa'nın geri çekilişi sırasında köprünün hasar gördüğü, sonra da taşkın nedeniyle onarımının zorunlu hale geldiği anlaşılmaktadır. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yapılan onarımın yazıtları mevcuttur. Bu onarımdan sonra Adana'yı ziyaret eden Langlois'ten öğrenildiğine göre köprü ortasında dört sütun üzerine bir köşk yaptırılmıştır. C. Çulpan Adana Müzesi'nde bulunan yazıtların köprünün iki başındaki kapılar üzerine konduğunu ve bunların kapılar kaldırıldıktan sonra müzeye alındığını yazmaktadır. Söz konusu yazıtların köprü ortasındaki yapıyla ilişkili olması akla yakın gelmektedir. Aynı dönemde 6. ve 7. gözleri arasında 300 yıldır mevcut bulunan ahşap değirmenlerin onarım sırasında yıkıldığı ileri sürülerek yeniden yapımı için keşif yapılmıştır. Bu açıdan, özellikle Orta Avrupada görülen değirmenli köprü tipinin Türkiye'deki örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Köprünün II. Abdülhamid Dönemi'nde onarıldığına işaret eden bir yazıtı daha vardır. Köprü ayaklarından birindeki selyaranın basamaklı olarak ayağın orta kesimine yükseltilmiş oluşu Roma Dönemi'ndeki yatak seviyesinin belirlenmesine olanak vermektedir.

Misis Köprüsü Adana ilinde Ceyhan nehri üzerinde Adana-Antakya yolu ve dolayısıyla Suriye bağlantısı üzerinde önemli bir geçit noktasında konumlanır. Constantinus Dönemi'nde inşa edilip Justinianos Dönemi'nde onarıldığı ileri sürülür. Osmanlı dönemi onarımlarının en kapsamlısının IV. Mehmet zamanında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Köprünün ucuna eklenen çeşitli yapılarla stratejik önemi vurgulanan bu geçişin 18. yüzyılda taşkından dolayı beş gözünün yıkıldığı, 19. yüzyıldaysa bir kemerinin İbrahim Paşa'yla yapılan savaşta tahrip olduğu ve ahşap konstrüksiyonla yapılan onarım sonrası 1852'ye dek bu durumda kullanıldığı bilinmektedir. 1998 depreminde ciddi hasar gören yapı ulaşıma kapatılmakla birlikte kaçak kullanım ve artçı şoklar sonrasında tümüyle kullanılmaz hale gelerek onarıma alınmıştır.

Anadolu'da Ortaçağ Köprüleri

Selçuklu ve Artukoğulları köprüleri özenli kesme taş işçiliği ve alması düzenli (Hoşap Güzelsu Köprüsü), zengin bezeme programı olan yapılardır. Yazıtlar yapının doğrudan beden duvarları üzerinde ya da bezeme programının bir ögesi olarak yer alır. Doğu Anadolu'daki köprülerde büyük açıklıklarda genelde kemer ve beden duvarları farklı tekniklerde inşa edilmiştir. Kemer, büyük kesme taş bloklarla özenli işçilikle, diğer kesimler yörenin teknik olanakları doğrultusunda yerel malzeme ve harçla moloz taş işçiliğiyle gerçekleştirilmiştir. Yuvarlak kemerli köprüler Roma ve Bizans geleneğinin devamı olarak varlıklarını sürdürürken (İstanbul Çobançeşme, Afyon Altıgöz, Sivas Kesik Köprü, Kayseri Çokgöz Köprüsü, Ermenek Ala Köprü), Doğu Anadolu'da sivri kemer ağırlıklı olarak uygulanmıştır.

Hasankeyf Köprüsü, Dicle üzerinde günümüzde yalnızca kemer ayakları mevcut olan Ortaçağın Anadolu'daki en önemli yapıtlarından biridir. 40 metre açıklıktaki orta gözü, Anadolu'nun geleneksel konstrüksiyonla geçilmiş en büyük açıklığını tanımlayan kemeriyle dönemi için çok iddialı ve cüretli bir yapıdır. Yazıtının olmamasından ötürü genel kanı Artukoğulları Dönemi'nde inşa edildiği yönündedir. 13. yüzyılda İbn Şeddad'ın ve 14. yüzyılda Hasankeyf'ten geçen Barbaro'nun tanıklıklarına dayanarak, orta açıklığın üst kesiminin ahşap olduğu ileri sürülmektedir. Gabriel tarafından hazırlanan restitüsyon çizimleri bu savı dikkate alır. Adı geçen araştırmacı bu yazılı tanıklıkları köprünün orta açıklığının iki ince paralel kemer biçiminde yapıp bunların arasındaki köprü yolunun ahşap bir kirişleme ile oluşturulduğu biçiminde yorumlamıştır. Yapımcılar bu çözümün 40 metrelik açıklığın yükünü azaltacağını varsaymış olmalıdırlar. Ne var ki, iki kemer arasında bırakılan boşluğun taşıyıcı sistem açısından zafiyet yarattığı ve köprünün bu nedenle yıkıldığı araştırmacıların ortak kanısıdır. İlisu Barajı'nın yapılması durumunda köprü kalıntısı tümüyle sular altında kalacaktır.

12. yy. Selçuklu Dönemi başyapıtlarından olan Malabadi Köprüsü, dünyanın günümüze ulaşan en büyük kemer açıklığına sahip taş kemer köprüsüdür.

Çeşnigir Köprüsü, Kızılırmak üzerinde Ankara-Kırşehir yolunun nehri geçmek için en uygun konumunda inşa edilmiştir. Büyük göz açıklığı 20 metredir. Diğer gözler asimetrik düzenlenmiştir ve taşkın boşaltma gözleridir. Ayaklar nehir yatağındaki kayalar üzerinde konumlanır. Yapım tarihi tartışmalıdır. Roma Dönemi'nde bu konumda bir köprü bulunmadığı, 4. yüzyılda İmparator Theodosios'a verilen bir dilekçede Kızılırmak üzerinden bir tombaz-köprüyle geçildiği belirtilerek, kargir köprü inşa edilmesi isteğinin iletilmiş olduğu Ramsay'den öğrenilir. Köprü'nün mevcut durumunun Bizans Dönemi altyapısı üzerinde Türk dönemlerinde yapılan onarımlar olduğunu ileri sürenler olmakla birlikte, birçok araştırmacı da Selçuklu yapısı olduğu kanısındadır. Köprü'nün günümüze ulaşan biçiminin özgün tasarımı olduğu oldukça kuşkuludur. Derbend özelliği olan konumundan ötürü sürekli müdahale görmüş olan yapı üzerinde ayrıntılı çalışma yapılarak bazı soruların yanıtları bulunabilir.

Malabadi Köprüsü Batman Suyu üzerinde inşa edilmiş yüksek bir köprüdür. Orta kesimde 38.60 metrelik açıklığı olan üç bölümlü

yapı mevcut kitabesine göre 1147 yılında yapılmış olmalıdır. Son derece dik olan köprü eğiminden ötürü üzerinden geçişin ürkütücülüğü folklorik bir birikim yaratmıştır. Çağında, sadece köprü olarak tanımlanamayacak karmaşıklıkta, konaklama, savunma, denetim vb. gibi işlevleri barındırdığı kesindir. Zengin figürlü bezemelerinin anlamları üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Tekgöz Köprüsü (Kayseri), Kızılırmak üzerindedir. Doğu cephesinde bulunan yazıtına göre 1202 yılında yapıldığı ileri sürülmekle birlikte kitabenin özgün yerinde olduğu kuşkuludur. 27 metre açıklık 18 metre yükseklikteki ana gözünün bir yanında 11.5 metrelik taşkın gözü bulunur. Geçirdiği onarımlarla özgün ayrıntılarının çok önemli kesimini yitirdiği söylenebilir.

Halilviran-Artuklu Köprüsü (Diyarbakır), Devegeçidi Suyu üzerinde yedi gözlü bir köprüdür. Oldukça ince kesme taş işçiliği vardır. Üzerinde bulunan üç yazıttan biri 1218 tarihinde yapıldığını tanımlar. Selyaranların kemer ayaklarıyla birlikte bir bütün olarak tasarlanmış oluşlarından kaynaklanan plastik etkisi dikkat çekicidir. Bu etkinin elde edilmesinde kemerlerin dış çizgisinin vurgulanmaması da rol oynar.

Hıdırlık-Tokat Köprüsü, Yeşilirmak üzerinde beş açıklıklı oldukça yalın bir köprüdür. Üzerinde bulunan kitabeliğin içinde gömülü olan yazıtlara göre 1250 yılına tarihlenmekle birlikte, bu yazıtların bir Osmanlı onarımı sonucunda buraya yerleştirildikleri düşünülmelidir.

Çoban Köprüsü'nün (Erzurum), Aras nehri üzerinde batı yönünde temelleri görünen, yıkılmış bir başka köprü'nün yerine 13. yüzyıl sonunda inşa edilmiş olduğu tarihi kayıtlara dayanarak ileri sürülür. Kemer araları ayakların üzerinde iki yönde dörderden toplam sekiz oda bulunmaktadır. 17 ve 18. yüzyıllarda üzerinde Osmanlı onarımları yapıldığı yazılı kaynaklardan öğrenilir. Kemerlerin almaşık düzenlerinin bozulmuş olması bu durumu doğrular. Köprü planının eğriselliği sağlam zemin soru-

nu ve iki çayın (Bingöl ve Hasankale Çayları) birleştiği yerde konumlanmasından ötürü akış yönlerinin dikkate alınması olarak açıklanmıştır. Ancak, bunun Ortaçağ'da Avrupada da Türkiye'de de sık rastlanan bir teknik yetersizlikten kaynaklandığı varsayılabilir. Benzer bir durum Dicle Köprüsü için de söz konusudur. Diyarbakır kentinin hemen yanı başında bulunan köprünün yazıtı 1065 tarihini vermekle birlikte, araştırmacıların çoğu Antik Dönem'den beri burada mevcut bir yapının devamı olduğu üzerinde görüş birliği içindedirler. Kaçınılmaz olarak Osmanlı onarımlarıyla ciddi müdahaleler geçiren köprünün en az iki döneme işaret eden yapısal farklarının bulunduğu gözlenmektedir.

Belkis (Köprü Çayı) Köprüsü, Aspendos yakınlarında Köprüçay üzerindedir. Roma Dönemi'nde burada bulunan köprünün büyük ve yüksek olduğu yazılı kaynaklardan biliniyor, Bizans Dönemi'nde de kullanılan köprü Selçuklu Dönemi'nde Alaeddin Keykubat I tarafından yenilenmiştir. Eski köprü mesnetlerinin bazılarında yararlanıldığı için kırık hatlı bir plan verir. İki başında Roma Dönemi köprü ayak kalıntıları görülebilir. Son yıllarda çok kapsamlı bir onarım geçirmiştir.

Kızılırmak üzerindeki Sivas Eğri Köprü ile Kayseri Çokgöz Köprüsü'nün Osmanlı öncesi döneme aidiyetleri yapım özelliklerinden dolayı ileri sürülmüştür. Ancak, Eğri Köprü için ileri sürülen bu savı doğrulayacak mimari veriler köprünün Doğu yolu üzerindeki stratejik önemi nedeniyle Osmanlı Dönemi'nde sürekli onarım geçirmesinden ötürü, günümüze ulaşamamıştır.

Karamanoğlu egemenliğine ve 14. yüzyıl başına tarihlenen Ermenek yakınlarında Görmel Köprüsü (Ala Köprü) Göksu vadisinin oldukça dar bir noktasında 21 metrelik açıklığı geçen kemeriyle iki kıyıdaki kayalara oturur. Roma Dönemi'nden beri dargeçit türü vadi oluşumlarında uygulanan sistemin görkemli bir uygulamasıdır. Fırtına Deresi vadisindeki köprü de benzer bir örnektir.

Osmanlı Kargir Köprüleri

Osmanlı egemenliğine giren topraklarda çok sayıda köprü inşa edildiği görülüyor. Birçok eski köprü de aynı yüzyıllarda elden geçirilmiş olmalıdır. Hatta, Romalılardan sonra bu coğrafyada en kapsamlı köprücülük etkinliğini Osmanlıların gösterdiği de söylenebilir. En azından 15-18. yüzyıllarda geçerli olan genel bir Osmanlı köprü tipolojisinden söz etmek de olanaklıdır. Osmanlı köprü yapım tercihleri Ortaçağ'da özellikle Doğu Türkiye'de örneklerine rastlanan narin tek kemerli yapılardan farklıdır. Geniş açıklıklı tek kemerli çözümler enderdir ve bunlar ancak alttaki akarsuyun zorunlu kılması durumunda uygulanmışlardır. Yaygın olan tip sıra kemerli olanlardır. Bunlarda da eş boyutlu dizi kemerli tipler ve farklı boyutlu dizi kemerli tipler olarak iki ana grup ayırt edilebilir.

Birinci tipte kemerli açıklıklar hemen hemen eşit boyutlardadır. İkinci tipte ise, ortadaki açıklık daha geniştir ve yanlara doğru açıklıklar giderek daralır. Bundan ötürü de köprü profili yanlarda alçalan, ortada yüksek üçgen bir görünüm kazanır. En fazla karşılaşılan tip de budur. Her tür köprüde yanaşık derzli kesme taş örgü standart bir uygulamadır. Köprü kemerleri hemen daima sivri yapılmakta ve profillerinin çökertilerek belirginleştirilmesi de yine genel bir tercih gibi gözükmektedir. Köprü boşaltma gözleri de benzer özellikleri yineler. Ermenek Bıçakçı ve Saraybosna Keçi Köprülerinin daire biçimli boşaltma gözleri genelleşmiş çözümlere aykırı uygulamalardır. Kaynaklar erken tarihli olduklarını ileri sürmekle birlikte bu köprülerin geçirdikleri onarımlarla son durumlarını aldıkları savlanabilir. Dairesel boşaltma gözleri olan köprülerin 18. yüzyıldan başlayarak Avrupada, örneğin, Galler'de uygulanmış örnekleri vardır. Türkiye'deki geç dönem uygulamaları da Avrupa ile bağlantılı bir değişim olarak yorumlanabilir.

Osmanlı köprülerinde görülen ve başka yapım geleneklerinde rastlanmayan bir elemansa tarih ve seyir köşkleridir. Bunlar genellikle köprünün ortadaki en yüksek noktasında konumlanan

dışa doğru konsol biçiminde taşkın olarak konumlandırılmış inşai elemanlardır. Tarih köşklerinde konsolun üzerinde yazıtı içeren bir duvar bulunur. Seyir köşkleriyse köprü yol kotundan kısmen seki biçiminde yükseltilmiş ve dinlenme amacıyla kullanılmış olabilecek yalın mekanlardır. 16 ve 17. yüzyılda gerçekleştirilmiş önemli örneklerin çoğunda köprünün bir bileşeni haline gelmiş olan tarih ve seyir köşklarinin ilk örneklerinin Bursa ve Edirne illerinde gerçekleştirilmiş olması gerekir. Günümüze ancak birkaç eski fotoğrafını ulaştığımız 15. yüzyıl ortalarına tarihlenen Bursa Selçuk Hatun Köprüsü almaşık örgülü tarih köşküyle erken bir örnek olmalıdır. II. Bayezid tarafından inşa ettirilmiş olduğunu bildiğimiz Kızılırmak ve Sakarya üzerindeki iki önemli köprünün yazıtları bu bağlamda incelenmelidir. Kızılırmak üzerindeki (Çorum-Osmancık) köprünün kendisinden bağımsız olarak kent tarafında yer alan yazıtına karşılık, Geyve'deki köprü çok kereler deprem ve selden hasar görmüş olmakla birlikte tarih köşkünün özgün olduğu izlenimini vermektedir.

Trakya'da Ergene Nehri üzerinde inşa edilen Uzunköprü (II. Murad Köprüsü), 15. yüzyılın en önemli mimari etkinliği olmuştur. 174 adet gözü olan köprü, kitabesine göre yaklaşık 16 yıllık bir çaba sonucunda 1443-44 yıllarında tamamlanmıştır. Oldukça geniş nehir yatağının bataklık arazideki uygun mesnet noktalarında dirsek yaparak sel sularının toplanmasını sağlayıcı bir biçim verildiği öne sürülmüştür. Köprü ayaklarında ve kemerlerin kilit taşlarında bugün çoğu yitirilmiş olan hayvan figürlerinin (fil, aslan, kuş) bezeme programının öğeleri olarak kullanılmış oluşu Güneydoğu Anadolu'daki Ortaçağ köprüleriyle benzerdir. Yapının korkuluk duvarları üzerinde bulunan taş güllerin anlamı ve işlevini çözmek özgün örnekler ortadan kalktığı için kolay değil. Benzer biçimde görsel belgeler aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz balkonunun yapının özgün bir ögesi olarak daha sonraları inşa edilecek Osmanlı köprülerinde görülen dinlenme köşklarinin ilk örneği olup olmadığını bilmemiz de olanaksız. Badi Efendi tarafından aktarılan II. Mahmud Dönemi

Dünya üzerinde bilinen dört çarşı/iskanlı köprüden biri olan Irgandı Köprüsü(Bursa) yaşadığı afet ve savaşlarla yıkılmış olsa da yapılan restorasyonlarla orijinal haline getirilmiştir.

onarımı 1822/23 tarihindedir. Ancak, yapının daha önceleri de onarıldığına ilişkin belgeler bulunmaktadır. Söz konusu onarımlar sırasında bazı ayrıntılarının, kemer biçimlerinde olduğu gibi, değişmiş olabileceği düşünülmelidir.

Bursada Irgandı Köprüsü Osmanlı köprü yapım pratikleri içinde benzersiz gözüken bir uygulamanın örneğidir. Genel olarak “iskan edilmiş köprü” (inhabited bridge) denen bu tür köprülerde köprü hem bir akarsu engelini aşmayı sağlamakta hem de üzerinde dükkan ve/veya konut gibi başka işlevlere hizmet eden mekanlar yer almaktadır. Irgandı Köprüsü'nde köprü aynı zamanda iki sıra dükkanı içeren küçük bir çarşı niteliğindedir. Gerek bu mimari düzeni, gerekse de eski fotoğraflarda dikkat çeken tuğla örgü ayrıntıları nedeniyle bu köprünün doğrudan doğruya İtalya ile ilişkili bir ürün olarak nitelenmesi olanaklıdır. Ne yazık ki, kimi tarihsel kazalardan ötürü köprü dükkanlarını yitirmiştir ve bugün sadece araç trafiğine hizmet etmektedir.

Mimar Sinan'ın çok sayıda köprü inşa ettiği bilinir. Gene kanının aksine, gerçekçi bir değerlendirme Sinan köprülerinin en

azından 15-18. yüzyıllardaki genelleşmiş Osmanlı planlama ve teknik alışkanlıklarının ürünleri oldukları biçiminde olmalıdır. Sinan yapıtları arasında adları geçen köprülerinin bugünkü Türkiye sınırları dışında kalan ikisi haricinde diğerleri Marmara Bölgesi'nde bulunur. Büyükçekmece Köprüsü, birbirlerine yapay adalarla eklenen dört parçalı sistemi ve 638 metrelik uzunluğuyla önemli bir mimari etkinlik olarak gerek Sinan'ın tezkirelerinde, gerekse döneminin özgün tarihsel kayıtlarında özellikle vurgulanmıştır. Alpullu yakınlarında Ergene Irmağı üzerindeki Sokullu Mehmed Paşa (Sinanlı) Köprüsü orta açıklıktaki yüksek sivri kemeri ile ve Silivri Köprüsü ise 32 gözlü basık kemerleriyle diğerlerinden farklılaşır. Sinan'ın Vişgrad'daki köprüsü (Drina Köprüsü) de, sürekli ve hızlı akan bir ırmak üzerinde inşaat yapmanın zorluğu bir yana bırakılırsa, dönemin olağan çizgisini zorlamaz. Osmanlı klasik çağının en cüretli köprücülük işinin bir Sinan yapısı değil, Mimar Hayrettin tarafından gerçekleştirilen tek gözlü Mostar Köprüsü olduğu söylenebilir.

Osmanlı Dönemi'nde köprülerin korunması ile bakım ve onarımından sorumlu olanları "köprücü" olarak adlandıran özel bir hizmet sınıfı oluşturulmuştur. Devlet tarafından ya da vakıf olarak yapılmalarına bakılmaksızın köprülerin bakım ve korunmasına tayin edilmiş olan kimselere genelde köprücü adı verilmekle birlikte bazı belgelerde "meremmetçi" olarak tanımlandıkları da görülür. Ancak, her iki tanımın birlikte kullanıldığı durumlar da vardır ve her iki terim mevcut bir köprünün işlevini sürdürmesine yönelik gözetim altında tutulmasını tanımlar. Köprücü olanların vergi yükümlülüklerinden muaf tutulmaları ve bu durumun tahrir ve mevkufat defterleri gibi çeşitli kayıtlarda işlenmesi gözde bir görev olmasına neden olmuştur. Köprücülerin sayısı köprünün yeri ve büyüklüğüne göre değişmekteydi. Köprünün bir köyden 15-20 kişinin sorumluluğuna bırakıldığı ya da köyün tüm halkının köprücü atandığı durumlar görülür. Bir köprücü köyünün birkaç köprünün bakımından sorumlu olması

yanı sıra, Sakarya ve Adapazarı'nda bulunan uzun köprüler için birkaç köyden köprücü yazılarak sayıları yüzün üzerinde olan ekipler oluşturulmuştur.

Evliya Çelebi'de kimi köprülerin (Misis, Malabadi, Irgandı) iki başında demir kapı bulunduğunu ve bac alındığını belirtir. Köprü geçiş parası hemen hemen her uygarlıkta ve ülkede rastlanan yaygın bir uygulamadır. Ancak, Osmanlı Dönemi'nde yapılan köprülerden çoğunlukla devlet sorumlu olduğundan, en azından 19. yüzyıla kadar köprü geçiş parası istisnaidir. Olsa olsa, genel Osmanlı alışkanlığına uygun olarak Osmanlı öncesinden kalma bazı köprülerde eski uygulamanın sürdürüldüğü düşünülebilir. Irgandı Köprüsü ise bir özel girişim "yatırımı" olduğundan ötürü bac alınmış olmalıdır. İstanbul'da Galata'dan Tophane'ye çıkan kapının dışındaki hendek üzerinde bulunan bir köprüyü kendi olanaklarıyla onarmak isteyen Süleyman adlı kişiye izin verilmesine ilişkin bir hüküm bulunmakla birlikte amacının ne olduğuna yönelik bilgi vermez. Öte yandan 16. yüzyılda güvenlik amaçlı bir köprünün kent içinde varlığını hâlâ sürdürdüğünü göstermesi açısından ilginçtir.

Osmanlı Yüzer Köprüleri Yüzer köprü Osmanlıların icat ettiği bir yapı türü değildir. Normal kargir ya da ahşap köprülerle aşlamayacak kadar geniş akarsularla karşılaştıklarında çeşitli kültürler yüzer köprüler inşa etme zorunluluğu duymuşlardır. Özellikle askeri ve stratejik gereksinimler yüzer köprü yapımının tarih boyunca ana nedenlerinden biri olmuştur. Engeli geçecek ordu kalabalık ve hem yapım hem de geçiş süresi kısıtlı olduğunda tüm ordular bu yola başvurmuşlardır.

Yüzer köprü yapımına ilişkin ilk ayrıntılı bilgiler de askeri gereksinimlerin bu alandaki belirleyici önemini kanıtıyor. Örneğin, Herodotos, Pers Kralı Dareios'un M.Ö. 513-512'deki İskit Seferi sırasında İstanbul Boğazı üzerinde gemilerden oluşan bir köprü yaptırdığını yazar. Mimar Sisamlı Mandrokles'in yaptığı bu köprünün üzerinden ünlü tarihçiye bakılırsa 700 bin kişi geç-

mişti. Sonra yine İyonyalılar aynı hükümdar için İstros (Tuna) üzerinde bir başka yüzer köprü gerçekleştirmişlerdir. Perslerin kurdukları ordular Antik Çağ için öylesine kalabalık olmuşlardır ki, bu denli büyük kitleleri olağan bir gemi taşımacılığıyla geniş bir suyunun bir yakasından öte yakasına geçirmek ne süre, ne de bu karmaşık işlemin örgütlenmesi açısından olanaklıydı. Bu olanaksızlık başka bir Pers hükümdarı olan Kserkses'i de Çanak-kale Boğazı üzerinde yine gemilerle bir köprü inşa etmek zorunda bırakacaktı. Ne var ki, Kserkses'in yaptırdığı ilk köprü'nün hatlatları akıntıya dayanamayıp parçalanmış, hemen bir ikincisinin yapılması gerekmiş, ilkinin yapımcıları da cezalandırılmışlardı.

Perslerden sonra antik dünyanın en büyük silahlı kitlelerini örgütleyen Romalılar tüm mühendislik alanlarında olduğu gibi, yüzer köprü yapımı alanında da çalışmışlardır. M.S. 113 yılında Forum Traiani'de dikilen Trajan Sütunu'nun üzerindeki kabartma kuşağının bir kesimi, imparatorun ordusunu gemilerden yapılmış bir yüzer köprü üzerinden Tuna'nın karşı kıyısına geçerken betimlemektedir.

Romadan Osmanlılara gelinceye dek askeri amaçlı büyük yüzer köprü yapımlarıyla karşılaşılıyor. Ancak, sivil amaçlı yüzer köprüler yapıldığına ilişkin veriler vardır. Sözgelimi, Abbasilerin en parlak Dönemi'nde Bağdat'ta Dicle'yi aşan birkaç yüzer köprü'nün kurulduğu biliniyor. Ancak bunların tarihçesi ve hatta ne zamana dek kullanımda kaldıkları bile meçhuldür. Teknik özellikleri konusunda da bir bilgi mevcut değil. Hatibü'l-Bağdadi'deki bir kısa ifade bu ilk Bağdat köprülerinin mütevazı strüktürler olduğunu düşündürüyor. Yazara göre, Babü't-Tak'ta yanyana iki köprü vardı ve bunlardan biri gidiş, diğeri de geliş için kullanılıyordu. Gerek bu veri, gerekse de art arda çok sayıda köprü'nün yapıldığından söz edilişi, bunların ileride görülecek Osmanlı köprüleri gibi tombazlar ya da gemiler üzerine inşa edilmediklerini ve belki de sal biçiminde basit ve dar birer geçitten ibaret olduklarını düşündürür. Geliş-gidiş için yan yana iki ayrı köprü yapılması Bağdat'ın yaya

trafiğinin yoğunluğuyla açıklanabilecek bir olgu gibi gözüküyor.

Ne Abbasi Dönemi Bağdat'ındaki bu köprüler ne de İslam dünyasında Nil, Dicle, Fırat, Seyhun ve Ceyhun gibi geniş ırmakların var oluşu, bu kültür alanında Osmanlılar'a gelinceye dek önemli bir yüzer köprü yapım etkinliği görülmesine neden olmuyor. Tarihsel kaynaklarda kaydı geçen ilk Osmanlı yüzer köprüsü ise, Fatih'in İstanbul kuşatması sırasında Haliç'te kurdurduğu köprüdür. Kritovoulos, bir köprü'nün yapımına daha kuşatmanın başlarında girişildiğini, ancak gerçekleştirilmesinin gemiler karadan Haliç'e indirildikten sonra mümkün olduğunu belirtiyor. Tursun Bey'in Tarih-i Ebül-Feth'ine göre, Fatih Sultan Mehmed Moldavyadaki Kili ve Akkerman kalelerini fethederken Tuna üzerinde de bir yüzer köprü inşa ettirmiştir.

Osmanlı yüzer köprülerine ilişkin ikinci önemli veri grubu Balkanlar'a değil, Irak'a ilişkindir. Matrakçı Nasuh, ünlü kitabı Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'de Kanuni'nin 1434-35 Irak Seferi sırasında Dicle ve Fırat üzerinde birkaç köprü yaptırdığını belirtir. Matrakçı, Bağdat ve Hille kentlerini resmederken bu köprülerden ikisini de betimler. Sözü edilen köprülerin bu ikisinden ibaret olup olmadığını bilmiyoruz; ancak, kesin olan şu ki, bunlar sefer sırasında inşa edilmelerine karşın, askeri olmaktan çok sivil kullanıma yönelik strüktürlerdi. Sultan, sefere ara verip Bağdat'ta kışladığı sırada yapılmışlardı ve ordunun, örneğin Hille'de ve genel olarak Bağdat'ın güneyinde bir harekate girişmesi olasılığı yoktu. Nitekim, sonraki yüzyıllarda da Bağdat'ta kentin iki yakasını daima bir Osmanlı yüzer köprüsü birbirine bağlamıştır. Evliya Çelebi'nin "Dicle üzerinde Cisir Kapısı'ndan Kuşlar Kalesi'ne uzanır; tombaz gemileri üzre bir vacibü's seyr cisir-i azimdir" diye betimlediği 17. yüzyıl yüzer köprüsü, Tunaboyu için geliştirilen teknikte kurulmuş tipik bir Osmanlı ürünüydü. Evliya Çelebi'nin tüm masrafının miriden karşılandığını bildirdiği Bağdat yüzer köprüsü sonraki yüzyıllarda da sürekli yenilenip yeniden yapılarak varlığını korumuş

olmalıdır. Irak'ta Türk yönetimi bittiğinde bile ırmak üzerinde aynı tür bir köprü mevcuttu.

Osmanlı yüzer köprüsünün ana bileşenini 'tombaz' ya da 'tonbaz' adı verilen güvertesiz özel gemi oluşturmaktadır. Evliya Çelebi, köprü yapımında tombazın yanısıra kullanılan bir 'transa gemisi'nden söz ederse de bu terime başka kaynaklarda rastlanmaz. Kimi acil durumlardaysa Tuna üzerinde çalışan değirmen gemilerinin toplatılarak köprü yapımı için kullanıldığı bilinir. Ancak, bu istisnai bir durum olmalıdır. Yüzer köprü'nün ana ögesi her çağda 'tombaz' denilen özel tekne olmuştur. Sözcük bugün de bir istihkamcılık terimi olarak kullanılmaktadır. Sözcüğün etimolojisi kesin olarak bilinmiyor.

Tombazın fiziksel özellikleri etimolojisinden daha kolay aydınlatılabiliyor. Sözelimi, bu tür teknelerin kayık boyutunda olmadığı kesin. Boyutlarına ilişkin bir fikir vermek için, bir Osmanlı belgesinde üç araba yan yana geçecek genişlikte köprüler yapılmasına ilişkin buyruk verildiği belirtilebilir. Bir yüzyıl sonra Evliya Çelebi de bu genişliği doğrular. Bağdat'taki yüzer köprü ona göre, üzerinde 'üç araba yürüyecek derecede enlidir. Bu ise, en az 8-9 metrelik bir köprü tabliyesi genişliğinin söz konusu olduğunu, tombaz boylarıninsa 12-13 metreden daha kısa olmadığını gösterir. Daha küçük kayıklardan oluşan bir köprü'nün ne denli yavaş akışlı olursa olsun, bir ırmak üzerinde sabitlenemeyeceği açıktır. Kaldı ki, askeri gereksinmelerle çok daha geniş köprüler de yapılabildiği anlaşılıyor. Yine Evliya Çelebi ordunun Varat Savaşı'na giderken üzerinden geçtiği yüzer köprü'nün 800 zira (yaklaşık 560 m.) uzunlukta ve 50 adım (30 m.) genişlikte olduğunu yazar. Bu bilgilere inanmak gerekecektir; çünkü kalabalık bir ordunun tüm donanımıyla ince bir köprü üzerinden geçişi büyük ve tehlikeli bir tıkanıklığa yol açabilecektir.

Yanyana yerleştirilen tombazların birbirine zincirlerle bağlandığı anlaşılıyor. Bu bağlantı Matrakçı Nasuh'un minyatürlerinde açıkça görülür. Onlara göre tombazlar baş ve kıçtan birbirleri-

ne ve oradan da kıyıya bağlıdır. Belgelerde köprü yapımı için zincir gerektiğine ilişkin bilgilere rastlanışı Matrakçı'nın tasvirlerini doğruluyor. Bu zincirli bağlantıların yanı sıra, tombazların üzerlerine oturan ahşap tabliye de bir bağlantı oluşturmaktadır. Ayrıca, her tombaz baş ve kıçtan ırmak tabanına yaban asması çubuklarından yapılmış sepetlere doldurulmuş taşlardan meydana gelen özel 'çapa'larla sabitlenmiştir. Evliya Çelebi bu tekniği Bağdat'taki yüzer köprüyü anlatırken açıklamaktadır. 18. yüzyıl sonlarında da aynı tekniğin geçerli olduğu 1777 tarihli iki hükümden anlaşılabilir. Bunlarda Balçık, Silistre, Zıstovi, İsakçı ve Varna kadılarında İsmail'den Tuna üzerinde kurulacak köprü için gerekli yaban asması çubuklarını temin etmeleri istenmektedir. Doğal olarak, yüzer köprüye ilişkin herhalde pek çok şey gibi, bu yaban asması kullanımı da yine Tunaboynu'na özgü ve kökeni Türk fetihleri öncesine dek giden bir tekniktir. Tuna üzerindeki özel şahıslara ait değirmen gemileri de aynı teknikle sabitlenmekteydi ki, bunun o yöre için adeta folklorik bir uygulama olduğu düşünülebilir.

19. Yüzyıl'dan Erken Cumhuriyet'e Köprüler

Köprü yapımının büyük bir atılım içinde olduğu geç 18 ve 19. yüzyıl içinde Osmanlı dünyasında durağanlık egemendir. Türkiye sınırları içinde önemli sayılabilecek erken tarihli metal köprü yoktur. Karayolları, Geç Osmanlı Dönemi'nde de eski köprüler üzerinden geçmeyi büyük oranda sürdürmüştür. Yeni yapılan demiryolu köprülerinde yalın metal çözümlerden ötesine rastlanmaz. Ahşap köprüler de aynı oranda yalın çözümlerdir. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru kimi kargir köprülerde geleneksel Osmanlı yapımcılarının başvurmadığı segman (yay) kemerli bir açıklık profiliyle karşılaşılır. Geç Ortaçağ İtalyası'ndan başlayarak Avrupa'nın pek çok yerinde görülen bu tip, köprücülükte önemli bir mühendislik aşamasının başladığına işaret eder ve buradaki örnekleri doğrudan Batı kökenli ve/veya eğitilmiş tasarımcıların elinden çıkmış olmalıdır. Bu türden ilginç bir örnek

Geçit Köprüsü (Bursa)

Bursa-Mudanya yolu üzerindeki 1886 tarihli Geçit Köprüsü'dür. Üzerinde tasarımcısının adını "Leclercq" olarak veren bir yazıtı da bulunan köprü, muhtemelen 1877'de bir "Fenn-i Mimari" kitabı yazan Belçikalı İstihkam subayı Leclercq'e aittir.

Segman kemerli uygulama örnekleri 19. yüzyılın sonlarında Halil Rifat Paşa (Tecer-Gürün), Şeytandere (Kırklareli), Beyler (Boğazlıyan-Yozgat), Köprülerinde tekrarlanır. Edirne, Mihalgazi Köprüsü de eski bir Roma köprüsü yerinde defalarca onarıldıktan sonra çok harap durumda olduğu için 1900-1903 yılları arasında yıkılarak İtalyan ustalar tarafından mevcut ayak temelleri üzerinde segman kemerli olarak yenilenmiştir.

Köprü mühendisliği bağlamında Geç Osmanlı Dönemi'nde gündeme gelen en önemli gelişme önemli yeni strüktürlerin inşa edilmiş olmasından çok, bu alana ilişkin yeni mühendislik bilgisinin ülkeye transfer edilmeye başlanmasıdır. Yeni mühendis mektepleri bu bilginin Türkiye'ye aktarılmasında başrolü oynamıştır. 20. yüzyıl başlarında ise bu alandaki ilk kuramsal yayınların belirmeye başladığı görülür. Örneğin, 1327-29'da (1911) Ziya

Bey'in Mühendis Vigman'dan çevirdiği "Kargir Köprüler" adlı bir kitap yayımlanacaktır. 1338'de ise (1922) Mühendis Fikri Bey bir "Ahşap Köprüler" ve ardından da bir "Demir Köprüler" kitabı yazmıştır. Söz konusu yıllar yeni doğan betonarme bilgisinin de ülkeye girmekte olduğu yıllardır. Mühendis Mektebi'nin hemen 1900'lü yıllardaki yayınları içinde buna ilişkin kitaplar da vardır.

Cumhuriyet'in ilk üç yılı içinde yapılan biri taş diğerleri betonarme olan köprüler Garzan, Adagide, Etlik, Gazi Çiftliği adlarını taşır. Demiryolu ulaşımına ağırlık verilmesiyle ilk on yıl içinde kargir ve demirköprü yapımına hız verilmiş yanı sıra çoğu ahşap strüktürlü köprü yenilenerek ve yeni güzergahların gereksinimi doğrultusunda bazıları büyük açıklıklı şose köprüleri de inşa edilmiştir. Nafia Vekaleti çalışmalarını tanıtan bir yayında, 1923'ten 1949'a dek 205 köprü, 50-57 aralığında 788 adet köprü'nün devletçe yapıldığına ilişkin istatistiksel bilgiler verilir.

İstanbul Köprüleri

İstanbul'un köprüler tarihi Anadolu'nun aynı alandaki geçmişinden büyük oranda kopuktur ve başlı başına ayrı bir kategori olarak düşünülmesi yararlı olur. Haliç ve Boğaziçi bu coğrafyadaki akarsuların ortaya koyduğundan çok daha karmaşık ve pahalı çözümleri gerektiren iki suyoludur.

Özgün kaynaklardan Bizans Dönemi'nde 5 ve 6. yüzyıllarda Haliç üzerinde iki köprünün var olduğuna ilişkin bilgiler edilmektedir. Bu köprülerden birinin Ayvansaray'da Blakherna mahallesini karşıya bağladığını, diğerinin ise Kâğıthane Deresi üzerinde kurulmuş olabileceği ileri sürülmüştür. Biri 6. yüzyılda Justinianos tarafından yaptırdığı bilinen Hagios Kallinikos Köprüsü olan her iki köprünün de ahşap olarak yapıldığı ve daha sonra bunlardan birinin kargire çevrilmiş olabileceği konusunda da çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu spekülasyonlara 16. yüzyılda İstanbul'a gelen bir seyyahın Ayvansaray'da suyun içinde kargir köprü ayakları görüldüğünü aktarması ve 17. yüzyılda da Evliya

Çelebi'nin "...zaman-ı küffarda bu mahalde zincir üzre bir büyük köprü varmış, hâlâ asar-ı binası meşhuddur" demesi neden olmuştur. İnanılır gözükken bu savlar, söz konusu köprünün kargir ayaklar üzerine ahşap tabliyelî bir yapı olduğunu, İmparator Trajan'ın Tuna üzerinde inşa ettirdiği ve Roma'daki sütunu üzerinde betimlenene benzer strüktürel özellikler gösterdiğini düşündürür.

Yukarıda sözü edildiği üzere, Osmanlı Dönemi'nde ilk kez Fatih'in İstanbul'u fethi sırasında geçici bir köprünün Haliç'te kurulduğuna ilişkin veriler vardır. Daha sonraları Rönesans'ın iki büyük İtalyan ustasının Haliç üzerine köprü kurma tasarımları geliştirdiği bilinmektedir. Leonardo da Vinci, II. Beyazıt'a mektup göndererek böyle bir istekte bulunmuştur. Bu köprünün Leonardo'nun eskizleri arasında bulunan krokisine göre tek açıklıklı ve kargir olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Michelangelo'ya ise böyle bir köprüyü yapması için İstanbul'dan teklif yollandığı, ancak kendisinin bu iş için düşündüğü geziyi gerçekleştirmediği ileri sürülmüştür.

16. yüzyıl başındaki bu girişimlerin ardından 19. yüzyıla dek, gerek kentlinin iki yaka arasında hareket yeteneğinin artmasına neden olacak ilişkilerin yeterince kurulamayışı, gerekse de henüz kara ulaşımında yürümeden başka seçeneğin olmaması ve deniz yoluyla ulaşımın kolaylığı nedeniyle, Haliç üzerinde iki kıyı arasında bağlantıyı sağlayacak bir köprüye gerek duyulmamış olmalıdır. Asya-Avrupa bağlantısı ise zaten teknolojik açıdan düşünülemeyecek kadar olanaksız görülmüş ve geç 19. yüzyıla kadar akla bile gelmemiştir.

Galata ile İstanbul'u bağlayan ilk köprülerin yapılması kentsel gelişmenin ivme kazandığı yıllarda, yani 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. 16. yüzyılda sefer zamanlarında Tuna gibi büyük nehirleri birkaç gün içerisinde yapılan köprülerle aşabilen, Balkan bölgesindeki geniş ırmaklar üzerinde de sürekli yüzer köprülerle ulaşımı sağlayan Osmanlı teknolojisinin Haliç üzerine köprü yapmak için de yeterli olduğu kesindir. Ancak,

bu olanağın İstanbul'da kullanılmasına gerek duyulmamıştır. 19. yüzyılın sonları Osmanlı yüzer köprü yapım teknolojisi için de bir bitim noktası oluşturmaktadır. Ancak, Osmanlı köprücülük teknolojisi bu bitiş noktasına ulaşmadan hemen önce, elindeki birikim ve olanaklarla, yüzyıllardır yapabileceği halde, fetih sırasındaki bir girişimden sonra, hiç denemediği bir yapıyı başaracak, bir Haliç Köprüsü gerçekleştirecektir. Fakat bu köprü standartlaşmış Osmanlı köprücülük alışkanlıklarının büyük oranda dışında kalmaktadır; çünkü Unkapanı ile Azapkapı arasında kurulan bu köprü tombazlar tarafından değil, sallarla taşınmaktaydı. Bu tercihin nedeni bilinmiyor. Ancak, sallı sistemde uzun süre ısrar edilmediği anlaşılmaktadır. Kısa bir süre sonra Galata ile İstanbul arasında yapılacak olan köprünün ahşap dubalı sisteminin taşıyıcıları üstleri örtülmüş tombaz gemilerinden çok farklı değildi. Bu son yapım tekniği yukarıda belirtilen güzergâhlarda 1853 ve 1863'de birer kez daha ve 1863'de Ayvansaray-Piripaşa arasında tekrarlandıktan sonra, yerli teknoloji Batı'daki gelişmeye ayak uydurmadığı için 1870'li yıllarda terkedilir. Sonraki dönemlerde bu alanda (en azından teknolojik açıdan) kayda değer ürünler verildiğine ilişkin herhangi bir veri mevcut değil. Böylelikle, en az beş yüzyıllık bir yapı geleneği noktalanmış olmaktadır.

1836'dan başlayarak 1970'lerin başına dek Haliç'e önce ahşap, sonra demir strüktürlü olarak toplam dokuz köprü inşa edilmiştir. Sallarla taşınan ilk köprüden (Hayratiye) sonra ahşap dubalı olarak inşa edilen diğer dört köprü yarım yüzyıl boyunca iki yaka arasında ulaşımı sağlamışlardır. Ancak, muhtemelen deniz suyu içinde konumlanması nedeniyle, ahşap köprülerin uzun süre kullanılmadığı anlaşılıyor. Bundan ötürü, yeni çözümler aranmış olmalıdır. Geçen yüzyılın son çeyreğinde Batı'da en hızlı dönemini yaşanan Sanayi Devrimi'nin mimari etkileri Osmanlı İmparatorluğu'na ulaştığında, Haliç köprüleri de zamanın ileri teknolojisinin bu topraklarda ilk uygulandığı örnekler arasında yer alacaktır. Ancak, ahşaptan demire

Sultan II. Mahmut tarafından Azapkapı ve Unkapı arasında yaptırılan Hayratiye Köprüsü.

geçilmesi bile, Haliç üzerindeki köprü yapımının neredeyse gelenekselleşmiş alışkanlıklarını uzun süre etkilememiştir. Dubalı köprü modelinin burada son Galata Köprüsü'ne dek hep gündemde kalışı bu alışkanlıkla da ilgili olmalıdır. Haliç'e kurulan köprüler içinde en uzun ömürlüsü, 1912 tarihli Alman teknolojisinin ürünü olan köprü, duba aralarının çok dar olması nedeniyle su akışını engelleyerek Haliç'in kirlenmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle 80'li yılların sonunda bu köprü'nün yerine kazıklar üzerine oturan yeni bir köprü tasarımı/önerisi gündeme gelmiş ve eski köprü'nün yanarak kullanım dışı kalmasının hemen ardından, bitmekte olan yeni köprü İstanbul trafiğini rahatlatmak amacıyla bazı eksiklerine rağmen 1992 yılında ulaşıma açılmıştır.

1850'lerdeki ilk girişimden sonra Haliç üzerinde üçüncü geçişi oluşturan Haliç Köprüsü, hizmete girdiği 1974 yılından bu yana Boğaz Köprüsü çevreyollarının Ayvansaray-Halicioğlu bağlantısını

sağlamaktadır. Öte yanda 1912 tarihli Galata Köprüsü'nden vazgeçilmeyerek dördüncü bir geçişi sağlamak üzere o da Haliç üzerinde Balat-Hasköy arasına yerleştirilerek tekrar kullanıma açılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Haliç sahil şeritlerinin düzenlenerek bir başka konuma taşınmasına yönelik projelendirme süreci kapsamında yeniden ele alınması gündemdedir.

İstanbul Boğazı'nın iki yakasını bağlama fikri, yüzyıl başında gündeme gelen iki öneriden yaklaşık üç çeyrek yüzyıl sonra 1973 yılında Ortaköy-Beylerbeyi arasında yapılan ilk asma köprüyle gerçekleşebilmiştir. Fransız mühendis Arnodin'in, 1900'de Kandilli ile Rumelihisarı arasında önerdiği ilk köprü'nün yerinde bugün ikinci boğaz geçişi olan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü (1988) gerçekleştirilmiştir. Aynı mühendis Üsküdar ile Sarayburnu arasına yapılacak bir köprüyle de Asya ve Avrupa yakalarındaki demiryollarının bağlanmasını hedeflemişti. Arnodin'in her iki önerisinin de Osmanlı yönetiminin talebi üzerine hazırlandığı düşünülmemelidir. Mühendis, muhtemelen o yıllarda sık rastlanan bir yaklaşımla Osmanlı ülkesinde kârlı bir yatırım yapma fırsatı aramaktaydı. Üsküdar-Sarayburnu geçişi ise hâlâ gündemde olmayı sürdürmektedir. Ancak, bugün artık deniz altından tüple yapılması öngörülen bu geçişe ilişkin uygulamanın ne zaman gerçekleşeceği belirsizdir.

Not: Bu yazı tarihtarih.com sitesinden derlenmiştir.

KÖMÜRÜN HÜZÜNLÜ BANDOSU

NADİR AVŞAROĞLU, MADEN MÜHENDİSİ

Selamsız Bandosu'nu bilmeyenimiz yoktur. Nesli Çölgeçen'in 1987 yapımı filmi. Fakir, içine kapanık, naif ve kendi halinde bir Anadolu kasabasındaki insanların hüznünlü hikâyesi anlatılır "Selamsız Bandosu"nda.

Gazetede Cumhurbaşkanı'nın trenle yurt gezisine çıkacağını ve kasabalarına da uğrayacağını okuyan Selamsız belediye başkanı Latif (Şener Şen), belediye meclisini toplayarak, bir tören düzenlemeleri gerektiğini anlatır. Tören için en önemli eksikliğin bir bando olduğunu söyler ve bu bandonun kurulması için harekete geçilir. Kasabaya Murat adında asker emeklisi bir bando şefi gelir. Şef, bando kurmanın masraflı bir iş olduğunu söyleyince, piyango düzenleyerek parayı temin ederler. Şef, para ile birkaç alet alıp, bandocu olarak köylüleri eğitmek çözümünü bulur. Başkan Latif ve Şef adayları zorla seçerler. Kasabanın top sahasında çalışmalar başlar. Hayatlarında hiç enstrüman görmemiş kasabalı bu işi yarım yamalak da olsa becerir.

Cumhurbaşkanı'nın geçeceği gün gelir çatar. Tüm hazırlıklar yapılır, bando ve karşılama heyeti yerini alır ama tren durmadan geçer,

Cumhurbaşkanı sadece el sallar. Sonuç hüsrans olsa da bando oyun havası çalar, insanlar da oynamaya başlar ve film biter. Aslında bu final izlediğim filmler içinde en hüzünlü, en iç burkucu finallerden biridir. Onca emeğin karşılığı vagon penceresinde seyahat eden bir “el” olmuştur. Treni durdurmak bir yana, bu elin gerisindeki Cumhurbaşkanını bile göremeyen ve sonunda elinde bando ile çalınmış “Mastika”dan başka bir şey kalmayan kasabalının tepkisinin absürtlüğü insanın gözlerini yaşartacak cinstendir.

Hüzünlü bir bandonun hikâyesidir Selamsız Bandosu.

Selamsız, Anadolu’da hiçbir özelliği olmayan bir kasabadır, ancak her şehir genellikle bir özelliği ile ön plana çıkar. Zonguldak da kömürüyle anılagelmıştır hep. Emeğin ve alın terinin şehridir kömür gözlü Zonguldak. Sanayi devrimi, buharın gücüyle başlar. Buhar, kömürün kullanımı ile ve bu topraklardaki sanayileşme Zonguldak’ın kömürü ile başlamıştır.

Dolayısıyla ülkemizdeki sanayi kültürü burada, Zonguldak’ta başlamıştır. Günümüzün sanayi şehirleri İstanbul, Kocaeli ve Bursa’dan evvel uyanmıştır bu şehir. Ülke kalkınmasında özne olmanın mücadelesini vermiştir yıllarca. Zonguldak deyip de geçmeyin; yerin yüzlerce metre altında bir hayat yaşanır bu şehirde. Üsttekiler, kışın dondurucu soğuklarında sınımsız bir hayat yaşasın diyerdir onca gayretleri. Yerin bu derinliğinde atan nabızların bekleyenleri vardır yerin üstünde. Bu derinlikte yaşayanların yüzleri kömür karası olsa da, alınları apaktır. Onlar ekmeğin parasını gerçek anlamda taştan çıkarırlardır.

Ülkemizin değişik yörelerinde bulunan sanayi kentlerinde yaşamak zordur. Büyük kentlerde yaşayan ve okuyan birçok mühendis-mimar ve memurlar, eşleri ve çocukları ile birlikte sanayi kentlerine yerleşir, burada çalışmaya ve yaşamaya başlarlar. Büyük kentlerde geride bıraktıkları birçok olanak ve lüksü bulamadıkları bu coğrafyalarda kalmaları ve huzur içinde olabilmeleri amacıyla, çalıştıkları işletmeler birçok olanak sağlamalıdır. Başta

Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Sanyesi ya da kısa adıyla Kömür İş Bandosu

lojman, sinema, tiyatro, konserler, spor olanakları, havuz, lokaller, sağlık kuruluşları, dinlenme olanakları ve daha birçok şey. Sanayi tesisleri ve işletmeleri, çalışanlarına yönelik olarak geliştirdiği bu tür imkânlarla Anadolu’nun geri kalmış yörelerinde birçok minyatür modern kentler yaratmışlardır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’ni büyüten ve ona kimlik kazandıran kurumları; Sümerbank, Etibank, TCDD, İş Bankası, Şeker Fabrikaları, Çimento Fabrikaları gibi birçok kamu kurumu ülkemizin çeşitli yerlerinde kurdukları işletmeler ile Anadolu’ya sanayi kültürünün götürülmesinde önemli rol oynamışlardır. Tüm bu işletmeler, çalışanların ve sanayi işletmelerinin bulunduğu coğrafyalarda yaşayanların insani ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bu kurumların birçoğu Anadolu’ya sanayi kültürünü ve çağdaş yaşamı götüren sosyal devletin en önemli göstergesiydi.

170 yıllık madencilik ve sanayi kültürü olan Zonguldak’a bu gözle bakmak gerekir. Zonguldak, Cumhuriyetin ilk ilidir. Zonguldak, ilk tenis kortlarının bulunduğu il. Zonguldak, Mustafa

Kemal Atatürk'ün talimatıyla, ilk sosyal yardım kuruluşu, Ameal Birliği'nin kurulduğu ildir. Zonguldak, Cumhuriyet'ten sonra ilk yerel gazetenin yayınlandığı, yeraltında taşkömürü var olduğu için, Ereğli ve Karabükte kurulan demir çelik fabrikaları ile birlikte Anadolu'ya demir ağlarının yayılmasına katkı veren, kömür işletmeleri ve demir-çelik fabrikaları ile bu ülkede emeği ve işçi sınıfı bilincini oluşturan en önemli yerdir.

Sokakları kömür kokan bu kentin bandosu: Kömürüş Bandosu

Anadolu'nun kırsalına medeniyeti, gelişmeyi ve sosyaliteyi taşıyan bu kuruluşlardan birisi de Zonguldak'ta bulunan ve Kömür İşletmeleri Kurumu bünyesinde görev yapan bu bandodur. Bando, kelimesi İtalyancadan geliyor, "üfleme ve vurgulu çalgılardan oluşan ve genellikle törenlerde görev yapan müzik topluluğu" anlamında. Genellikle önde üflemeli çalgıların olduğu, trompet ve davulların arkada geldiği, çoğunlukla askeri üniformaları hatırlatan tek tip kıyafetli ve en önünde elindeki batonu sürekli çevirerek bandoya ve izleyicilere dinamizm vermeye çalışan bir bando şefi. Önce ritmik eserler ve arkasından seyircileri coşturmaya yönelik günün popüler şarkıları.

Zonguldak'ta 1880'li yıllarda amatörce bir araya gelen çalgıcıların çeşitli gün ve etkinliklerde bir arada olmasını bando faaliyeti olarak değerlendirmesek, düzenli ve kurumsal ilk bando 3 Haziran 1926 tarihinde kurulmuştur. Bu tarihte madenleri çalıştırıp kömür çıkartılması amacıyla faaliyette bulunan, İş Bankası tarafından kurulan Kozlu Kömür İşleri (Kömürüş) Türk Anonim Soshetesi İşletmesi tarafından, ağır koşullarda çalışan madencilerine moral olması amacıyla Kömürüş Bandosu kurulmuştur.

Yine o yıllarda 1933 yılında yeni kurulan Halkevinde Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yılında, kültürel faaliyetler kapsamında bando takımı da kurulmuştur. İlk olarak ulusal ve uluslararası

müzik tekniğini takip edebilmek üzere kız ve erkek çocuklardan oluşan elli beş öğrenciye çeşitli kurslar verilmiştir. Bu faaliyet için bir piyano, beş keman, bir viyolonsel, bir saksafon ve bir cazbant takımı satın alınmıştır.

Bu öğrenciler Zonguldak Halkevinin balo, müsamere ve konserlerini vermiştir. Ayrıca ücretli bir bando öğretmenini tutularak gençlerden bir bando takımı oluşturulmuş, bu bando takımı için on dört parça müzik aleti satın alınmıştır. Bando ekibine tek tip kıyafet alınarak bir düzene sokulmuştur. Bu bando takımı milli bayramlarda, Halkevinin toplantılarında ve her hafta başı Halkevi balkonunda konserler vermiş, kısa sürede altmıştan fazla parça öğrenerek önemli bir başarı elde etmiştir.

Takip eden yıllarda bando, kurumlarda ve okullarda o günün koşullarına bağlı olarak hızla çoğalmış, eğlencelerde, bayramlarda ve törenlerde büyük rol almıştır. Birçok müzisyenin kömür kenti Zonguldak'a kazandırılmasında etkili olmuştur. 1980'li yıllara kadar sayıları hızla artmıştır. Zonguldak'ta kurumsal olarak ilk kurulan Kömürüş Bandosu, 1960 yılına kadar kah açılış törenlerinde yer almış, kah madenlerde yaşanan iş kazalarının ardından

Kömürüş Bandosu resmigeçitte...

hayatlarını kaybeden maden emekçilerinin cenaze törenlerine katılıp, Chopin'in cenaze marşını çalmıştır. Kömüriş Bandosu daha sonraki yıllarda, EKİ bandosu adıyla da hizmet vermiştir.

Zonguldak'ta kent ve kömür kültürünü değerlendirmeye çalışan araştırmacı ve yazarlar, Kömüriş Bandosu ile ilgili çok fazla bilgi ve belge bulunmadığından bahsediyorlar. O yılları yaşayan ve bandoda görev yapmış müzisyenlerin anlattıkları kadarı ile hatıralar ve fotoğraflarla Kömüriş Bandosu'nun geçmişine ulaşmaya çalışılıyor. Bandoda müzisyen olarak görev yapmış kişilerin aktardıkları kadarı ile Kömüriş Bandosu, Zonguldak kömür madenlerinde çalışan işçi ve emekçilerden oluşturulan bir bandodur. Son yıllarında bandonun şefi olarak görev yapanlar hariç bandoda profesyonel kişilerin bulunmadığı ifade edilmekte, müzisyen olarak bulunanların tamamı kömür işletmelerinde çalışan işçi ve personelden oluşmaktaydı.

Bandoda görev yapan müzisyenler belirli günlerde bir araya gelerek çalışma ve prova yaparlardı. Aralarında vardiyalı çalışanlar dahi olduğu belirtilen müzisyenler ulusal bayramlar, kutlamalar, önemli günler ve kömür işletmeleri tarafından düzenlenen organizasyonlarda görev alır, geri kalan günlerde kömür işletmelerindeki görevlerine devam ederlerdi. Özel ve gösterişli kıyafetleri ile ağırlıklı olarak üflemeli çalgılardan oluşan Kömüriş Bandosu, zaman zaman 40 kişiye ulaşan bir kadrosu ile Zonguldak'ta önemli bir işlevi yerine getirmiştir. 50'li ve 60'lı yıllarda sadece devlet büyüklerinin ve bürokratların cenazeleri askeri bando eşliğinde Chopin'in cenaze marşı ile kaldırılırken, Zonguldak'ta vefat eden maden emekçilerinin cenazelerinin de bu şekilde defnedilmesi, mesleki dayanışmanın ve emeğe saygının en güzel örneklerinden birini teşkil etmekteydi.

Zonguldak'ın yetiştirdiği önemli müzisyenlerden sanatçı Süreyya Akkaş, henüz çocuk sayılabilecek yıllarda Zonguldak Kömür İşletmelerinde görev yapmaya başlamış. 1955 yılında ismi o zamanlar Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) olan günümüzdeki Tür-

kiye Taşkömürleri Kurumu bünyesindeki bando okuluna kayıt olan Süreyya Akkaş, burada trompet çalmasını öğrenirken, kısa sürede kendini diğer enstrümanları çalma konusunda da geliştirmiş. Bandonun kapanması ve kurumdaki görevinin tamamlanmasının ardından 1982 yılında Devrek belediyesi bünyesinde kurulan bando takımında görev yapan Akkaş, 6 yıl boyunca bando takımında hem görev almış hem de kendisini geliştirmeyi sürdürmüştür.

Bando takımının kapanmasının ardından özel dersler vermeye başlayan Akkaş, halk eğitim merkezlerinde usta öğretici olarak müzik ve enstrüman dersleri vermeye başladı. Halen devam eden Sinop Belediyesi Bando Takımı'nı da kuran Akkaş, daha sonra döndüğü Devrek'te, 2008 yılı içerisinde bu kez şef sıfatıyla Belediye Bando takımını kurdu. Yine belediye bünyesinde çeşitli enstrüman ve müzik eğitimi dersleri vermeye başladı. Hayatını müziğe adadığını belirten Akkaş, 60 yıl boyunca aralarında Hacettepe Üniversitesi Kontrbas bölümü başkanı Prof. Dr. Alper Müfettişoğlu ve Almanyada master yapan Nehil Durak'ın da aralarında bulunduğu yaklaşık 400 akademisyen, müzik öğretmeni ve müzisyen yetiştirdi.

Cumhuriyetin 10. yılı vesilesiyle Halkevi bünyesinde oluşturulan bando

Geçtiğimiz yıllarda onuruna bir gece düzenlenen ve yine öğrencileri arasında 4 müzik öğretmeni adayı olduğunu belirten Akkaş, “1955 yılında Zonguldak’ta Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) bandosunda yetiştim. Yıllarca çok emek verdik ve pırıl pırıl gençler yetiştiriyoruz. Yetiştirdiğim talebeler içerisinde müzik profesörleri var. Sayılarını ben bile hatırlayamadığım kadar müzik hocası yetiştirdim. Bunlarla gurur duyuyorum. Hala da yetiştiriyorum. 4 müzik öğretmeni adayım daha var. Ömrüm olduğu sürece müzisyenleri yetiştirmeye devam edeceğim” dedi.

Eskiden devlet; sosyal devletti. İhtiyaçlar için üretim yapan, hayatı ve insanı odak noktasına koyan ve yurttaşlarının gereksinimlerini gidermek için planlama yapan bir devlet. Küreselleşme, globalizm, neoliberalizm, adına ne dersiniz deyin, geldi, devlet bitti. Türkiye’de özelleştirmelerin başladığı ilk yıllarda, felsefesi “devletin üretimden çekilerek, asli görevi olan alanlara yoğunluk vermesi” olarak gösterilmeye çalışılan sistem ile sanayi işletmeleri bitti/bitirildi. O işletmelerin yarattığı birçok güzel değerler gibi Kömüriş Bandosu da tarih sahnesinden kalktı.

Kömüriş Bandosu gibi kurumlar, bir kenti kent yapan, ona kültür kimliğini kazandıran olgulardır. Türkiye Taşkömürü Kurumu ve onun Zonguldak’a kazandırdıkları bu kentte hayat bulan yapılanmanın en önemli parçalarından biriydi. Kömüriş Bandosu; Zonguldak’ta sanayileşme kültürünün en önemli parçalarından biriydi. Kömüriş Bandosu; Taşkömürü Kurumu’nun en önemli unsurlarından biriydi. Bu ülkede her güzel şeyin olduğu gibi, onun da sonu geldi. Anılar, hatıralar, hüznü mutluluklar, Kömüriş Bandosu bitti

Her iyi şeyin sonu geldiği gibi; madencilerin, ocaklarda çalışan işçiler arasından seçilip yetiştirildikten sonra görev aldıkları bando da, muhtemelen tasarruf tedbirleri gerekçe gösterilerek 1960 yılında kapatılır. Bando’ya ait malzemelerin tamamı, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Kozlu Müessesesi Müdürlüğü ambarına “gözden uzak olan gönülden de irak olur” denilerek

kaldırılır. İşte tam da bu coğrafyaya layık, gerçek bir “kurumsal kültür” yaratma çabası. Kozlu ambarlarının yıkımı esnasında çürümeye terk edilmek üzereyken, bu kitap serisinde defalarca öykülerine yer verdiğimiz maden mühendisi ve Zonguldak tarihî araştırmacısı Ekrem Murat Zaman tarafından 2006 yılında bando müzik aletleri bulunup sergilenmek üzere, Kozlu Müessesesi toplantı salonunda o döneme ait eski fotoğraflarla birlikte düzenlenerek sergilemeye açılır.

Tesadüfen bulunan enstrümanlar ve kıyafetlerin bir süre yeniden düzenlenen TTK Kozlu Müessesesi Toplantı Salonu’nda sergilenir. İş kazalarında ölen madenciler için düzenlenen törenlerde görev yapan bandonun, unutulmuş malzemeleri kömürle oluşan kültürün bir yansımasıdır. Eğer bir kurumu ortadan kaldırıp, yok ederseniz, ilk olarak onun yarattığı artı değeri, kültürü ortadan kaldıracaksınız. Ülkeyi yönetenler karar verdi, böyle bir yapılanmaya ihtiyaç yok dendi. Kömüriş Bandosu bitti

1960 yılında kapatılan, eski adı Kömüriş, sonraki yıllarda EKİ Bandosu olarak bilinen şehir bandosunun kapatılmasından meydana gelen boşluğu yine bu yıllarda kurulan Belediye Bandosu uzun yıllar ihtiyacı karşılamış ve yeni bandocu ve müzisyen yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1980’den sonra sayıları yok denecek kadar azalan bandolar, askeri bandonun yerini almasıyla dağılmıştır, 2010’a kadar profesyonel bando takımına sahip olan il garnizon komutanlığında da 2010 yılından sonra tasarrufa gidilerek bando dağıtılmış, küçük bir askeri bando takımıyla şehrin özel günlerinde program yapmaya devam edilmektedir.

Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) Üzülmez Müessesesine ait eğitim ocağının yanında 2011’de inşa edilen ve 9 Aralık 2016’da başbakan Binali Yıldırım’ın katıldığı toplu açılış töreniyle hizmete giren Maden Müzesi’nde, ağırlıklı olarak geçmişten günümüze madencilerin kullandığı kazma, baret, fener, maske, çizme ve haberleşme cihazları gibi çok sayıda araç ve gerecin yanı sıra

artık Kömüriş Bandosu'nun enstrüman ve kıyafetleri de sergileniyor. Kentin en önemli gelir kaynağı taş kömürü madencilığının, hayatın her alanında izleri görülen kültürünün yansıtılmaya çalışıldığı müzenin zemin katında lavvar (kömür yıkama tesisi), depolar, vagonlar, yükleme kulesi ve bantlar, vinç, kargo sahası, lokomotif ve trafo binalarından oluşan minyatür maden ocağı tesisi görselliğiyle birlikte "Kömürün Hüzünlü Bandosu"da geçmiş güzel günlerin hatıraları ile birlikte yer alıyor.

Zonguldak sadece bir kent değil, bir maden üzerine oluşturulmuş bir kültürün ürünüdür.

Zonguldak; hırçın dalgaların hışımla dövdüğü dik yamaçlar üzerine kurulan kent, 200 yıldır insan yerleşimine mekân durduğu halde, hâlâ, şantiye görünümde. Kömürün hayat verdiği bu kentte Fener Mahallesi'nde oluşturulan evler bir yana bırakılırsa, ocakların çevresinde oluşan teneke mahallelerden ibarettir yalnızca. Konutlaşma bu teneke evlerin sökülüp, yerlerine, aynı işretlikle apartmanların dikilmesiyle oluşturulmuş. Delibozuk bir coğrafyada, üst üste abanmış, biri çekilse diğeri yıkılıverecekmiş gibi duran evler, ürküntü verir bu yüzden insana. Kömür üretimi

ve işçi sayısına koşut olarak büyüyen şehir sosyal donatı alanları, peyzaj düzenlemesi yapılmış mekanlar yaratılmadan azmanlaştırılmıştır. Şairin "Ekmeğin en namuslusun kazanıldığı yer" dediği ilde, şehirleşmenin en kötüsü yaşanmaktadır.

Zonguldak'ı Türkiye'nin ötekisi, istenmeyeni, bedeninden atmak istediği bir parçası olarak düşünebilir miyiz sorusu Zonguldak'ın bugünkü durumunu anlamamıza yardımcı olabilecek spekülatif bir soru olarak önümüzde duruyor. Özellikle 80'li yılların sonu ve 90'lı yıllarda gerçekleştirilen özelleştirmelerle beraber "Türkiye'nin sırtındaki kambur" olarak görülmeye başlandı. Kentte ve havzada çıkarılan, ülke sanayisi için bir zamanlar büyük öneme sahip taş kömürü önemini yitirirken işsizlik gibi hayati bir toplumsal problemle yüzleşen kent, "görünmeyen ve istenmeyen" bölge pozisyonu üzerinden konuşulur oldu."

Zonguldak, bir işçi şehri; Türkiye'de işçi sınıfının ve onun yarattığı kültürün belli başlı havzalarından biri. Taşkömürü Kurumu, Ereğli ve Karabük Demir-Çelik fabrikaları, Sümerbank Filyos fabrikası gibi işçi sınıfının en önemli kurumlarını barındırır. Zorunlu çalışma mükellefiyetinden özelleştirme sürecine, uzun bir sınıflaşma ve direniş tecrübesidir

Selamsız kasabasının ismi gelip geçen insanların kasabada yaşayanlara selam dahi vermemesinden gelir. O kadar yalnız, o kadar terk edilmiş ve tek başına. Selamsız Bandosu filminde de ana tema bu durum üzerine oturtulur ve bando ile yaşanan hüznün gerçekten de seyirciye hissettirilir. Bir amaç, bir hedef uğruna çalışıp, didinen hatta bir ömür veren insanların hüznüyle sonuçlanan hikayesi.

Selamsız Bandosu ile yaşanan hüznün,

Kömüriş Bandosu ile Zonguldak'ta yaşandı

ve artık Kömüriş Bandosu yok.

Kömüriş Bandosu, Zonguldak kültürünün önemli bir ürünüydü.

Kömüriş Bandosu, bir kent kültürünün ürünüydü

Bir zamanlar Zonguldak'ın sosyal yaşamında önemli bir yeri olan bando, açılışlardan kutlamalara, cenazelerden karşılamalara kadar farklı amaçlarla bir araya geliyordu. Bu geleneğin efsane isimlerinden Süreyya Akkaş uzun yıllar müzisyen yetiştirmeye devam etti.

Kömürüş Bandosu, madencilik kültürünün bir ürünüydü.

Her güzel şey gibi bitti ...

O güzel Bando

O güzel atlara bindi,

ve gitti.

Kaynaklar:

- Kömürüş Bandosu yaşatılıyor, *Zonguldak Pusula Gazetesi*, 20 Aralık 2008
- Madenin hüznünlü bandosu, *Birgün Gazetesi*, 28 Ağustos 2006
- www.zonguldaknostalji.com
- www.kaantika.com
- Beceriksizlerce yazılan bir yılan hikâyesi: Zonguldak Lavuar Alanı, Ahmet Öztürk, *Zonguldak Halkın Sesi Gazetesi*
- Emeğin ve alın terinin şehri, kömür gözlü Zonguldak, M. Nihat MALKOÇ, 170. Sayı, *Şehir Güzellemesi*

XVII. YÜZYILDA HASSA MİMARLARI OCAĞI

FATMA AFYONCU

Osmanlı devlet teşkilâtında “hasşa” tabiri, padişahlara ve saraya mahsus hizmetler hakkında kullanılır. İngilizcede krala ait, kral himayesinde, anlamına gelen “Royal” kelimesiyle hemen hemen aynı manaya gelmektedir. “Hassa alayı”, “Hazine-i hasşa” tabirlerindeki hassadan bunların doğrudan doğruya padişaha ait oldukları anlaşılır. “Hassa tabibleri” veya “Hassa mimarları” gibi gene “hasşa” sıfatını taşıyan bazı teşkilâtlar ise, padişahın hususî hizmetlerinden başka, himaye bölgeleri ve mümtaz eyaletler hariç olmak üzere, imparatorluk ölçüsünde de vazife görmekte idiler.

Hassa Mimarbaşı

Hassa Mimarları Ocağı'nın âmiri olan Mimarbaşı, “Ser-Mimarân-ı Hassa” ya da “Mimar Ağa” isimleriyle de zikredilmektedir. Mimarbaşı, Osmanlı devlet teşkilâtında “Ağayân-ı Ehl-i Hiref” cemaati içinde yer almaktadır. XVI. yüzyılın ilk yarısında bu cemaatte Mimarbaşı ile birlikte Helvacıbaşı, Nakkaşbaşı, Kazancıbaşı, Çizmecibaşı ve Kürkçübaşı bulunmaktadır.

XVI. yüzyılın ortalarında cemaat sekiz kişiden müteşekkildir. Bunlar; Helvacıbaşı, Çadır Mehterleri başı, Sancak Mehterleri başı, Sakalarbaşı, Nakkaşbaşı, Çizmecibaşı, Kürkçübaşı ve Mimarbaşı'dır. XVII. yüzyılın başlarına ait elimizde bulunan kayıtlarda ise (1013, 1014, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1042 tarihli Küçük Ruznâme defterleri) Mimarbaşı Ağayân-ı Ehl-i Hiref cemaati içinde gözükmemektedir. Mimarbaşı'nın bu cemaatten ne zaman çıkarıldığı belli değildir. Fakat 22 Aralık 1634 tarihinde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın âdet-i kadîm üzere Ağayân-ı Ehl-i Hiref cemaati içine dahil edilmesi ile ilgili bir emir tespit ediyoruz ki bu, Mimarbaşıların bu tarihten itibaren tekrar aynı cemaate dahil edildiğini göstermektedir. Keza XVII. yüzyılın ortalarında Ağayân-ı Ehl-i hiref cemaatinin, Terzibaşı (aynı zamanda "Birün Hazinedarları başı" görevini de ifa etmektedir), Mimarbaşı ve Divân-ı Âli Sakaları başı olmak üzere üç kişiden ibaret olduğunu görüyoruz. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kadronun ikiye düştüğü, bunların da Terzibaşı ve Mimarbaşı olduğu görülür.

Mimarbaşı'nın mensup olduğu diğer bir teşkilât, sarayda ve imparatorluk dahilindeki inşaat ve tamirat işlerini süratle yürütmek için kurulan "Tamirat Anbarı Takımı"dır. Topkapı Sarayı Yalı Köşkü ve Sepetçiler Kasrında çalışan bu topluluk; Şehremini, Mimarbaşı, Su-yolu Nazırı, İstanbul Ağası, Kireççibaşı, Ambar Müdürü, Anbar Birinci Katibi, Mimar-ı Sanî ve Tamirat Müdürü'nden müteşekkildir.

Tayinleri, Azilleri ve Görev Süreleri

Mimarbaşılar, bu göreve genellikle Su-yolu Nazırlığı'ndan veya Hassa Mimarları Ocağı içinden gelirlerdi. Meselâ; Davud Ağa, Dalgıç Ahmed Ağa, Sedefkâr Mehmed Ağa ve Hasan Ağa Suyolu Nazırlığı'ndan yükselerek bu göreve gelmişlerdi. Mustafa Ağa ve Mehmed Emin Efendi mimar halifeliğinden, 1791 yılında Mehmed Arif Ağa ise "Mimarân-ı Hassa Kethüdalığı"ndan Mimar-

başı mevkiine getirilmişlerdi. Ayrıca 1701'de Mimarbaşı olan Ömer Ağa'nın Şehremini'nden bu göreve geldiğini belgelere göre tespit ediyoruz.

Hassa Mimarbaşı bu göreve geldikten sonra, XVII. yüzyıl ortalarına kadar kayd-ı hayat şartıyla görevini ifa ederdi. Böylece imar ve inşa gibi tamamıyla ihtisas isteyen bir alanda istikrar sağlanmış, sık sık yapılacak değişikliklerin doğuracağı aksaklıklar önlenmiş oluyordu. Bugünkü bilgilerimize göre ilk defa bu durum Sultan İbrahim Devri'nde bozulmuş, Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa 1644'te idam edilince, Mimarbaşı olan Kasım Ağa görevinden azledilmiş, hapse atılmış, mallarına el konulmuş ve yerine de Meremmetçi Mustafa Ağa atanmıştır. Bu tarihten itibaren Mimarbaşıların kayd-ı hayat şartıyla göreve gelme geleneği tamamen bozulmuştur. Fakat Kasım Ağa ve ondan sonra bu göreve getirilip azledilen bazı mimarların tekrar Mimarbaşı oldukları da görülmektedir.

Mimarbaşıların görevden azledilmelerine, Kasım Ağa gibi siyasete karışmaları yanında, bazı inşa işlerinde yapılan aşırı masraflar da sebep olabiliyordu. Meselâ; Sultan İbrahim, Kasım Ağa'nın yerine Mimarbaşı olan Meremmetçi Mustafa Ağadan, evvelce Üsküdar Sarayı'nda Kasım'ın yaptığı ahırın benzeri bir ahır yapmasını istemişti. Biten ahırın masraflarıyla, Kasım'ın yaptığı masraflar karşılaştırılınca, Mustafa Ağa'nın masrafları çok fazla bulunmuş ve bunun üzerine Mustafa Ağa görevinden azledilerek Kasım Ağa tekrar Mimarbaşı olmuştur.

Mimarbaşıların, bu görevden başka bir göreve geçtikleri de görülmektedir. Mesela; Meremmetçi Mustafa Ağa 1645 yılında mimarbaşılık görevinden ayrılarak Su-yolu Nazırı olmuştur. Kasım Ağa da son mimarbaşılık görevinden sonra, yani 1651 yılında, Turhan Valide Sultan kethüdası olmuştur. Dalgıç Ahmed Ağa ise mimarbaşılık görevinden sonra Beylerbeylik görevlerinde bulunmuştur.

Gelirleri

Mimarbaşılardan gelirleri; ulûfe, arpalık ve harçlar olmak üzere birkaç farklı kaynaktan oluşmaktaydı. Mimarbaşılar, yevmiyelerinin üç aylık toplamı olan ulûfelerini (üç aylık maaşlarını) Küçük Ruznâme Kaleminden alırlardı. Mimarbaşılardan yevmiyesi, Ağayân-ı Ehl-i Hiref'e tekrar dahil edildikleri tarih olan 22 Aralık 1634'ten, 23 Şubat 1694'e kadar 120 akçe olarak görünmektedir. 23 Şubat 1694'te Mimarbaşılığa tayin edilen Hüseyin Ağadan itibaren, Mimarbaşılara ulûfe verilmemeye başlanmıştır. 1697 yılında Mimarbaşı olarak görünen Mehmed Ağa, Divân-Hümâyûn'a müracaat ederek daha önce dirliği olmayan Mimarbaşılara Küçük Ruznâme Kaleminden 120 akçe verildiğini, kendisinin Mimarbaşı olduğu günden beri ulûfe almadığını bildirerek hassa mimarlarıyla beraber harc-ı hassa malından mevacib almak istediğini arz etmiştir. Bu isteği 19 Haziran 1697 tarihinde kabul edilmiş, ancak ulûfesi 80 akçeye indirilmiştir. Bu tarihten itibaren mimarbaşılar maaşlarını 80 akçe olarak hassa mimarlarının daha önce geçtikleri harc-ı hassa kaleminden almaya başlamışlardır. Yayınlar kısmında ayrıntılı olarak açıklandığı gibi Ş. Turan, ocakta en yüksek yevmiyeyi alan mimarı hata ile Mimarbaşı olarak kabul ettiğinden, XVII. yüzyıl Mimarbaşı yevmiyelerini de 31 ila 37 akçe olarak göstermektedir. Fakat tespit ettiğimiz kayıtlarda Mimarbaşı yevmiyesi açıkça 120 akçe olarak kaydedilmiştir.

Mimarbaşı 120 akçe yevmiye alırken, XVII. yüzyılda çeşitli devlet görevlilerinin yevmiyeleri ise şu şekildeydi; Yeniçeri Ağası 500 akçe, Rumeli Kazaskeri 572 akçe, Miralem Ağa 200 akçe, Mirahur-ı Evvel 150 akçe, Silahdâr Ağa 120 akçe, Ser-Sakayân-ı Divân-ı Âli 49 akçe, Ser-Hazinedârân-ı Birûn 84 akçe.

Mimarbaşılardan ulûfelerinin yanı sıra arpalık denilen toprak gelirleri de vardı. Her Mimarbaşı'na arpalık verildiğini, Kasım Ağa'ya arpalık tayini için yazılmış olan kayıttan anlamaktayız. Burada "Hassa Mimarbaşı olan Hacı Kasım'a bundan akdem mimarbaşılara tayin

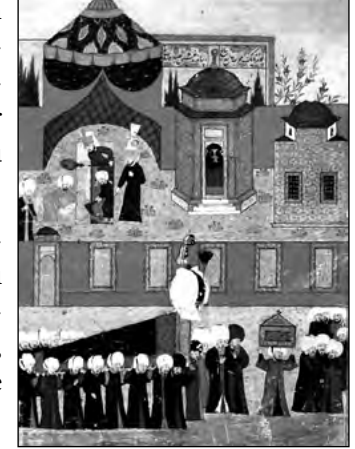
olunan -arpalık- buna dahi tayin olunup suret-i icmâl verilmek buyuruldu. (8 Receb 1044)" denilmektedir ki, bu da arpalık gelirin her Mimarbaşı için geçerli olduğunu göstermektedir.

Ulûfe ve arpalık gelirlerine ek olarak Mimarbaşılar bir de yaptıkları inşa ve tamirlerden "mimarî harcı" ve İstanbul'daki dükkânlardan, Rumlara, Yahudilere, Ermenilere ait evlerden rûsûm olarak aidatlar da alırlardı. Ayrıca Mimarbaşılar, Mimarbaşı olmadan önce veya bu görevi sırasında Müteferrikalık gibi bir görevde bulunuyorsa zeamet de tasarruf edebiliyorlardı. Meselâ; Sedefkâr Mehmed Ağa 125.000 akçelik bir zeamete sahipti.

Bunların haricinde, Mimarbaşı'nın elbise, yiyecek gibi ihtiyaçları da devlet hazinesinden karşılanırdı. 1646 tarihli bir vesikada Mimarbaşı Kasım Ağa'ya daha öncekilere verildiği gibi, 15 vukiyye etin Şehreminliğinden verilmesi için Şehremini'ne bir hüküm yazıldığını görüyoruz. Mimarbaşı yevmiyesi 1694 yılına kadar 120 akçe olarak kalmasına rağmen, ulûfe dışındaki diğer gelirleriyle birlikte Mimarbaşı'nın yüksek bir gelire sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Hassa Mimarları

Hassa Mimarbaşı'nın emrindeki Hassa Mimarlar Ocağı'nda kâtip, kethüda ve bir çok mimar, mermerci, taşçı, sıvacı, neccar ve nakkaş gibi görevliler bulunmaktaydı. Meselâ; Hassa Mimarlarının maaşlarını gösteren defterlerde 1604/1605-1650 yılları arasında ocakta görev yapan gayrimüslimlerden Dimitri, "kethüda" unvanıyla zikredilmiştir. Ocakta görev yapan kâtipler de kendi

Süleymanname'de yer alan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze törenini anlatan minyatür. Üst solda yer alan siyah cübbeli ve sarıktaki olan Mimar Sinan'dır.

unvanlarıyla zikredilmişlerdir ki 1652-1677/1678 yılları arasında “Mustafa Kâtip”, 1679-1680 yılları arasında “Mehmed Emin Kalem-i Kâtip”, 1680-1686 yılları arasında “Mehmed Kalem-i Kâtip” ibarelerine rastlanmaktadır. Ayrıca “Ahmed Mermeri”, “Yorgi minareci”, “Yani nakkaş”, “Said İbrahim ser-taşçıyan”, “Todoros Sıvai” gibi belirli bir sahada uzmanlaşmış görevliler de unvanlarıyla anılmaktaydı.

Ş. Turan, Hassa Mimarlarının halife (veya kalfa) ve üstad diye iki zümreye ayrıldıklarını belirtiyorsa da XVII. yüzyıla ait incelediğimiz defterlerde halife ve üstad unvanı taşıyan birçok mimara rastlamakla beraber bunun, bütün mimarları kapsamadığını görmekteyiz. Yine Ş. Turan halifelerin üstaplardan daha yüksek itibar edildiklerini ve içlerinde en kıdemlisinin “Mimar-ı Sanî” diye anıldığını belirtmektedir. Üstaplarda en başta gelenler diye bahsettiği “Üstad-ı Saray-ı Atık” ve “Üstad-ı Saray-ı Galata” unvanı taşıyan mimarlar, XVII. yüzyıla ait incelediğimiz belgelerde de görülmekte, fakat ocak hiyerarşisindeki yerleri açıkça belirtilmemektedir.

Hassa Mimarları Ocağı'nın mevcudu zamana ve ihtiyaca göre değişiklik göstermektedir. 1525 yılında 17 olan ocak mevcudu 1548'e gelindiğinde 8'e kadar düşmüştür. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait elimizde bilgi bulunmadığından bu dönemdeki ocak mevcudu hakkında şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir. XVII. yüzyılın başlarında ise mevcudun oldukça arttığını görüyoruz. Muhtemelen XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan inşa faaliyetlerine paralel olarak Hassa Mimarları Ocağı'nda çalışanların sayısında da artış olmuştur. 1604'te 39 kişiden oluşan kadro, 1626/1627'de 42, 1632/1633'te 43 kişiye çıkmış, 1634/1635 yılında tekrar 42 kişiye düşmüştür. 1661/1662 yılına kadar mevcut 42 kişi olarak devam ederken 1661/1662'de 40, 1663/1664'te ise 34 kişiden ibarettir. Bu tarihten yüzyılın sonuna kadar ocak mevcudu bir daha 37 kişinin üstüne çıkamamış, hatta 4 Cemaziyelevvel 3 Şubat 1691 yılında Mimarbaşı marifetiyle

ocak içinde yapılan bir teftiş sonucunda görevini aksatan 23 kişiden çıkarılınca mevcut 11'e düşmüştür. Bu yıldan itibaren rakam sabit kalmış, sadece incelediğimiz son yıl olan 1696/1697 yılında ocak mevcudu 13 kişiye çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, kendi sahalarında uzman olan kişilerin dinine bakmadan devlet kademelerinde istihdam ederdi. Birçok Yahudi hekimin Hassa Hekimleri içinde bulunması gibi, birçok gayrimüslim (Rum, Ermeni vs.) mimar da Hassa Mimarları Ocağı'nda görev yapmaktaydı. 1525 yılında 17 kişiden oluşan Hassa Mimarları Ocağı'nda gayrimüslim mimara rastlanmazken, 1533'te 13 kişilik ocak mevcudundan 2'sinin gayrimüslim olduğu görülür. XVII. yüzyıla gelindiğinde ocak içindeki gayrimüslim mimar sayısı oldukça artmıştır. 1604/1605 yılında 39 kişilik ocak mevcudunun %41'i gayrimüslimdir. XVII. yüzyılın ilk yarısında da sayı artmaya devam etmiş, 1639/1640'ta mevcudun %47.5'ini gayrimüslim mimarlar oluşturmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise bu oran düşmeye başlamış, 1645/1646'da %36'ya, 1653/1654'te %26'ya düşmüştür. Daha sonraki yıllarda nadiren yükselmesine rağmen 1661/1662'de %30 ve 1663/1664'te %32, 1681 yılından yüzyılın sonuna kadar ocaktaki gayrimüslim mimar sayısı 1 kişiye kadar inmiştir. 1681'de %26.5, 1686/1687'de %17.5 olan gayrimüslim mimar oranı 1687/1688'de %9'a inmiş ve XVII. yüzyıl sonuna kadar bu oranda devam etmiştir.

Hassa Mimarları Ocağı, XIX. yüzyıla kadar aynı isimle ve aynı teşkilât içinde çalışmalarını sürdürmüştür. III. Selim Devri'nde Mühendishâne-i Hümayûn'un açılmasıyla, hassa mimarlarının, Mühendishâne-i Hümayûn Nazırı, Hassa Mimarbaşı ve Mühendishâne-i Hümayûn Hocasının müşterek teklifleriyle tayin edilmeleri ve Mimarbaşılığa da ancak Mühendishâne-i Hümayûn hulefasından olanların getirilmesi karara bağlanmıştı. II. Mahmud Devri'nde, 1831 yılında, Mimarbaşılık, Şehreminliği ve Kıla Nezareti hizmeti birleştirilerek “Ebniye-i Hassa Müdürlüğü” adında yeni bir memuriyet ihdas edilmiş ve III.

Selim Devri'ndeki prensipler aynen devam etmiştir. 1881 yılında ise “Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi” kurularak mimarî ilmini tahsil eden Türk Mimarları buradan yetişmeye başlamıştır.

Tayinleri, Azilleri ve Görev Süreleri

Osmanlı devlet teşkilâtında, bir göreve tayin edilecek kişiler için genellikle tayin edileceği bölüm âmirinin, Divân-ı Hümâyûn'a arz sunması gerekiyordu. Bunun dışında üst düzey bir devlet görevlisinin arz sunmasıyla da tayinler yapılırdı. Hassa Mimarları Ocağı'na alınacak mimarların tayinlerinin de Mimarbaşı arzıyla yapıldığı görülmektedir. Meselâ; XVII. yüzyıl ortalarında Hassa Mimarları Ocağı'na tayin edilen bir mimar ile ilgili ruus kaydı şu şekildedir: “Hassa Mimarbaşı Mustafa mektup gönderip hassa mimarlardan olup 10 akçe vazifesi olan Şaban erbab-ı tımardan olmağla mimarlığı Şaban bin Veliye verilmek buyuruldu. 22 Muharrem 1056”. Yine hassa mimarlarının maaşlarını gösteren defterlerde de çoğunlukla boşalan kadroya yeni tayin edilecek mimarın isminin yanına “ba-arz-ı ser-mimaran-ı hassa” ibaresinin eklendiğini görüyoruz. Nadiren de olsa Mimarbaşı dışında bazı devlet görevlerinin arzıyla da ocağa tayin yapılırdı. Buna örnek olarak XVII. yüzyıl ortalarına ait şu ruus kaydını verebiliriz: “yevmî 7 akçe ulufe ile mimar olan Nikola nâm zımmî mürd olup yeri mahlûl olmağla neccarlardan hala Girit seferinde hizmette olan Arslan nâm zımmîye serdar vezir Hüseyin Paşa'nın arzı mücebince (mimarlık-ı hassa) verilmek buyuruldu. Gurre-i M 1057”.

Hassa Mimarlar Ocağı'na alınacak kişi ile ilgili Divân-ı Hümâyûn'a arzın sunulmasından sonra burada durum araştırılır ve uygun bulunursa arzda bahsedilen kişinin tayini için veziriazamın buyurulduğu çıkarıldı. Buyuruldudan sonra o kişinin Hassa Mimarları Ocağı'na tayin edildiğine dair ruus tezkiresi yazılır ve görevine başlardı.

Hassa Mimarları, Ocağı'na tayin edilen mimarların yetişme merkezleri olarak O. Erdenen, Topkapı Sarayı Hasbahçe'yi ve Acemioğlanlar Ocağı'nı göstermektedir. Devletin çeşitli birim-

lerinde (Cebeci Ocağı, Top Arabacıları vs.) görev yapanlardan mimarlığa kabiliyetli olanların da ocağa alındığı görülmektedir. Şakird olarak ocağa girenler Mimarbaşı'nın ve kıdemli mimarların nezaretinde yetiştikten sonra ulûfeli Hassa Mimarları arasına tayin edilirdi. Ocakta çalışan şakirdlere maaş verilmediği için bunların sayıları hakkında bir bilgimiz yoktur. Mimarların yetişmeleri için tatbikatın yanında nazarî bilgiler de verilmekteydi. Bunlar sedefkârlar kârhanesinde nazarî olarak hendeseye dair okunan kitaplardan sonra, büyük üstadların yanında yıllarca fiili olarak çalışarak mesleğin esasını öğrenirdi. Osmanlı devlet teşkilâtındaki diğer birimlerde olduğu gibi Hassa Mimarları Ocağı'nda görev yapan mimarların oğullarından kabiliyetli olanlar da ocağa alınmaktaydı. Meselâ; XVII. yüzyıl ortalarında Hassa Mimarlarından Ali Üstad'ın ölümü üzerine yerine Mustafa veled-i Abdülmümin 1691/1692 tarihinde tayin edilmiş ise de Ali Üstad'ın oğlu Mehmed'in müracaatı üzerine 1693/1694 tarihinde Mustafa veled-i Abdülmümin görevden alınarak yerine Ali Üstad'ın oğlu olan Mehmed tayin edilmiştir.

Hassa Mimarları Ocağı'na yapılan tayinler genellikle ocakta görev yapan mimarların ölümü, görevden ayrılması veya azledilmesi yani bir kadro boşalması sonucu yapılıyordu. Bu sebeple XVII. yüzyıl boyunca Hassa Mimarları Ocağı'ndaki mimar sayısında 1662/1663 ve 1690/1691'deki kadro azaltmaları haricinde önemli bir yükselme veya düşüş görülmemektedir.

Hassa Mimarları Ocağı'nda çalışan mimarların görev süreleri ömür boyu olabilmekteydi. İncelediğimiz belgelere göre, mimarlar arasında mütekaid (emekli) olarak görevi bırakan mimarlara rastlanmamıştır. Ahmed Abdullah, Ahmed Midillü, Dimitri Yorgi gibi mimarların seksen yıl civarında, ölene kadar görev yaptıklarını görmekteyiz. Bir mimarın bu kadar uzun bir süre faal olarak ocakta görev yapması mümkün görünmemektedir. 1604'ten sonra yaklaşık 20 yıllık dönemin kayıtlarının elimizde olmaması sebebiyle, aradaki yıllarda ocağa aynı isimli şahıslar

girmiş olabilir. Ancak 1604 tarihli defterde yer alan bu şahısların 1624 tarihinde önceki yevmiyelerinden bir-iki akçe fazla yevmiye ile tekrar karşımıza çıkmaları aynı kişiler olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ocağa sonradan giren mimarlar listenin sonuna eklendiği halde bu üç isim yaklaşık seksen yıl boyunca listenin üst sıralarında olmaya devam etmişlerdir. Muhtemelen bunların önceki yıllarda yaptıkları hizmetler göz önünde bulundurularak ölene kadar maaşları kesilmemiş olabilir. Bu mimarlar kadar uzun olmasa da ocaktaki birçok mimar kırk yılın üzerinde bu görevde kalmışlardır.

İncelediğimiz XVII. yüzyıla ait belgelerde, görevden ayrılış şeklini kesin olarak tespit ettiğimiz 81 mimar içinde %54'ü ocaktan "müteveffa", gayrimüslim ise "mürd" olarak, yani ölüm sebebiyle ocak mevcudu dışına çıkmıştır. %35'i görevden çıkarılmış, %8.5'u görevden ayrılmış, %2.5'u ise başka bir göreve geçiş yapmıştır. Bu da gösteriyor ki Hassa Mimarları Ocağı'nda görev yapan mimarlar, hizmette kusur etmedikleri sürece ölünceye kadar bu görevlerini ifa edebiliyorlardı.

Hassa Mimarlarının görevden çıkarılma sebeplerini ise tam olarak tespit edememekle birlikte en fazla azilin gerçekleştiği 1662/1663 ve 1690/1691 yıllarındaki azillerin niçin yapıldığını söyleyebiliyoruz. 1662/1663 yılında 40 olan Hassa Mimarları Ocağı mevcudu birden 34'e kadar düşürülmüştür. Hassa Mimarlarının maaşlarını gösteren 1662/1663 tarihli belgede 40 kişiden 6'sının isminin yanına "mahlûl" yani boş ibaresi konmuş ve 1663/1664 yılında bu kişiler bir daha listeye alınmamıştır. Bunlar, muhtemelen yapılan bir teftiş sonucu hizmette hazır bulunmadıkları için ocaktan çıkarılmış olabilirler. 1690/1691 tarihli belgede ise 34 kişiden 23'ünün isminin yanına "reft şüd" yani gitti ibaresi konulmuş ve belgenin sonunda uzun bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada Mimarbaşı Hüseyin Ağa ve Defterdar Efendi marifetiyle ocakta teftiş yapıp, 23 mimarın hizmette mevcut olmadıkları ve bazılarının da ihtiyaç duyulmadığı görülerek görevlerine son verildiği, yevmiyelerinin hazineye kaldığı belirtilmiştir.

Ölüm ve görevden çıkarılma dışında Hassa Mimarları Ocağı'ndan ayrılarak başka görevlere gidenler de oluyordu. Meselâ 1626/1627 yılında ocaktan ayrılan Şaban Üstad'ın tımarlı sipahi olduğu görülmektedir. Ayrıca görevden ayrılan birçok mimarın isminin yanına "reft-terk-i hizmet" ibaresi konmuşsa da, bunların ne sebeple ocaktan ayrıldıkları belli değildir.

Gelirleri

Hassa Mimarlarının gelirleri; devletten aldıkları ulûfeleri ile yaptıkları inşa faaliyetleri karşılığında aldıkları harçlardan ibaretir. Fakat bu harçlar hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz.

Hassa Mimarları ulûfelerini Küçük Ruznâmçe Kalemî'nden alırlardı. Bu durum 3 Nisan 1697 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren mimarbaşılar gibi mimarlar da maaşlarını harc-ı hassa kaleminden almaya başlamışlardır. Maaşları yevmiye olarak hesaplanır ve üç ayda bir ödeme yapılırdı. Aldıkları yevmiyeler kıdemlerine ve yaptıkları işe göre değişiyordu. Halife veya üstad unvanı taşıyan mimarlar bu unvanlarına rağmen kıdemli olan mimarlardan daha az yevmiye alabilmekteydiler.

Hassa Mimarlar Ocağı'na yeni tayin edilen mimar; yerine tayin edildiği mimarın yevmiyesinin tamamını ya da bir kısmını alırdı. Eğer ölen ya da ayrılan mimarın yevmiyesi yüksek ise yerine gelen kişi bunun bir kısmını alır, geri kalanı ocaktaki mevcut mimarlardan birine veya birkaçına "terakki" yani zam olurdu. Meselâ, Hassa Mimarlarından Şahin 1685/1686 yılı sonlarında ölünce 33 akçelik yevmiyesinin 25 akçesi 1686/1687'de yerine tayin edilen Mehmed Ahmed'e verilmiş, 6 akçesi mevcut mimar Ali Abdullah Arnavud'a, 2 akçesi yine mevcut mimar Mehmed Halife'ye zam olmuştur. Ayrıca ölen ya da görevden ayrılan mimarın oğlu ocakta görev yapan mimarlardan ise yevmiyesinin tamamı oğluna zam olabiliyordu. Meselâ, 1686/1687 yılında Hassa Mimarlarından Dikrese veled-i Kirkor görevden

ayrılınca 11 akçelik yevmiyesinin tamamı ocakta görev yapan mimarlardan oğlu Oban'a verilmiştir.

Hassa Mimamları, görevleri sırasında yaptıkları hizmetlerden dolayı maaşlarına zam alabiliyorlardı. 1679/1680 yılında muhtemelen Bosna civarında olan bir kalenin yapımı için çalışan Mehmed Halife Bosna Muhafızı Köse Paşa'nın arzıyla 3 akçe zam almıştır. Yine aynı mimar 1684 yılında seferde hizmet ettiğinden 5 akçe daha zam almıştır. Serkiz isimli mimar ise 1665/1666 yılında Uyvar Kalesi fethinde hizmet ettiği için yevmiyesine 4 akçe zam yapılmıştır. Hassa Mimamları Ocağı'nda en uzun süreyle görev yapan mimarlardan biri olan Ahmed Midillü, 1650 yılında Girit Adası'nda kale yapımında hizmet ettiği için 10 akçe zam almış, 21 olan yevmiyesi 31 akçeye çıkmıştır. Yine 1646/1647 yılında Mimar Ahmed Bozcaada kalesi tamirinde hizmet ettiği için 4 akçe zam almıştır.

Not: Bu yazı Türkler, Cilt: 12 Sayfa: 103-110'dan alınmıştır.

TÜRKİYE'DE METALURJİ MÜHENDİSLİĞİ EĞİTİMİNİN TARİHÇESİ

PROF. DR. C. HAKAN GÜR, ODTÜ METALURJİ VE MALZEME MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ

Bu makale, ODTÜ Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümünün kuruluşunun 50. yılı etkinlikleri kapsamında, metalurji eğitiminin ülkemizde gelişimine ait dokümanter bilgi oluşturmak amacı ile hazırlanmıştır. Sanayi devrimi ile hızlanan gelişmelere bağlı olarak akademik seviyede Metalurji eğitimi ilk olarak 18. yüzyılda Avrupa'da başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllardaki bilimsel ve teknik ilerlemelerin hızına Osmanlı İmparatorluğu ayak uyduramamıştır. Tanzimat döneminde özellikle Fransadan gelen uzmanların desteği ile başlatılan mühendislik eğitimlerinde ihtisas dalları yeterli çeşitliliğe ve derinliğe ulaşamamıştır. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte uygulamaya konulan devrimler ve aydınlanma hareketi, metalurji alanındaki gelişmelere de ivme kazandırmıştır. Ülkemizde Metalurji Mühendisliği bölümleri kuruluncaya kadar bu alandaki mühendis ihtiyacı yurtdışında metalurji eğitimi alan kişilerden karşılanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Mühendislik ve Metalurji

Osmanlı İmparatorluğunda metalurji alanında kayda değer ge-

lişme, 1450lerde Fatih Sultan Mehmet döneminde mühendis Saruca Bey, mimar Muslihiddin hoca ve Macar asıllı dökümcü Orban'ın öncülüğünde İstanbul Tophane mevkiinde kurulan tesiste dev topların dökümü ile başlamıştır. Daha sonra, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1568) eskisini yıkararak daha büyük ve modern bir tophane yaptırmıştır.

Demir-çelik metalürjisi, dövme ve dökümcülük 1300lerden itibaren Avrupada yaygınlaşmaya başlamıştır. Rönesans'ın tetiklediği temel bilimlerdeki ve mekanik alanındaki önemli ilerlemelerle birlikte metalurji alanı özellikle 1700lü yıllardan itibaren çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Bir yandan haddeleme ile yüksek miktarda üretim diğer yandan belirli şekle sahip mamullerin döküm tekniği ile üretilmesi dönemine girilmiştir. 1720lerde R.A.F Reamur, metalurji işlemlerinde karşılaşılan sorunların çözümüne bilimsel olarak yaklaşmış ve deneysel çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır (*The art of converting Iron into Steel, and the rendering cast iron ductile, equally accomplished as forged iron products*). 1770 yılında J. Watt tarafından üretilen buhar makinesi sanayi devrimini ivmelendirmiştir. 1810'da H. Davy elektrik ark yöntemiyle demirin eritilmesi için deneysel çalışmalar yapmıştır.

1850lerde geliştirilen Bessemer-Thomas (1856 *Henry Bessemer*, 1876 *Thomas Gillchrist*) ve Siemens-Martin (1857 *C. W. Siemens*; 1865 *P.-É. Martin*) yöntemleri sayesinde yüksek miktarlarda çelik üretilmeye başlanmıştır. Sheffield'deki çelik üreticileri, farklı alaşım elementlerini (*Co, W, Cr, Ni, Mg*) deneyerek 1860lı yıllarda yüksek kaliteli çelik üretebilir duruma gelmişlerdi. P.Hérault, 1886'da elektrolitik alüminyum prosesini geliştirmiş; 1900 yılında ticari amaçlı elektrik ark fırını tasarlamış ve 1907'de davet edildiği Amerika Birleşik Devletlerinde ilk ticari elektrik ark fırını kurmuştur. 1904 yılında L. Guillet demir-krom alaşımları ile ilgili çalışmalar yapmıştır. 1911'de P. Monnartz çelikteki krom miktarı ve korozyon direnci arasındaki ilişki hakkında bir rapor

yayınlamıştır. 1912'de Krupp fabrikası mühendisleri E. Maurer ve B. Strauss, %21Cr ve %7 Ni içeren ilk östenitik paslanmaz çeliğin patentini almıştır. Martezitik çeliğin patenti 1913'te H. Brearley, 18-8 paslanmaz çeliğin patenti 1914'te W.H. Hatfield tarafından alınmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak askeri amaçlı ürünlerde, ulaşım, enerji, yapı konstrüksiyon alanlarında demir-çelik kullanımı artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupada olan bilimsel ve teknik gelişmelerin hızına ayak uyduramamıştır. O dönemlerde Ergani bakır madenleri çalıştırıldığı ve demir cevheri olan bölgelerde dövme demir ve sertleştirilmiş çelik malzemeler üretildiği bilinmektedir. Tophane'de dökülen büyük boyutlu toplarda kullanılmak üzere demir madenlerinde güller dökülüp gerekli yerlere nakledilmekteydi.

Osmanlı ordusunu güçlendirme amacıyla modern teknikleri kullanabilen fen eğitimi almış subay ihtiyacı ortaya çıkınca askeri teşkilât içerisinde Avrupadakinine benzer kurumların kurulması ve yeni tip eğitimlerin verilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu

İstanbul'un fethi sırasında surları yıkmak için kullanılan Şahi Topu, döküm ustalığı ve etkinliği nedeniyle döneminin en önemli metalurji işçiliklerinden biri kabul edilmektedir.

alandaki ilk girişim, Humbaracı Ahmed Paşa (*Fransız asıllı Comte de Bonneval*) nezaretinde 1735 yılında kurulan Ulufeli Humbaracı Ocağı'dır. Bu ocakta, uygulamalı eğitimin yanında geometri, trigonometri, balistik ve teknik resim gibi dersler verilmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ile yakınlaşma politikaları neticesinde askerî teknolojilerin aktarılması için Fransadan birçok uzman İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı Donanmasının 1770'te Çeşme'de Ruslar tarafından yakılmasından sonra Rus donanmasını Çanakkale'de durdurmak için istihkâmların kurulması göreviyle İstanbul'a gelen Baron de Tott (*Macar asıllı Fransız*) 1776 yılına kadar Osmanlı tersanelerinde ve tophanelerinde yeni tekniklerin uygulanmasında etkili olmuş, ayrıca askerî teknik eğitim vermiştir.

III. Mustafa döneminde 1773 yılında, Baron de Tott'un tavsiyesi ve Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın gayretleriyle Haliç'teki Tersane-i Amire'de (*Devlet Tersanesi*) kurulan Hendesehâne (*Teknik Okul*), Osmanlı İmparatorluğunda modern teknik eğitim veren ilk kurumdur. Sınıflara ilk defa tahta ve sıra konulmuştur; okul matbaası kurulmuş ve ders kitapları basılmıştır. Baron de Tott, Fransız matematikçi Sr. Kermovan ve bazı Osmanlı öğretmenlerin ders verdiği bu kuruma, 1782-83 yıllarında yeni bir Mühendishane binası ilave edilmiştir. Bu okul, 1806 kanunnamesi ile Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (*İmparatorluk Deniz Mühendishanesi*) adı ile faaliyetine devam etmiştir. Tanzimat'la birlikte Mekteb-i Bahriye adını alan okul, daha sonra Heybeli Ada'ya nakledilmiştir.

Sadrazam Halil Hamid Paşa (1782-1785) döneminde Avrupadan teknik yardım ve donanma talep edilmesini ve ordudaki eğitimi değiştirecek kanunlar çıkartılmasını takiben 1783-1788 yılları arasında topçuluk, humbaracılık (*bomba üretimi*) ve gemi inşaatlarında elliden fazla Fransız mühendis, ustabaşı ve işçi İstanbul'a gelmiştir. Gelen uzmanlardan Saint Remy'nin önerisi ile 1785'te eski top döküm fırınların yerine daha büyük ve modern

fırınlar inşa edilmiş ancak verimli çalıştırılmamıştır. 1787-88 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya-Fransa ittifakı sebebiyle Fransız uzmanlar ülkelerine geri dönünce Mühendishâne'de uygulamalı dersler sona ermiş ve teorik dersler vermeye devam etmiştir.

Sultan III. Selim'in başlattığı Nizâm-ı Cedid (*Yeni Düzen*) hareketi çerçevesinde kara ordusunun teknik kadrosunu yetiştirmek amacıyla 1793 yılında Fransız J. Balthasar Le Brun'un başkanlığında Mühendishâne-i Cedide (*Yeni Mühendishane*) kurulmuş ve 1794'te eğitime başlanmıştır. Le Brun'un ayrılmasından sonra yeni nesil mühendis hocalar görev yapmıştır. 1806 yılında çıkarılan kanunname ile adı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (*İmparatorluk Kara Mühendishanesi*) olarak değiştirilmiş; Fransa ve Avusturya'daki askerlik ve mühendislik akademileri örnek alınarak dört sınıflı ve biri başhoca olmak üzere dört hocadan oluşan Avrupa-Osmanlı sentezi olan bir sistem kurulmuştur. 1883'te bu kuruma bağlı olarak Hendese-i Mülkiye kurulmuştur. Başlangıçta Fransadaki Köprü ve Yol Mektebi örnek alınmakla birlikte daha sonra Alman sistemi benimsenmiştir. 1909'da sivil eğitim amaçlı dönüşüm yapılarak Mühendis Mekteb-i Âlisi adı ile eğitime devam edilmiş ve ülkenin altyapı inşaatlarında görev alan kadrolar yetiştirilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra, bu kurumun devamı olarak, 1928 yılından itibaren Yüksek Mühendis Mektebi çatısı altında mühendislik eğitimi devam etmiştir. Yüksek Mühendis Mektebi, 1933'te Darülfunun'un kapatılmasıyla kurulan İstanbul Üniversitesine bir fakülte olarak ilave edilmiştir. 1941'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlanarak Yüksek Mühendis Okulu adını almış ve 1944 yılında kurulan İstanbul Teknik Üniversitesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Sultan II. Mahmud devrinde hazırlanan bir raporda "Bugün Avrupa mühendishânelerinde esas alınan kurallardan biri de, öğrenciler gerekli dersleri sırayla ve tamamen göreyerek bir diploma almadıkça mühendis kabul edilmez ve hiçbir işte istihdam edilemezler. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun da Avrupa usulüne

uygun olarak kurulmuştur.” yazmaktadır. 1800lü yılların ikinci yarısında Mühendishane’yi iyi derecede bitirenler, öğretmen ve askeri fabrikalara teknik eleman olarak yetişmek üzere Avrupa’ya eğitime gönderilmiştir.

Askeri malzemelerin üretimi için modern teknoloji kullanılan demir-çelik tesislerine ihtiyaç duyulunca İstanbul Hasköy civarında humbarahane (*bomba fabrikası*) ve Zeytinburnu Baruthane yakınlarında demir fabrikası kurulmuştur. 1839 Tanzimat fermanı sonrasında demir fabrikası büyütülmüştür. 1848’de bu fabrikalarda üretilen malzemelerle çelik gövdeli gemiler yapılmıştır.

Osmanlı dökümcülüğünün tek büyük dökümhanesi Tophane idi. Burada resimhane, numunehane, muayenehane, tüfekhane, kundakhane, tavhane, demirhane, çarkhane (işleme atölyesi), nakkaşhane, baskihane gibi bölümler vardı. Mühendishane-i Berri Hümayun’da döküm ve sanayi konularında ders veren ve 1835 yılında vefat eden İshak Efendi’nin 127 sayfa metin ve 60 sayfa teknik resim içeren kitabında top dökümüne ait teknolojik çalışmalar bulunmaktadır (*kitabın bir nüshası Askeri Müze koleksiyonundadır*).

Sultan II. Abdülhamid döneminde Mühendishâne yeniden canlanmıştır. 1881 yılında “seçkin sınıf” adı ile yeni bir sınıf oluşturularak, her yıl Harbiye Mektebi son sınıf öğrencilerinden yüksek eğitim yapmak isteyen ve yabancı dile yatkın olanlar beşinci sınıfa alınmışlardır. 1900 senesinde öğretim süresi üç seneye indirilen Mühendishâne, Topçu Mektebi olarak Harbiye Mektebi’ne bağlı meslek okulu haline gelmiştir. Avrupa stilinde ilk üniversite, II. Abdülhamid tarafından 31 Ağustos 1900’de Darülfünûn-ı Şahane adı ile açılmıştır.

1900 yıllarının başında Camialtı Tersanesinde demir ve döküm tesisleri inşa edilmiştir. Tesiste 2 adet 5 tonluk Siemens Martin fırını ile 1 adet döner fırın demir-çelik döküm üretimi için kullanılmıştır. 30 Ekim 1918 ‘de imzalanan Mondros Ateşkes Ant-

laşması çerçevesinde tersaneler ve askeri fabrikalar kapatılınca, döküm sanayi Galata ile Hasköy arasında tamir ve bakım amacı ile çok ilkel şartlarda sürdürülmüştür.

Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Metalurji

1920’lerin başında ülkemizde sanayi yok denecek durumdaydı; nüfus azdı ve tarım ekonomisi mevcuttu. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra sanayileşme alanında da atak başlatılmıştır. 1929 yıllarında Kırıkkale’de askeri fabrikalar (*Makine Kimya Endüstrisi*) kapsamında çelik ve döküm fabrikaları 1932’de; 1937’de temeli atılan Karabük Entegre Demir Çelik Fabrikaları 1940 yılında çeşitli birimleri ile üretime geçmiştir.

Devletin çok kısıtlı imkanlarına rağmen, ülkenin her yanından sayısı 750 olarak tahmin edilen başarılı öğrenciler Atatürk’ün “Sizleri bir kıvılcım olarak gönderiyorum, volkan olarak dönünüz!” sözleriyle yurtdışında üniversite eğitimine gönderilmiştir. Gönderilenler arasında metalurji mühendisliği eğitimi alanlar da mevcuttur. Eğitimlerini yurtdışında (*ağırlıklı olarak Almanya*) tamamlayıp dönerek metalurji sektörünün gelişmesini sağlayan Türkiye’nin ilk metalurji mühendisleri arasında 1907 doğumlu Selahattin Şanbaşıoğlu ve 1913 doğumlu Bahri Ersöz yer almaktadır. İlk nesil metalurji mühendisleri, Karabük Demir-Çelik fabrikaları gibi önemli yatırımların gerçekleştirilmesine önemli katkı yapmışlardır.

1930larda devletin fabrikalar kurarak başlattığı sanayileşme hamlelerini sonrasında 1950lere gelindiğinde özellikle Sümerbank ve Etibank bünyesinde yer alan kömür işletmeleri, bakır işletmeleri, demir-çelik işletmeleri, tekstil fabrikaları, seramik fabrikaları, askeri amaçlı makine kimya farikaları ve tersaneler, şeker fabrikaları, gübre fabrikaları, demiryolu ve denizyolu araç fabrikaları bünyelerinde kendi ihtiyaçlarına dönük döküm atölyelerinin bulunduğu görülmektedir.

1950 yılından itibaren yeni ekonomik model ile tarımın makineleşmesine çalışılmış; ulaşım ve enerji sektörlerine devlet öncülüğünde önemli yatırımlar başlatılmıştır. Sanayinin canlanması ve şehirlerin nüfusunun artmasını ile inşaat sektörü de атаға geçmiştir. 1960lı yıllara gelindiğinde Karabük Demir-Çelik İşletmeleri, Sivas Cer Atölyeleri, MKE, Şeker fabrikaları, tersaneler vb. kamu kuruluşlarındaki dökümhaneler fabrika niteliğine kavuşmuş; özel sektör girişimciliğinin teşvik edilmesi ile döküm fabrikaları kurulmaya başlamıştır.

Dünyada Metalurji Mühendisliği Eğitiminin Gelişimi

19. yüzyılın başında geleneksel üniversite sisteminde önemli bir reform gerçekleşti. O zamana kadar eğitim eski kitapların yüksek sesle okunması şeklindeydi. 1809-1810 yıllarında Wilhelm von Humboldt, ilkokuldan üniversiteye kadar devlet tarafından kontrol edilen ve üniversite giriş sınavını da içeren bir sistem geliştirdi ve buna uygun olarak Berlin Üniversitesini kurdu. Modern üniversitelerin oluşmasına öncülük eden bu yeni model

Temelleri 1937 yılında atılan Türkiye'nin ilk entegre demir-çelik fabrikası Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nda ilk demir üretimi 1939'da gerçekleştirilmiştir.

üç unsurdan oluşmaktaydı: araştırma ve eğitimin bütünlüğü, akademik, öğrenme ve öğretme özgürlüğünün sağlanması; temel araştırmalara önem verilecek şekilde sanat ve bilimin esas alınması. Üniversitelerin ve yapılan araştırmaların mali olarak desteklenmesi de devletin doğal görevleri arasına girdi. Alman üniversite modeli, diğer Avrupa ülkeleri ve ABD tarafından da örnek alınmıştır. O tarihlerde, ABD'de yükseköğretim kurumları mevcut olmadığından Amerikan vatandaşları yükseköğretim için Almanya'ya gitmekteydiler.

Kökene milattan önceki yıllara dayanan metalurjik üretim süreçleri, yüzyıllar boyunca bir sanat gibi geliştirilmiş; meslek sırları usta-çırak ilişkisi ile nesilden nesile aktarılmıştır. Sanayi devrimi ile hızlanan bilimsel gelişmelere bağlı olarak akademik seviyede ilk metalurji eğitimleri 18. yüzyılda Avrupada başlamıştır. Üniversitelerde metalurji dersleri, kimya bölümlerinde minerallerin kimyasal analizi ve değerli metallerin elde edilmesi konularına yönelik olarak verilmekteydi. Metalurjinin bilimsel esaslara dayanan bir mühendislik alanına dönüşmesi için termodinamik biliminde önemli gelişmelerin yaşanması gerekmiştir.

Almanya'da 1770 yılında Berlin Maden Akademisi ve 1775 yılında Clausthal Üniversitesi Maden-Metalurji Okulu kurularak madencilik ve metalurji alanında eğitim başlatılmıştır. Aachen Teknik Üniversitesinde 1870 yılında genel metalurji alanında eğitime başlanmış; 1897'de demir-çelik ve demirdışı metaller adlarıyla iki enstitü kurulmuştur. Takiben, özellikle demir-çelik endüstrisinin geliştiği şehirlerde metalurji eğitimi yaygınlaşmıştır. 1864 yılında Columbia Üniversitesinde Maden Okulu adı altında ilk maden-metalurji eğitimi başlatılmıştır. 1874 yılında Leeds Üniversitesinde ve Colorado School of Mines'da benzer eğitimler vermeye başlanmış; 1882'de Birmingham ve Sheffield üniversitelerinde Metalurji Mühendisliği bölümleri kurulmuştur. California Üniversitesinde (Berkeley) 1890'dan itibaren madencilik ve metalurji eğitimleri başlatılmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak metalurji alanında ilk kitaplar ve dergiler de yayınlanmaya başlamıştır. Kitaplara örnekler: Principles of Manufacture: Iron and Steel (1884, I.L.Bell); The Metallurgy of Steel (1890, H.M. Howe); The Metallurgy of Iron and Steel (1908, B.Staughton); Iron, Steel and Other Alloys (H.M. Howe); The Manufacture and Properties of Iron and Steel (1904, H.H. Campbell). Dergilere örnekler: The Iron Age (New York 1869); The Journal of the Iron and Steel Institute (London 1869); Transaction of American Institute of Mining and Metallurgical Engineers (New York 1871); Stahl und Eisen (Düsseldorf 1881).

Metalurji Mühendisliği bölümlerinin kurulması, isimleri ve tarihsel gelişimleri, kuruluş kökenlerine (*maden, kimya, makina vb.*), buldukları bölgedeki yeraltı kaynaklarına ve sanayileşme seviyesine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Eğitim sistemleri ve ders programları ise buldukları ülkelerin ihtiyaçları ve orta-uzun vadeli stratejilerine göre şekillenmiştir. Örneğin, 1865 yılında kurulan Massachussets Institute of Technology'de metalurji eğitiminin temeli Kurs 3 (*jeoloji ve madencilik*) ile atılmış; takiben Madencilik ve Metalurji Bölümü kurulmuştur. Bölümün ismi 1940larda Metalurji Bölümü, 1967'de Metalurji ve Malzeme Bilimi Bölümü, 1974'te Malzeme Bilimi ve Mühendisliği Bölümü olarak değiştirilmiştir. Stanford Üniversitesinde 1918'de Madencilik ve Metalurji Bölümü kurulmuş; bölümün ismi 1961'de Malzeme Bilimi ve Mühendisliği Bölümü olarak değiştirilmiştir. Oxford Üniversitesinde 1950lerde kimya ağırlıklı eğitim veren Metalurji Bölümü kurulmuş, 1960ların sonunda bölümün ismi Metalurji ve Malzeme Bilimi olarak değiştirilmiştir. Takiben, bölüm içi opsiyonlaşmaya gidilerek 1970lerde Metalurji, Ekonomi ve Yönetim ve 1980lerin sonunda Mühendislik ve Malzemeler başlıklı opsiyonlar oluşturulmuştur. Bölümün ismi 1990ların ortasında Malzeme Bölümü ve 2001'de Malzeme Bilimi Bölümü olarak değiştirilmiştir. RWTH Aachen Üniversitesinde metalurji eğitimi 1880'de kurulan Madencilik, Metalurji ve Kimya Bölümü ile başlamış, bölümün ismi 1922-23'de Malzeme Yönetimi Fakül-

tesi, 1940-41'de Madencilik ve Metalurji Fakültesi, 1986'da Madencilik, Metalurji ve Yerbilimi, 2004'de ise Yeryüzü Kaynakları ve Malzeme Mühendisliği olarak değiştirilmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) üniversitelerin çoğunda metalurji mühendisliği bağımsız bir bölüm olarak açılmaya başlamıştır.

Son elli yılda dünyada metalurji mühendisliği eğitimindeki ve ders programlarındaki değişikliklere, büyük oranda ABD üniversiteleri öncü olmuştur. 1950li yıllara kadar eğitim programları, ağırlıklı olarak demir-çelik ve demir-dışı metaller endüstrilerine mühendis sağlamaya yöneliktir. Yoğunlaşan havacılık-uzay ve savunma sanayilerinin yüksek teknoloji malzemelerine olan taleplerini karşılamaya yönelik büyük bütçeli araştırma projeleri, ileri düzeydeki üniversitelerde (*University of California Los Angeles, Northwestern University, vb.*) Malzeme Bilimi kavramını ortaya çıkartmıştır. Projelerden daha fazla pay alabilmek ve ileri malzeme araştırmalarına eleman yetiştirmek için lisans eğitim programlarında klasik metalurji konularının ağırlığı azalmaya başlamıştır. 1970li yıllardan itibaren mühendislik ürünlerinde çeşitli üstün teknik özelliklerin bir arada bulunmasına yönelik talepler, yapı ve özellik arasındaki ilişkilerinin mikro boyutta incelenmesini, hedeflenen özelliklere sahip malzemelerin tasarımını ve üretilmesini gerektirmiştir. Buna bağlı olarak, Malzeme Bilimi ve Mühendisliği ismi altında metal, seramik ve polimer malzemelerin ve bunlardan üretilen kompozit malzemelerin tamamı kapsanmıştır. Takip eden yıllarda lisans programlarının isimleri çeşitlenmiştir (*Malzeme Bilimi, Malzeme Bilimi ve Mühendisliği, Malzeme Mühendisliği, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği*). Son yıllarda ise lisans programlarında deneysel çalışmalar arttırılmakta; katı-hal fiziği, manyetik-elektrik-optik özellikler, modelleme ve tasarım konuları zorunlu ders kategorisine alınmakta; bölüm içi ve disiplinlerarası grup çalışmaları ve lisans öğrencilerinin araştırma çalışmalarına katılmaları teşvik edilmektedir.

Türkiye'de Metalurji Mühendisliği Eğitiminin Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat döneminde başlatılan mühendislik eğitimlerinde ihtisas dalları yerli çeşitliliğe ve derinliğe ulaşamamıştır. Cumhuriyet döneminin başlaması ve aydınlanma hareketine ile bu alandaki gelişmeler ivme kazanmıştır. Ülkemizde Metalurji Mühendisliği bölümleri açılıncaya kadar bu alandaki mühendis ihtiyacı yurtdışında (*ağırlıklı olarak Almanya*) metalurji eğitim alan kişilerden karşılanmış ve bu mühendisler ülkemizde metalurjinin gelişmesine ve tesislerin kurulmasına önemli katkılar yapmışlardır. Buna örnek olarak, ülkemizin ilk metalurji mühendislerinden olan Selahattin Şanbaşıoğlu gösterilebilir (1907-1995). Selahattin Şanbaşıoğlu Almanya'da eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönmüş, 1937'de temelleri atılan Kardemir'in üretime başlamasına önemli katkı yapmıştır; hayatı boyunca mesleki alandaki aktif çalışmaları ve çabaları ile kendinden sonraki nesillere örnek olmuştur.

Üniversite Reformu

Ocak 1932'de M.K. Atatürk'ün daveti ile üniversite eğitimi hakkında tarafsız ve objektif bir rapor hazırlaması için İstanbul'a gelen Cenevre Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. A. Malche, Darülfünun'da (1900 yılında II. Abdülhamid tarafından kurulan ilk üniversite) öğretim üyeleri ve öğrencilerle görüşerek, dersleri ve sınavları gözlemleyerek hazırladığı ayrıntılı raporu Mayıs 1932'de Atatürk'e sunmuştur. Darülfünun'un kapatılmasını, fen ve bilimin güncelliğine uymayan öğretim üyelerinin tasfiyesini, kadro açığının yabancı bilim adamlarıyla tamamlanmasını, disiplinli bir eğitim sisteminin kurulmasını ve yeni öğretim üyelerinin yetiştirilmesini öneren rapor 1 Haziran 1932'de onaylanmıştır. Üniversite reformu ile ilgili tüm çalışmaları Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in başkanlığındaki İslahat Komitesi yürütmüştür. Darülfünun'un kapatılarak yeni bir üniversite (*İstanbul Üniversitesi*) kurulmasına dair 2252 sayılı Kanun 31 Mayıs 1933'te yayınlanmış ve 1 Ağus-

tos 1933'te yürürlüğe girmiştir. Darülfünun'da görevli 157 öğretim üyesinden 83'ü çalışmalarına devam ederken diğerlerinin ilişkileri kesilmiştir. Aynı yıl, Atatürk'ün Türkiye'ye sığınmak isteyen Alman profesörlerle ilgili işlemlerin hızlandırılması talimatı üzerine, 5 Temmuz 1933'te Prof. Dr. P.Schwartz (*NdWA: Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği başkanı*), Prof. Dr. A. Malche ve Prof. Dr. R.Nissen gelmesi planlanan akademisyenlerin İstanbul Üniversitesine katkıları hakkında Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'e bilgi verirler ve ön anlaşma imzalanır. Reşit Galip'in toplantının kapanış konuşması ilginçtir: “..500 yıl kadar önce İstanbul'u kuşattığımız zaman oradaki bilginler İtalya'ya göç etmişti, buna engel olamamıştık. Sonuç olarak Rönesans gerçekleşti. Bugün ise Avrupadan bunun karşılığını alıyoruz..”. Kesin anlaşma 25 Temmuz 1933'te Ankara'da imzalanır. Üniversite Reformu Yasası yürürlüğe girerken, çoğu yahudi kökenli bilim insanları aileleriyle beraber Türkiye'ye gelmeye başlar.

Ülkemizde Metalurji Mühendisliği Eğitimlerinin Başlaması

1933 yılında yapılan Üniversite Reformu ile İstanbul Üniversitesinde Sınai Kimya Enstitüsü kurulup başkanlığına Prof. Dr. O. Herzog getirilmiştir. Bu enstitüde verilen kimya eğitimi kapsamında, Türkiye'de ilk metalurji dersleri Haldun Nüzhet Terem tarafından verilmeye başlanmıştır. Prof. Dr. Haldun Nüzhet Terem'in Metallurgi adlı kitabının ilk baskısı 1942 yılında yayınlanmıştır. Ancak, Metalurji Mühendisliği lisans programları, 1960lı yıllarda İTÜ ve ODTÜ'nün öncülüğünde başlatılmıştır.

Üniversite bölümü düzeyinde Metalurji Mühendisliği eğitimi ilk olarak İTÜ'de başlamıştır. İTÜ Maden Fakültesinde 1957 yılında Üretim Metalurjisi ve Fiziksel Metalurji kürsüleri kurulmuş ve eğitimini Massachusetts Institue of Technology'de tamamlayan Doç.Dr. Recep Safoğlu'nun fakülteye katılması ile metalurji eğitimi başlatılmıştır. Daha sonra Sezai Cankut bu kadroya dahil olmuştur. Maden Fakültesindeki bu iki kürsü Metalurji Bölümü

olarak organize edilmiş ve 1961-62 akademik yılında ilk Metalurji Mühendisliği eğitimi başlatılmıştır. Bölümün ilk öğrencileri Makina, Elektrik ve Maden Fakültelerinde temel dersleri alan öğrenciler arasından seçilmiştir. İlk mezunlar 1964 yılında verilmiştir (10 mezun). Bölümün gelişmesi yurtdışından temin edilen AID fonları, Colorado School of Mines öğretim üyeleri (Prof. Dr. Wickmann, Prof. Dr. Winston, Prof. Dr. Anderson) ve takiben Doç.Dr. Veli AYTEKİN'in gelişi ile hızlanmıştır. Türkiye'nin ilk Metalurji Profesörü olan Prof. Dr. AYTEKİN, bu mesleğin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bölüm, 1976 yılında Türkiye'nin ilk Metalurji Fakültesini oluşturmuştur. Takiben, 1982 yılında Kimya Fakültesi ile birleştirilerek Kimya-Metalurji Fakültesi adını almıştır. Bölümün ismi 1998 yılında Metalurji ve Malzeme Mühendisliği olarak değiştirilmiştir.

Ülkemizdeki ikinci Metalurji Mühendisliği Bölümü ODTÜ'de açılmıştır. 1963 yılında ODTÜ Mühendislik Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa PARLAR'ın "Metalurji sanayiini kurmadan Türkiye'nin kalkınmasını beklemek bir hayaldir. Bu nedenle, Üniversitemizde bir Metalurji Bölümü kurarak bu alandaki çabalara katkıda bulunmalıyız. Bu yeni bölümü kurma çalışmalarımıza zaman kaybetmeden başlamalıyız." talimatı ile Makina Mühendisliği Bölümü öğretim üyeleri Dr. Mustafa DORUK (*doktora derecesi: Technische Hochschule Darmstadt*) ve Prof. Ariel TAUB (*Technion-İsrail*) Metalurji Mühendisliği Bölümünü kurma çalışmalarına başlamışlardır. 1964 yılında çekirdek kadro tamamlanmış (Mustafa Doruk, Tarık Oğurtanı, Alpay Ankara, Erdoğan Tekin) ve Metalurji Mühendisliği Bölümünün ilk sınıfı ODTÜ Makina Mühendisliği Bölümünün ikinci sınıfından gönüllü olarak gelen 11 öğrenciden oluşturulmuştur. ODTÜ Mütevelli Heyeti, 30 Haziran 1966'da Metalurji Mühendisliği Bölümü'nün kurulması kararını vermiştir. Bölümün teçhizat ve bina yatırımları için milli bütçeden faydalanmaya başladığı 1972 yılına kadar laboratuvarların önemli bir kısmı ve araştırmaların ihtiyaçları UNESCO, AID ve CENTO programlarından karşılanmıştır.

1966-1978 arasında 1-2 yıl süre ile İsveç, Norveç, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerindeki tanınmış üniversitelerden gelen akademisyenler (Prof. Dr. Hermann Unckel, Prof. Dr. Terkel Rosenqvist, Prof. Dr. John Critchley, Dr. Jeffrey Taylor, Prof. Dr. Otto Hill, Prof. Dr. Mario Gomez, Prof. John Shyne) bölümün gelişmesine önemli katkılar yapmışlardır. Zamanın ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ın desteği ile öğretim üyesi ihtiyaçları belirlenmiş, asistanlar doktora çalışmaları için yönlendirilmiş ve doktora çalışmalarını yurtdışında tamamlayanlar Bölüme kazandırılmıştır. Bölümün adı 1996 yılında Metalurji ve Malzeme Mühendisliği olarak değiştirilmiş, aynı yıl bu alanda ülkemizde bir ilk olarak lisans eğitim programı ABET tarafından akredite edilmiştir.

1983 yılında Yıldız Üniversitesi Makine Mühendisliği Bölümündeki Malzeme Kürsüsü genişletilerek doktora derecesini Almanya'da (*Technische Hochschule Dresden*) almış olan Prof. Dr. Necdet TÜKEL'in başkanlığında Metalurji Mühendisliği Bölümü kurulmuştur. 1992'de teknik üniversite statüsü kazanılmasını takiben Dekan Prof. Dr. Ahmet Topuz öncülüğünde Kimya-Metalurji Fakültesi kurulmuştur. Bölümün ismi 1996 yılında Metalurji ve Malzeme Mühendisliği olarak değiştirilmiştir.

Sakarya Üniversitesi resmen 1992 yılında kurulmakla beraber, kurumsal altyapısı 1970li yıllarda kurulan Sakarya Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisine dayanmaktadır. Metalurji Mühendisliği Bölümü ise bu akademinin bir bölümü olarak 1980 yılında eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu bölümün kurulmasına Prof. Dr. Selahattin Anık, Prof. Dr. Fevzi Yılmaz, Prof. Dr. Zeki Çizmecioğlu, Prof. Dr. İrfan Yüklükatki katkı vermişlerdir.

İstanbul Üniversitesinde metalurji dersleri 1930lu yıllarda Kimya Fakültesinde verilmeye başlamış; 1967 yılında Kimya Yüksek Mühendisliği Bölümü içinde 1967 yılında Prof. Dr. Haldun Nüzhet Terem başkanlığında Metalurji Kürsüsü kurulmuş, ancak 1981 yılında YÖK kanunu ile Kimya Fakültesi ve Metalurji Kürsüsü kapatılmıştır. 1991-1992 akademik döneminde eğitime

başlayan Metalurji Mühendisliği Bölümünün ismi 1999'dan itibaren Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü olarak değiştirilmiştir.

1990lı yıllarda 13 yeni bölüm, 2000li yıllarda 40'a yakın yeni bölüm açılmıştır. Ocak 2016 itibarı ile ülkemizde 54 Bölümde 80 civarında lisans programı faaliyette olup, bu bölümlerde yaklaşık olarak 187 Profesör, 114 Doçent, 231 Yardımcı Doçent ve 305 Araştırma Görevlisi istihdam edilmektedir.

Mühendislerin Mesleki Örgütlenmesi ve Metalurji Mühendisleri Odası

Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletlerinde 19. yüzyılın ortalarında başlayan mühendislerin örgütlenmesi, ülkemizde 2. Meşrutiyet dönemi ile başlamıştır. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti 18 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur (*Başkan: Mehmet Hulusi, 2. Başkanlar: Agob Boyacıyan, Mehmet Vedat*). Cumhuriyetin ilanından sonra ilk mesleki örgütlenmeler, Türk Mühendisler Birliği ve Türk Tüksek Mühendisler Birliği adları ile 1926 yılında gerçekleşmiştir. 1954 yılında çıkartılan bir yasa ile

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) kurulmuştur.

Metalurji Mühendisleri Odası, metalurji mühendisliği eğitimi Almanya'da tamamlamış olan Nejat Turkan'ın (1915-1975) başkanlığında 1970 yılında TMMOB'ne bağlı olarak kurulmuştur.

1972'de METALURJİ dergisinin ilk sayısı yayınlanmıştır. 1. Ulusal Metalurji Kongresi 14-15 Şubat 1975 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. İlk kongrede, Oda Başkanı Erdal Talu ve Kongre Başkanı Prof. Dr. Veli Aytekin'di. Geleneksel hale gelen bu kongre serisi, 1993 yılında yapılan 7. Kongreden itibaren uluslararası nitelik kazanmıştır.

Oda, düzenlediği ulusal kongreler, paneller, sektörel raporlar ve yayınları vasıtasıyla meslek alanına katkılar yapmakta ve eğitim panelleri vasıtasıyla sorunlarının ele alınması ve çözüm önerilerinin ortaya çıkarılması için platform oluşturmaktadır. Örneğin, 1995-96 yıllarında Avrupa Malzeme Bilimi Eğitim Ağı başlıklı AB projesi çerçevesinde o dönemde mevcut bölümlerin kadro ve altyapı analizleri ve öğrenci anketleri yapılmış, elde edilen sonuçlar Metalurji dergisinde yayınlanmıştır.

18. ve 19. yüzyıllardaki bilimsel ve teknik ilerlemelerin hızına Osmanlı İmparatorluğu ayak uyduramamıştır. Tanzimat döneminde özellikle Fransa'dan gelen uzmanların desteği ile başlatılan mühendislik eğitimlerinde uzmanlık alanları yeterli çeşitliliğe ve derinliğe ulaşamamıştır. Cumhuriyetin kurulmasını takiben başlatılan devrimler ve aydınlanma hareketi sayesinde tüm alanlarda olduğu gibi metalurji alanındaki gelişmeler de ivme kazanmıştır. Türkiye'de ilk metalurji dersleri 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Sınai Kimya Enstitüsünde Prof. Dr. Haldun Nüzhet Terem tarafından verilmeye başlanmıştır. Ülkemizde metalurji mühendisliği bölümleri kuruluncaya kadar bu alandaki mühendis ihtiyacı yurtdışında özellikle Almanya'da metalurji eğitimi alan kişilerden karşılanmıştır. Ülkemizde ilk Metalurji Mühendisliği bölümleri, İTÜ (1961) ve ODTÜ (1966) bünyesinde

de kurulmuştur. Takiben, 1980li yıllarda Sakarya Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesinde Metalurji Mühendisliği bölümleri kurulmuştur. 1990lı yıllarda 13 yeni bölüm, 2000li yıllarda 40'a yakın yeni bölüm açılmıştır. Ocak 2016 itibarı ile ülkemizde 54 Bölümde 80 civarında lisans programı mevcuttur. Günümüzdeki durum değerlendirildiğin-

de ciddi sorunların olduğu görülmektedir: ülkemizin ihtiyacından oldukça fazla sayıda lisans programına uçurum derecesinde farklı LYS puan aralıklarında 3000'den fazla öğrenci kabul edilmekte; mevcut bölümler arasında öğretim üyesi, laboratuvar altyapısı vb. hususlarda büyük farklılıklar bulunmaktadır. Buna bağlı olarak mezun edilen mühendislerinin niteliklerinde ciddi seviye farklılıkları oluşmaktadır. Ayrıca, ihtiyacın çok üstünde mezun verildiğinden iş bulma ve düşük ücretle çalışma sorunları yaşanmaktadır. Dünyadaki gidişat ve sanayimizin ihtiyaçları dikkate alınarak, meslek alanımızda bilim-teknoloji ve eğitim açısından ülkemizin orta ve uzun vadeli vizyonunun oluşturulması, mevcut sorunları çözmek, eğitimin ve mezunların kalitesini arttırmak için stratejilerin geliştirilmesi ve acilen uygulamaya alınması kritik hale gelmiştir.

Kaynaklar

Clive Ferguson, *Historical Introduction to the Development of Material Science and Engineering as a Teaching Discipline*, UK Centre for Materials Education

<http://www.materials.ac.uk/pub/Materials-History-Intro.pdf>

The Future of Materials Science and Materials Engineering Education, Workshop on Materials Science and Materials Engineering

Education-NSE, Arlington 18-19 Eylül 2008.

Materials Science and Engineering in Germany, acatech-Deutsche Akademie der Technikwissenschaften, 2008.

A.V.Ershov, O.V.Golubev, P.I.Chernousov, *The Pioneer of Applied Sciences*, CIS Iron and Steel Review, 2009, 41-47.

L.H.Schwartz, *Undergraduate Materials Education 2010: Status and Recommendations*, JOM, Mart 2010, Cilt 62, Sayı 3, 34-70.

Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devletinde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişimler ve Mühendishanelerin Kuruluşu*, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 1998, Cilt 2, 69-137.

Mustafa Kaçar, *Tersane Hendesehanesinden Bahriye Mektebine Mühendishane-i Bahri-i Hümayun*, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 2007-2008, Cilt 9, Sayı 1-2, 51-74.

Feza Günergun, *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987, *Bildiriler Kitabı*, Editor: E.İhsanoğlu, 155-183.

S.İshakoğlu Kadioğlu, *1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, Cilt 2, Sayı 4, 471-491.

Deniz Harp Okulu Tarihçe,

https://www.dho.edu.tr/sayfalar/00_Anasayfa/01_Sabitler/tarihce/tarihce.html

İTÜ Tarihçe, <http://www.itu.edu.tr/itu-hakkinda/genel/tarihce>

İstanbul Üniversitesi Tarihçe, <http://www.istanbul.edu.tr/?p=68>

Döküm Sektörü Tarihsel Geçmişi, Türkiye Döküm Sanayicileri Derneği,

<http://www.tudoksad.org.tr/sector-hakkinda/dokum-sektoru-tarihsel-gecmisi/>

Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Tarihçesi, <http://www.tdci.gov.tr/html/tarihce.html>

TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası 35. Yıl Andacı, 2005.

Metalurji dergisi, Sayı:100 (25. Yıl Özel Sayısı), Şubat 1996.

Metalurji Dergisi, Sayı: 105 (Eğitim Özel Sayısı), Aralık 1996.

Metalurji Dergisi, Sayı: 106, Şubat 1997.

A.Kılıç, Y.Taptık, Türkiye’de Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Eğitimine İstatistiksel Bir Bakış, Metalurji, 2014, Sayı 169, 18-29.

Selahattin Şanbaşoğlu Anısına-Paydossuz Bir Yaşam, Editör: Mahmut Kiper, TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası, 1998.

OSMANLI MÜHENDİS-MİMAR CEMİYETİ

FEZA GÜNERGÜN

Bu makale 2004 yılında Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin kuruluşunun 50. yılı nedeni ile düzenlenen TMMOB'nin 50. Yılında Geçmişe Bakış (2004) sempozyumunda sunulmuş ve TMMOB'nin 50. Yılında Geçmişe Bbakış 50. Yılında TMMOB Örgütlülüğü (2005) isimli kitapta yayınlanmıştır.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Öncelikle, TMMOB Başkanı Sayın Mehmet Soğancı Bey'e ve Sayın Kaya Güvenç Bey'e, beni bu toplantıya konuşmacı olarak davet ettikleri için teşekkür ederim. Kendilerine de daha önce söylemiştim; bu çalışma, oldukça eski bir çalışmamdır. Çetin Ünalın Bey sayesinde, onun Türk Mimarlar Cemiyeti'nden Mimarlar Derneği 1927'ye adlı kitabı içinde yayımlanmasıyla, mühendis ve mimarlar arasında tanındı. Burada, bu çalışmamın bir özetini size takdim etmek istiyorum. Böylece, 20. yüzyılın başındaki örgütlenme çabalarıyla, sabah oturumunda bahsedilen ve 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan TMMOB'nin kuruluş ve gelişme süreci arasında belki bir karşılaştırma yapmak mümkün olur diye düşünüyorum.

Mühendislik ve mimarlık, uzmanlaşmanın getirdiği zorunluluk nedeniyle günümüzde iki ayrı meslek olarak kabul edilmekte ise de, mühendis ve mimarlar çağlar boyu benzer hedefler doğrultusunda, çoğu zaman işbirliği içinde çalışmışlardır. En basit ifade ile mimarlar da mühendisler de, "hendese" (geometri) yardımıyla çevreyi mamur veya imar (bayındır) etmişlerdir.

Bu sunuşu hazırlarken, aklıma mimar ve mühendis kelimelerinin Anadolu'da ne zaman ilk defa kullanılmaya başlandığı sorusu takıldı. Kaynaklara bakınca, bu kelimelerin, Anadolu'da, eğer daha önce değilse, 13. yüzyılda Selçuklular tarafından kullanıldığı görülmektedir. Sultan I. Alaeddin Keykûbad'ın Konya surlarının yapımı için görevlendirdiği sanatkarlar arasında "mühendis"ler ve "üstad mimarlar" vardır. Mevlana Celalettin Rumi'nin eserlerinde de hem mimar, hem mühendis terimi kullanılmıştır. Selçuklu Sultanı'nın bu meslek erbabını "topladığı" şeklindeki ifadelerden yola çıkarak, 13. yüzyılda henüz bir örgütlenmenin bulunmadığını ileri sürebiliriz. Ancak bilindiği gibi, Türkiye'de mimarları ve yapı işlerinde çalışan sanatkarları (kiremitçi, taşçıbaşı vs.) biraraya getiren ilk teşkilat Hassa Mimar Ocağı'dır. Saray'a bağlı olarak kurulan bu teşkilat İstanbul'un fethinden sonra kurulmuş ve en parlak dönemini 17. yüzyılda yaşamıştır. Osmanlı dönemi belgelerine bakıldığında, 13-16. yüzyıllarda mühendis kelimesinin sık kullanılmadığı görülür. İnşaat işlerini yapanlar için daha ziyade mimar terimi kullanılmıştır. Mühendis terimi, 18. yüzyıl sonunda mühendishanelerin açılmasıyla yeniden ve daha sık kullanılabilir olmuştur. Köprü, kale, kışla, bina ve hatta gemi yapımında çalışanlara mimar olduğu kadar mühendis de denmiştir.

Ancak harita çizimi, sınır düzenlemeleri, top dökümü, lağım hesabı, madenlerin yönetimi, taşan nehir suyunu önlenmesi gibi görevlerde mühendisler görevlendirmişti. Bu, yalnızca benim baktığım kaynaklardan edindiğim bir izlenimdir. Kesin konuşmak için daha derin incelemelere gerek vardır.

Kısaca, 18 inci yüzyılın sonunda, Mühendishane-i Berri Hümayun ve Bahri Hümayun kurulduktan sonra, mühendis terimi daha sık gündeme gelmiştir. 19 uncu yüzyılda hem Mühendishane mühendis mezun etmekte, hem de yurtdışından, Avusturyadan, Almanyadan, İtalyadan, Fransadan, İngiltere'den Türkiye'ye mühendis getirilmektedir. Bu konuda çok sayıda arşiv

belgesi var. Bildiğiniz gibi, mimarlık eğitimi geç başladığı için, 19 uncu yüzyılın sonunda, mimar mesleği genellikle Türk olmayanlar ve yabancılar tarafından Osmanlı'da uygulanmıştır. 1882'de Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması, 1883'te ise sivil mühendislik okulu Hendese-i Mülkiye'nin açılmasıyla düzenli mühendis ve mimar yetiştirilmeye başlanmış ve Türk mühendis ve mimar sayısı artmaya başlamıştır. Yine de, mezun sayısı kısıtlı kalıyor. Örneğin bildiğim kadarıyla Hendese-i Mülkiye'den, 19 uncu yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yılda mezun olan mühendis sayısı 10 ila 20 arasındadır. Herhalde bu eğitimin de katkısıyla, Osmanlı mühendis ve mimarlar, özellikle mimarların yabancı mimarlara karşı haklarını koruyabilmek için, Meşrutiyet 1908'de ilan edildiği zaman, diğer meslek mensupları gibi örgütlenmeye gitmişlerdir. "Haklarını korumak" ifadesini kullanmış olmamın sebebi, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin tüzüğünün ilk maddesinde, cemiyetin hedefinin "Osmanlı mimar ve mühendislerinin haklarını korumak" olduğunun açıkça belirtilmiş olmasındandır.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin Kuruluşu (1908)

Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti'nin ilk üyelerini gösteren bir grup resimdir. Büyük olasılıkla 1908 tarihlidir. Zira, derneğin kuruluşu Ağustos-Eylül 1908'de gerçekleşmiştir. İlk toplantı, 28 Ağustos 1908 günü Sirkeci'deki İstasyon Bahçesinde yapılmıştır. Dernek tüzüğünü hazırlamak için bir geçici kurul oluşturulmuştur. Yaklaşık yirmi gün sonra, 18 Eylül 1908'de Taksim Bahçesi'ndeki bir dairede tekrar toplanılmıştır. Bu resmin, Sirkeci'deki İstasyon Bahçesi'nde mi, yoksa Taksim Bahçesi'nde mi çekildiğini söylemek zordur. Eğer orijinalinin arkasında bir kayıt var ise, kesin karar vermek mümkün olabilir. İster birinci, ister ikinci toplantıya ait olsun, kuruluş toplantılarından birine ait olduğu için önemlidir. Ağustos 1908 sonundaki toplantıda seçilen Geçici Yönetim Kurulu aşağıdaki kişilerden oluşmaktadır:

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 1908 yılında kurulan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin ilk üyeleri

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin Geçici Yönetim Kurulu (28 Ağustos 1908)

- Mehmed Hulusi Bey, Mühendis, Nafia Nezareti Muavini ve Hendese-i Mülkiye Mektebi Muallimi
- Agob Boyacıyan Efendi (1854-1922), Mühendis, Darülfünun-i Osmani Müdür-i Sanisi
- Kemalettin Bey (1870-1927), Mimar, Evkaf Nezareti İmalat Müdürü ve Hendese-i Mülkiye Mektebi Muallimi
- Mehmed Refik Bey [Fenmen] (1882-1951), Mühendis, Nafia Nezareti mühendislerinden ve Hendese-i Mülkiye Mektebi Muallimi
- Ziya Bey, Mühendis, Nafia Nezareti mühendislerinden ve Hendese-i Mülkiye Mektebi Muallimi
- Terziyan Efendi
- Karakaş Bey

Buradaki sıralama, Cemiyet'in dergisinde verilen sıralamadır. Ben değişiklik yapmadım, belki kendilerine göre bir kıdem sıralaması yapmışlardır diye düşündüm. İkinci toplantıda artık baş-

kan, ikinci başkanlar, kâtipler, veznedar ve kütüphane memuru seçilmiş, görev bölümü yapılmıştır. Burada iki değişiklik vardır: Terziyan Efendi ayrılmış, yerine Mimar Vedat Tek Bey girmiştir.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin İlk Yönetim Kurulu (18 Eylül 1908)

- Başkan: Mehmed Hulusi Bey, Mühendis, Nafia Nezareti Muavini ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi.
- İkinci Başkanlar: Agob Boyacıyan Efendi, Mühendis, Darülfünun-i Osmani Müdür-i Sanisi; Mehmed Vedat (Tek) Bey, Ser mimar-ı hazret-i şehriyari
- Kâtipler: Kemaleddin Bey, Mimar, Evkaf Nezareti İmalat Md. ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi;
- Aram Karakaş, Mimar; Ziya Bey, Mühendis, Nafia Nezareti müh. ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi.
- Veznedar: Mahmud Şükrü (Işık) Bey, Mühendis, Şehremaneti ser müh. ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi.
- Kütüphane memuru Mehmed Refik (Fenmen) Bey, Mühendis; Nafia Nezareti müh. ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi.

İsterseniz, biraz da, mühendis ve mimar üyelerin mensup oldukları kurumlara bakalım.

En büyük grubu Bayındırlık Bakanlığı'nda görevli mühendisler oluşturmaktadır: Aşağıdaki tablo, dağılımı daha açık göstermektedir:

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin üye dağılımı (1908-1910)

Toplam 78 asli üye (%77 mühendis ve % 33 mimar, bu sayıya demiryolu hatlarında çalışan mühendisler ve heyet-i keşfiye mühendisleri dahildir)

Nafia Nezareti'nden (Bayındırlık Bakanlığı) mühendis	43
Hendese-i Mülkiye'den (Mühendis Mektebi) muallim	9

Şehremaneti'nden (Belediye)mühendis	3
Maden Nezareti'nden mühendis	3
Serbest çalışan mimar	10
Serbest çalışan mühendisler ve belirsizler	10 kişi

Bu tablo, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası'nda (Sayı 1 ve 2, 1909) yayımlanmış olan üye listesi esas alınarak hazırlanmıştır ve görüldüğü gibi, kuruluştaki mühendisler çoğunlukta. İkinci kuruluştaki (1919-21), ileride görüleceği üzere, üye sayısı üçe katlanacaktır: Mühendis sayısı daha da artacak, mimarlar azınlıkta kalacaktır. Cemiyet yalnızca İstanbul'da görevli mühendis ve mimarları kapsayan küçük bir grup olarak kalmamış, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinden mühendisler yanında Şam-Hama, Yafa-Kudüs, İzmir-Kasaba, Hicaz vd. demiryolları hatlarında görevli mühendisleri de içine almıştır. Cemiyet üyesi olmak için mühendislik ve mimarlık diploması aranmamış, fiilen mühendislik ve mimarlık yapanlar da diğer üyelik şartlarını yerine getirdikleri takdirde üye alınmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise, Cemiyet'e kuruluş günlerinde (Eylül 1908) üye kaydolananların isimlerini görmekteyiz. Liste, Cemiyet'in yayın organı olan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası'ndan alınmıştır. Bu derginin ilk iki sayısında, Cemiyet'e Eylül 1908-Ağustos 1910 arasında kaydolanan 78 üyenin isimleri verilmiştir. İyi ki bu dergi ve üye listeleri yayımlanmıştır. Aksi halde, Cemiyet hakkında hemen hemen hiç bilgimiz olmayacaktı.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'ne Üye Olanlar

- Mimar Viktor Adamanides
- Mimar Edhem Bey, Müze-i Humayun sermimarı
- Mimar İstevan İstevanyan Bey
- Mimar Altunoğlu Andon Bey
- Mühendis Boyacıyan Bey, Darülfünun-i Osmani Müdürü Sanisi

- Mimar Nikola Peçila Bey
- Mimar Papa Bey
- Mimar Ulis Bey
- Mimar Yetvar Bey, Hazine-i Hassa mimarı
- Mühendis Hulusi Bey, Nafia Nezareti muavini, Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi
- Mühendis Mehmet Refik [Fenmen] Bey, Nafia Nezareti mühendislerinden, Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi
- Mühendis Said Bey, Nafia Nezareti mühendislerinden
- Mühendis Mahmud Şükrü [Işık] Bey, Şehremaneti sermühendisi ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi
- Mühendis Ziya Bey, Nafia Nezareti mühendisi ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi
- Mühendis Feyzi Bey, Nafia Nezareti mühendisi
- Mimar İshak Karakaş Bey
- Mühendis Aram Karakaş Bey
- Mimar Kemaleddin Bey, Evkaf Nezareti imalat müdürü ve Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimi
- Mimar Mehmed Vedat [Tek] Bey, Ser Mimar-ı Hazret-i Şehriyari
- Mühendis Osman Vehbi Bey, Aydın, Konya ve Adana nafia sermüfettişi

Hem Cemiyet'in tarihi hem de Hendese-i Mülkiye, yani Mühendis Mektebi tarihi bakımından önemli bir resimdir. Soldaki oturan kişi, Mehmet Hulusi Bey (Cemiyet'in ilk başkanı), yanındaki genç mühendis ise, Cemiyet'in aktif kişilerinden ve Belçika'da elektrik mühendisliği okumuş olan Mehmet Refik [Fenmen]'dir. Arkadaki sırada ise mezunlar yer almaktadır.

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin 1908-1912 Yılları Arasındaki Etkinlikleri

1. Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası (1909-1910)
2. Mühendis Mektebi'nin ilk sivil müdürünün seçimi
3. Konferanslar
4. Türkçe bilimsel ve teknik terimlerin, latin harfli sembollerin belirlenmesi meselesi.

Cemiyet'in en önemli etkinliği, yayımladığı dergidir. İzin verirsiniz, bu dergiyi en son etkinlik olarak tanıtmak istiyorum.

Mühendis Mektebi'nin ilk müdürünün seçiminin derneğe bırakılmış olması, derneğin o dönemdeki ağırlığını göstermektedir. Mühendishane idaresine yani askeri idareye bağlı olan Hendese-i Mülkiye, 1909 yılında Nafia Nezaretine yani sivil idareye bağlanmış ve Mühendis Mektebi adını almıştır. Bayındırlık Bakanlığı (Nafia Nezareti), Mühendis Mektebi'nin ilk sivil müdürünü seçmesini Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nden istemiştir. Bunun üzerine üyeler, Cemiyet'in Bahçekapı'daki merkezinde

topllanmış ve oylama yapılmıştır. En çok oy alan iki kişi (Müh. Mehmed Refik ve Mühendis Cevdet) bakanlığa bildirilmiş ve Mehmed Refik, Mühendis Mektebi'nin ilk sivil müdürü olarak atanmıştır.

Cemiyet, konferanslar düzenlemek istemiştir. Ancak, teknik konulardaki bu konferansların, “insanların birbirini çekiştirdikleri” konferanslardan daha az ilgi gördüğü kaydedilmiştir. Hulusi Bey'in İstanbul yollarının tarihi ve özellikleriyle ilgili konferansını, düzenlenen tek konferans olarak tespit edebildim.

Terminoloji konusu, Osmanlı mühendisleri için önemli olmuştur; çünkü o zaman yurtdışında öğrenim gören Osmanlı mühendisleri olduğu gibi, Türkiye'de Osmanlıca kitaplardan okuyan mühendisler de vardır ve teknik terimlerin Avrupa dillerinden Türkçeye nasıl çevrileceği, önemli bir mesele olarak mühendislerin karşısına çıkmaktaydı. Bu nedenle, Cemiyet'in bu konuda birtakım girişimlerde bulunduğu anlaşılıyor. Bir komisyon kurulmuş ise de çalışmaları hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Cemiyet dergisinde bu konuda bazı yazılar yayımlanmıştır.

Derneğin en önemli etkinliği, şüphe yok ki, Ekim 1909 yılında yayınlamaya başladığı aylık dergidir. Eylül 1910 tarihine kadar toplam 12 sayı yayımlanmıştır. Dergi, Hendese-i Mülkiye Mektebi muallimlerinden Elektrik mühendisi Mehmed Refik [Fenmen] Bey'in gayretleriyle yayımlanmıştır. Mecmua “Kısm-ı İdari” ve “Kısm-ı Fenni” olmak üzere iki kısımdır. İdari kısımda cemiyet nizamnamesi, üye listeleri, cemiyete gelen mektuplar yer almaktadır. Teknik kısımda ise çoğu mühendislikle ilgili makaleler, yeni buluşları bildiren kısa yazılar yayımlanmıştır. Mimar Kemalettin Bey'in İslam mimarisini konu alan dizi yazısı dışında mimarlıkla ilgili yazı yoktur.

Bu makaleler içinde Mehmet Refik Bey'in Avrupa mühendis mekteplerinde yaptığı incelemeleri aktaran yazısı, Türkiye'de otomobil-demiryolu rekabetinin ele aldığı bir başka yazı, de-

miryolları ile ilgili yazılar, Türkiye’de makine mühendisliği eğitimi verilebilmesi için “Darülfünun-i Sinaî” (Teknik Üniversite) adıyla yeni bir öğretim kurumunun açılmasıyla ilgili bir rapor da yer almaktadır. Bu sonuncu rapor, bir Teknik Üniversite kurma fikrinin 1910 yılında mevcut olduğuna işaret etmektedir. Dergi, maalesef 12 sayı sonra yayımını durdurmuştur. Belki bunda oldukça sık (ayda bir) çıkması veya dergiyi çıkaranların başka işleri üstlenmesi veya daha büyük olasılıkla, diğer dergiler örneğinde olduğu gibi maddi imkansızlıklar etkili olmuştur.

Burada sizlere örnek olarak sekizinci sayıyı (Mayıs 1910) tanıtmak istedim; çünkü bu sayıdaki yazılar, mühendislik tarihimiz bakımından önemli sayılabilir. Birincisi, Nafia Nezareti tarafından Avrupa’ya gönderilen Mehmet Refik’in teknik okulları gezdikten sonra hazırladığı dizi yazının dördüncüsüdür. Nafia Nezareti, Mühendis Mektebi’nde bu raporları esas alarak bir reform yapma düşüncesini taşımış olabilir. İkincisi, Mimar Kemalettin Beyin “Mimari İslam” isimli bir dizi yazısıdır ve zaten dergideki mimariyle ilgili tek makale onunkidir. Üçüncüsü, mühendis Fikri Bey’in köprüler hakkında bir yazısıdır ve dergide köprülerle ilgili birçok makale vardır. Bu makaleler, o dönemde köprü inşaatının gündemde olduğuna işaret edebilir. Bu sayıda Müh. Ziya’nın ulaşım ile ilgili bir makalesi vardır. Ancak, “Memalik-i Osmaniyede Makine Mühendisliği ve Makinecilik” başlığını taşıyan ve Nafia Nezareti’ne takdim edilen rapor önemlidir. Bu rapor, Türkiye’de makine mühendisliğinin eğitiminin başlamasıyla ilgili ilk belgelerden biri olabilir.

Cemiyet’in Yeniden Kuruluşu (1919) ve İkinci Dönem Etkinlikleri

Yaptığımız bütün taramalara rağmen, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti’nin 1912-1919 arası etkinlikleri hakkında bilgi bulmak mümkün olmamıştır. 1919’da tekrar bir örgütlenme, birlikte olma çabası görülmektedir. 1912-1919 arasındaki

Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları, muhtemelen derneği etkilemiş ve belki de dağılmasına sebep olmuştur. Bu üç savaş, Osmanlı mühendis ve mimarların örgütlenme veya beraber bir araya gelme imkânlarını büyük ölçüde kısıtlamıştır. 1919 yılında, yine Kemalettin Bey’in girişimleriyle tekrar toplanılmış, cemiyet yeniden kurulmuş, yeni bir yönetim kurulu oluşturulmuş ve etkinlikler başlatılmıştır. Temmuz 1919’da yeni bir yönetim kurulu seçilmiştir. Yönetim Kurulu’nda 1908’deki kuruluşunda da aktif rol alan Mimar Kemalettin Bey, Mühendis Mektebi Müdürü Mehmed Refik Fenmen (Artık Darülfünun’da Elektrik Muallimi’dir), Mühendis Ali Haydar Bey, Mehmed Asım, Hüsnü Hadi yer almıştır. Cemiyet yine mühendis ağırlıklıdır. İlk 5,5 ayda katılan 116 üyenin yalnızca 5 tanesi mimardır. Toplam üye sayısı, 1908’in üç katıdır: 1919-20 yılları arasında toplam 242 üyesi vardır.

İkinci dönemde Cemiyet, muhtemel maddi sıkıntılar sebebiyle bir dergi çıkarmamıştır. Ancak, Mühendis Mektebi Mecmuası’nın ilk sayısının üzerinde, bu derginin Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti’nin yayın organı olduğuna dair bir not bulunmaktadır. Yayıncılık yapmak istemekle beraber ve hatta Mühendis Fikri Bey’in Ahşab Köprüler kitabını basmak istemekle beraber bu mümkün olmamıştır. Kitabın basımından önce, baskı parasını toplamak için abonelik başlatılmış, ancak yeterli sayıda abone kaydedilememiştir.

Ayrıca, o dönemde yaşamış bütün mühendis ve mimarların biyografilerini de içeren bir Salname’nin yayımlanması istenmiştir. Malzemenin bir kısmı toplanmakla beraber, salname maalesef basılamamıştır. Sözkonusu malzeme, daha sonradan Engin Kartekin ve Çağatay Uluçay’ın hazırladığı mühendislik tarihiyle ilgili kitaba kaynak teşkil etmiş olabilir.

İkinci dönemde, etkinlik olarak inceleme gezileri yapılmıştır. Bunlardan birisi, Mimar Kemaleddin Bey’in rehberliğinde Aya-sofya’ya ve Yeni Cami’ye yapılmıştır. Geçtiğimiz aylarda İstan-

bul'da yapılan bir müzayedede, Ayasofya'ya yapılacak gezinin davetiyesi yer aldı. Burada, Nafia Nezareti Müdürüne yazılmış olan bu davetiyenin zarfını görmekteyiz.

Sağ üst köşede “Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti” anteti yer almaktadır: Zarfın içindeki davetiye Mehmet Refik imzalıdır. Davetiye üzerindeki damga, biraz sonra göreceğimiz evraktaki damgadan farklıdır. Davetiyede “Bayramın üçüncü günü Ayasofya Camii'nin bahçesindeki şadırvanın yanında toplanalım” ifadesi yer almaktadır. Aynı zarfta, 1919'da yaz aylarında yapılan iki yönetim kurulu toplantısında alınan kararları gösterir bir evrak da bulunmaktadır. Bu kararlardan bir tanesi, mühendis ve mimarlara iş bulmak için gündelik gazetelere ilan verilmesiyle ilgili bir karardır.

Cemiyet'in 1919-20 dönemiyle ilgili birkaç belgeyi de burada tanıtmak istiyorum. Burada gördüğümüz, Cemiyet'in 1919'da basılan tüzüğüdür, içeriği 1908 tüzüğüne benzer şekilde düzenlenmiştir: Cemiyet'in unvanı değiştirilmemiş, Cemiyet'in kuruluş maksadı, neşriyat ve icraatına dair maddelerde büyük farklılık bulunmamaktadır. Bu tüzüğün ikinci maddesi mühendis mekteplerinin son sınıf öğrencilerinin de cemiyete üye olabilmesini sağlamıştır. Diğer bir belge ise, Temmuz 1919-Ocak 1920 dönemi Yönetim Kurulu raporudur

Size iki kitabın kapak resimlerini de göstermek istiyorum. Bunlardan birisi, Cemiyet'in kurucu üyelerinden Mehmet Refik Bey'in Einstein'ın görelilik teorisini açıkladığı kitabıdır: Aynştayn Nazariyesi, Mekan, Zaman ve Kütle Mefhumlarının Tebdili (İstanbul 1338/1922). Diğeri ise, genişletilmiş ikinci baskısıdır ve 1340/1924 tarihlidir. Kapağında, ışık ışınlarının güneşin kütle çekim alanından geçerken bükülmesini gösteren bir resim yer almaktadır. Diğer taraftan, mühendis ve matematikçi Kerim Erim, Almanya'dan döndüğü zaman, Cemiyet üyelerine Einstein'ın görelilik teorisini açıklayan iki konferans vermiştir. Dolayısıyla görelilik teorisinin, Osmanlı Mühendis ve Mimar

Cemiyeti'nin üyeleri arasında konuşulduğunu, cemiyet vasıtasıyla halka sunulduğunu söyleyebiliriz. Bu iki resim, bilim dalımızda (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı) görelilik teorisinin Türkiye'ye girişi üzerinde çalışmış olan Meltem Akbaş'ın makalesinden alınmıştır.

Cemiyet, bu yeni dönemde danışmanlık hizmetlerine devam etmiştir. 1920 yılında, “Şehremaneti Betonarme Talimatnamesi”nin uygulamaya konmasıyla, Belediye'nin Fen Heyeti müdürü Cemiyete başvurarak, üyelerin talimatnameyi inceleyerek görüş bildirilmesini istemiştir. Cemiyet bünyesinde kurulan komisyon bir rapor hazırlayarak Şehremaneti'ne sunmuştur. Diğer taraftan Cemiyet, 1918 yangınında evlerini kaybeden aileleri barındırmak için inşa edilen “Harikzedegân apartmanları” projeleri hakkında da çalışmalarda bulunmuştur.

Diğer Mühendis ve Mimar Örgütlenmeleri

Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin 1922 sonrası çalışmaları hakkında bilgi bulamadık. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni bir isim altında örgütlenmeye gidilmesi düşünülmüş olsa gerek. 1925'te faaliyet gösteren ve Türk Mimar ve Mühendis Cemiyeti adını taşıyan bir cemiyetin varlığı bilinmektedir. Bu cemiyet, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin devamı olabilir ama kesin karar vermek kolay değildir.

İlginç olan, 1908'de kurulan cemiyetin çalışmalarına ara verdiği 1912 yılında, mimar ve mühendislerin İstanbul'da ikinci bir cemiyet kurmuş olmasıdır. Bu cemiyetin ismi Association des Architectes et Ingénieurs en Turquie'dir. Dönemin bir kaynağında Türkçe ismi Türkiye Mimar ve Mühendisler Cemiyeti olarak verilmiştir. Unvanda “Osmanlı” sıfatı yoktur. Mimar kelimesinin öne alınması, cemiyet içinde mimarların mühendislere nazaran daha etkin olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan, bu cemiyet, Osmanlı tebası (müslüman ve gayrimüslim) mimar ve mühendislerin kurduğu, ancak yönetiminde ağırlıklı olarak

Türk mühendis ve mimarların bulunduğu ilk derneğe bir tepki olarak kurulmuş olabilir. Bu cemiyet, ilk cemiyeti yeteri kadar uluslararası bulmamış olabilir. Zira tüzüğünde, hedefin uluslararası karakterde bir cemiyet kurmak olduğunu görülmektedir ve cemiyetin 17 üyeden oluşan uluslararası bir konsey tarafından yönetileceği yazılıdır. Bu konseyin 10 üyesi Osmanlı tabiiyetinde (2 Ermeni, 2 Rum, 2 Yahudi, 2 Türk ve 2 de diğer değişik Osmanlı unsurlarından), 7 üyesi ise yabancı tabiiyetde olacaktır. Dolayısıyla 17 kişilik yönetim kurulunda yalnızca iki Türk bulunacaktır.

Dili Fransızca ve Türkçe olan bu cemiyetin yayın organı olmadığı için hakkında maalesef sınırlı bilgi bulunmaktadır. Cemiyet üyelerinin bazılarının yayın kurulunda yer aldığı Fransızca mühendislik dergisi Génie Civil Ottoman'ın varlığı sebebiyle yeni bir dergi yayımlama gereksinimi duyulmamış olabilirler. Ancak bu dergide yalnızca bilimsel makaleler olup, günümüze gelen sayılarında da Cemiyet hakkında bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen, en azından, kuruluşunu takibeden ilk yıl içindeki üyelerinin (51 üye) isimleri bilinmektedir. Cemiyet'in başkanı Joseph Aznavour'dur. Osmanlı tabiiyetindeki üyeler arasında, Kemalettin Bey, Mahmud Şükrü Bey, Nihat Bey, Ziya Hasan Türk üyeler ve gayrimüslim üyeler var. Bunlardan Kemalettin Bey ve Mahmud Şükrü Bey, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti'nin de üyesiydiler. Bunların dışında "yabancı üyeler" yani Osmanlı tabiiyetinde olmayan İngiliz, Fransız, Mısırlı, İtalyan üyeler de bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde, mimar ve mühendislerin kurmuş oldukları bu iki cemiyetten başka diğer bazı örgütlenme teşebbüsleri de vardır. Bunlardan birisi Mühendis Mektebi İktisat Cemiyeti'dir (kuruluşu 1911). Mesleki bir cemiyet olmaktan ziyade ekonomik amaçlı bir cemiyettir. 1909-1914 yılları arasında çıkardığı Genç Mühendis adlı dergi, Osmanlı döneminde mühendislik konusunda yayımlanan önemli dergilerden biridir. 1919 yıllarında

Mühendis Birlik Yurdu veya Mühendis Birlik Cemiyeti adı altında bir cemiyetin var olduğu görülmektedir.

Mimar ve mühendislerin birbirlerinden bağımsız olarak örgütlenmeleri Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir. Mühendisler, 29 Ocak 1923'de Türk Mühendisleri Ocağı'nı (Association des Ingénieurs Turcs) ve 1926'da Türk Yüksek Mühendisler Birliği'ni kurarken, mimarlar da 1927'de Ankara'da Türk Mimarlar Cemiyeti'nin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı son ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait mühendis ve mimar örgütlenmeleri konusunda bulabildiğim bilgiler bunlardır. Çok teşekkür ederim.

**DEKORASYONDAN İÇ MİMARLIĞA:
TÜRKİYE'DE İÇ MİMARLIĞIN EĞİTİM VE MESLEK
KURULUŞLARI AÇISINDAN TARİHİ**

DOÇ. DR. MELTEM GÜREL, BİLKENT ÜNİVERSİTESİ GÜZEL SANATLAR TASARIM VE MİMARLIK FAKÜLTESİ

Günümüzde iç mimarlık okullarının sayısı büyük bir hızla artmakta. 2006 yılı itibarıyla Türkiye'de 24 ve Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde 4 üniversitede olmak üzere toplam 28 iç mimarlık bölümü bulunmakta. İç mimarlık bu kadar yaygın bir alan olmadan önce ne gibi evrelerden geçti? Nasıl bir kimlik arayışı içindeydi? Burada, Türkiye'de iç mimarlığın eğitim ve meslek kuruluşları açısından tarihini kısaca irdeleyeceğim. Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde dekoratörün kimliğine ve dekorasyondan iç mimarlığı nasıl gelindiğine kısaca değineceğim.

Türkiye'de iç mimarlık eğitiminin temelleri ilk olarak 1923 yılında Tezniyat (Süsleme) Bölümü'nün Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (eski Güzel Sanatlar Akademisi ve bugünkü adıyla Mimar Sinan Üniversitesi) kurulmasıyla atılmıştır diyebiliriz. Sanayi-i Nefise Mektebi, sanatçı ve sanat tarihçisi Osman Hamdi Bey tarafından 1882 yılında kurulmuş, 1883 yılında resim, heykel ve mimarlık eğitimi vermek üzere sekiz kişilik bir öğretim kadrosu ve yirmidir öğrencisi ile öğrenime başlamıştır. Bölüm 1927 yılında Namık İsmail'in Akademi'nin başına getirilmesiyle yeniden ya-

pılanmıştır. Namık İsmail 1925 yılında Paris'te ziyaret ettiği, Dekoratif Sanatlar Sergisi'nden (Exposition Internationale des Arts Decoratifs et Industriels Modernes) çok etkilenmiştir.

Bu sergi dekoratif sanatlar açısından çok önemlidir. Sergiyi benzerlerinden ayıran en önemli özelliği iç dekorasyonu ön plana çıkarmasıdır. Sergi öncelikle Art Deco stili üzerine yoğunlaşmıştır. Zaten Art Deco deyimini serginin başlığı olan Arts Decoratifs'den alınmıştır. Sergiyi ünlü mimar Le Corbusier de süsleme sanatlarından uzak farklı iç mekân anlayışını sunmak amacıyla katılmıştır. Art Deco stiline çok farklı olan Modernist çizgileriyle ve iç donanımıyla Le Corbusier'in (Pierre Jeanneret ile birlikte) tasarladığı Pavilion de l'Esprit Nouveau büyük ilgi ve aynı zamanda de reaksiyon toplamıştır.

Bu kısa tarihi çerçeveyi çizdikten sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne dönecek olursak, Namık İsmail'in başkanlığında Dekoratif Sanatlar Bölünü'nde iç mimarlığı da içine alan yeni uzmanlık atölyeleri kurduğunu görürüz. İç mimarlık atölyesi 1929 yılında Tenziyat Bölümü'nde hoca olarak göreve başlayan Avusturyalı Philip Ginther tarafından kurulmuştur. Ginther aynı zamanda bölüm başkanlığı yapmış ve Akademi'nin Mimarlık Fakültesi'nde eğitim gören mimarlık öğrencilerine de iç mimarlık dersleri vermiştir. Akademinin 1934 tarihli yönetmeliğine göre Dahili Tezyinat Atölyesi, bugünkü iç mimarlık stüdyosunun ilk formudur. Bu stüdyonun içeriği zaman içerisinde ve öğretim üyesi profiline göre değişkenlik göstermekle beraber 1930-1960 aralığına baktığımızda genel olarak mobilya tasarımı ve yerleşimi ağırlıklıydı diyebiliriz. Bu stüdyoya ilaveten öğrenciler desen çalışmalarının ve yoruların yapıldığı genel bir sanat eğitimi ve çizim dersleri alırlardı. 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'ndan önce bu program Endüstri Sanatları Fakültesi'nde yer almaktaydı. Daha sonra Mimarlık Fakültesi'ne taşındı.

Türkiye'deki ikinci iç mimarlık programı yine İstanbul'da 1957 yılında Türk-Alman işbirliğiyle kurulan Devlet Tatbiki Güzel

Sanayi-i Nefise Mektebi (Mimar Sinan Üniversitesi)

Sanatlar Yüksekokulu'nda başlamıştır. Bugünkü adıyla Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi profesörlerinden Sabri Oran ve Stuttgart Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Rudolf Schnek'in kurucu üyelikleriyle eğitiminde Bauhaus modelini esas almıştır. Bauhaus pedagojisi resim, heykel ve el sanatları gibi uygulamalı sanat kollarını bir bütün olarak birleştirmeyi amaçlamıştır. İç mimarlık bölümü ilk mezunlarını 1960-61 yılında vermiştir. İsmi'nin de öngördüğü gibi bu okul eğitiminde uygulamayı ön plana almıştır.

Bu erken dönemde Fransız ekolünü benimsemiş Akademi mezunu olan iç mimarlarla (ya da o günlerde tabir edildiği gibi dekoratörlerle) Alman Bauhaus modelini esas alan Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu mezunları arasında fikir ayrılıkları görülür. Akademik bir iç mimarın deyimleriyle bazı Akademikler kendilerini Tatbikilerden daha üstün buldukları için diğer meslektaşlarına çok yaklaşmazlar. Tabii bu değerlendirme iç mimarların odayı

kurmaya çabaladıkları 1970'li yıllarda bir sıkıntı olarak kendini gösterir. Meslek olabilmenin ve profesyonelleşmenin gereklerinden birinin örgütlenme olduğu düşüncesiyle iç mimarlar bir oda kurma çabasına girerler. Türkiye'de Mimarlar Odası'nın kurulduğu 1954 yılında iç mimarlar da İstanbul'da bir dernek kurarak odalaşma faaliyetlerinin temellerini atarlar.

Daha geniş tarihsel bir çerçeveden baktığımızda, bu örgütlenme etkinliklerinin 1950'li yıllara rastlamasının tesadüfi olmadığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi 1950'li yıllar ikinci Dünya Savaşı sonrasında demokratikleşme ve Amerikan etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir. Demokratik Parti yönetimiyle ateşlenen liberal ortamda erken Cumhuriyet döneminin devletçilik politikalarının gevşetilerek, özel sektörün gelişimi hedeflenir. Bunun sonucu olarak kamu projelerinin yanı sıra özel sektör de mimarlar ve o dönemde sayıları çok az olan iç mimarlar için yeni iş imkânları sağlar.

1950'lerin bu sosyopolitik ortamında Dahili Mimarlar Derneği'ni oluşturarak varlıklarını hissettirmeye başlayan iç mimarlar, büyük çabalar sonucu 1976 yılında İç Mimarlar Odası'nı kurarlar. İlk kurucuların anlattığına göre oda büyük özverilerle ve yokluklar içerisinde kurulmuştur. Yedi kişilik bir iç mimar grubu boş zamanlarında ve özellikle Cumartesi günleri Ankara'da pastanelerde toplanarak hiç mali kaynağı olmayan bir odanın temelini atarlar. Amaç Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) bünyesinde iç mimarlığı bir uzmanlık alanı olarak resmileştirmektir. Bu arada mimarlar cephesinden büyük bir muhalefet söz konusudur. Bazı mimarlar İç Mimarlar Odası'nın kurulmasına mani olmak isterken, Ankara'da bir mobilya galerisinin sahibi olan mimar Selçuk Milar bu girişime destek olur. Odanın "İç Mimarlar Odası" adıyla kurulması mimar-iç mimar çatışması açısından bakıldığında önemlidir. İç mimarlık tabiri 1976 yılı öncesinde de kullanılmakla birlikte odanın kurulmasıyla dekoratör kimliği resmen terk edilmiş ve iç mimar kimliği

Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu (Marmara Üniversitesi)

benimsenmiştir. Dildeki bu incelik mesleğin meşrulaştırılması açısından çok önemli görülür. Çünkü dekoratör kimliği 1920 ve 1930'lu yılların modern mimari söyleminin katkılarıyla da büyük nispette mekanı sadece süsleyen, bezeyen kişi olarak algılanmaktadır. Akademi profesörlerinden ve Dahili Mimarlar Derneği'nin kurulmasına emeği geçmiş Prof. Sadun Ersin'in değişikle "dekoratörlük mesleki bir ünvan değildir." Buna karşın iç mimar, tasarım, yapı sistemleri, donatı, dokümantasyon ve malzeme gibi konularda eğitim alarak donanım kazanmış meslek insanı olarak tanımlanmıştır.

Dildeki bu incelik kanalıyla dekoratörün kimliğindeki değişim sürecini Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi İngilizce konuşan ülkelerde de takip edebiliriz. Bu ülkeleri, iç mimarlığın bağımsız bir meslek olarak ilk ortaya çıktığı, en yaygın olarak benimsendiği ve kurumsallaşmanın en yoğun olarak izlendiği ülkelerin başında saymak mümkün. ABD ve İngiltere'de dekorasyonun ayrı bir meslek olarak ilk örgütlenmesi 19. Yüzyılın sonlarına rastlar. Şöyle kısaca özetleyecek olursak: ABD'de New York Dekoratif Sanatlar Topluluğu ilk olarak 1877 yılında Can-

dace Wheeler tarafından kurulmuştur. 1914 yılında oluşturulan Kadın Dekoratörler Kulübü Amerika'daki ilk profesyonel iç dekorasyon organizasyonudur. Bu organizasyon yine New York'ta erkek dekoratörlerin kurmuş olduğu İç Dekoratörler Topluluğu ile birleşerek 1931 yılında Amerikan Dekoratörler Enstitüsü'nü (American Institute of Decorators, AID) meydana getirmiştir. 1958 yılında örgüt içerisinde bazı dekoratörler kendilerini "tastemaker" diye tabir edilen eğitim almamış ama zevk sahibi olduğu düşünülen diğer dekoratörlerden ayırmak isteyince fikir çatışması çıkmış ve bu grup yollarını ayırarak Ulusal İç Tasarımcıları Topluluğu'nu (American Institute of Interior Designers, AIID) kurmuştur. Amerika'da dekorasyon terimi bu noktada resmi olarak terk edilmiş ve tasarım terimine dönüşmüştür. 1975 yılında ayrılan bu gruplar birleşerek bugünkü Amerikan İç Mekan Tasarımcıları Topluluğu'nu (American Society of Interior Designers, ASID) kurmuşlardır. İngiltere'de ise 1889 yılında başta gelen sanatçılar tarafından kurulan Britanya Dekoratörler Enstitüsü (The Incorporated Institute of British Decorators) ismine 1953 yılında iç tasarımcı sözcüğünü ekler. 1976 yılında dekoratör kelimesi tamamıyla atılarak, organizasyonun ismi Britanya İç Mekan Tasarımcıları (British Institute of Interior Design, BIID) olarak değiştirilir. Avrupa'da ise meslek için önemli bir kuruluş olan Uluslararası İç Mimarlar Konfederasyonu (The International Federation of Interior Architects/Designers, IFI) 1963 yılında Danimarka'da oluşturulmuştur.

Bu tarihi çerçeveden bakıldığında, Türkiye'de 1954 yılında Dahili Mimarlar Derneği'nin oluşturulması, 1976 yılında İç Mimarlar Odası'nın kurulması ve dekorasyon teriminin tarihe bırakılması Amerika ve İngiltere gibi iç mimarlığın bir uzmanlık alanı olarak daha erken tarihlerde ortaya çıktığı ve yayıldığı ülkelerle paralellik gösterir. Bu bağlamda, aslında Türkiye'de iç mimarlık mesleki açıdan oldukça erken bir tarihte çağdaş kimliğine bürünmüştür. Türkiye'de iç mimarların örgütlenmeleri ve bu süreçte mimarlarla aralarında yaşanan sıkıntılar yine Amerika ve İngiltere'deki olu-

şumlarla paralellik gösterir. Bugün mimarlar odasıyla iç mimarlar odası arasında yaşanan kimlik ve mesleki sorumluluk alanının tanımlanmasıyla ilgili sorunlar çok benzer bir şekilde Amerikan Mimarlar Enstitüsü (AIA) ve Amerikan İç Mimarlar Topluluğu'nu (ASID) arasında da yaşanmaktadır. Ben bu konuya çok da fazla girmeden konuşmamın geri kalan kısmında erken Cumhuriyet döneminde kimlik konusunu biraz irdelemek istiyorum.

Aslında Türkiye'de iç mimarlık terimi dekorasyon terimiyle neredeyse eş zamanlı ve eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde iç mimarlığın dahili mimarlık diye anıldığını ve dekoratörlükle aynı anlama geldiğini Mimar dergisinin Mayıs 1932 sayısında basılan "Dahili Mimari" adlı bir makalede görebiliriz. Mimar, Türkiye Cumhuriyeti'nde basılan ilk mimarlık dergisidir ve 1933 yılında Arkitekt olarak adını değiştirmiştir. "Dahili Mimari" başlıklı makalenin amacı Dekoratif Sanatlar Bölümü mezunlarından dekoratör Nizami Bey'in eskizleri eşliğinde bu mesleği mimarlara ve diğer ilgililere yeni bir uzmanlık alanı olarak takdim etmektir. Makale dekoratör diye tabir ettiği dahili mimarı şöyle tanımlar:

"Bugün binaların dahili tezyin ve tefrişi başlı başına bir sanat haline almıştır. Biz de gün geçtikçe, ihtiyaç hissetmeye başladığımız bu şube hakkında ihtisas sahibi olan arkadaşlarımızın çoğalmasını ve kendilerine memleketimizde bir iş sahası izhar edilmesini arzu eder ve arkadaşlarımıza muvaffakiyet temenni ederiz."

Dekoratör Nizami Bey Akademi'deki eğitimini tamamladıktan sonra Akademi tarafından dört seneliğine Paris'deki Ecole des Arts Appliques'e gönderilmiştir. Nizami Bey'in Le Corbusier, Bauhaus ve Art Deco karışımı eskizleri en son Fransız trenlerini yansıtır. Bu trendlere iç mimarlar tarafından tasarlanan dönemin film dekorlarında da rastlanır. Örnek olarak İstanbul Sokaklar ve Karım Beni Aldatırsa adlı film dekorlarını verebiliriz. Bu dekorlar Akademi'nin Dekoratif Sanatlar Bölümü'nde seramik atölyesi öğretmeni olan dekoratör Vedat Ömer Ar tarafından tasarlan-

mıştır. Dönemde sayıları daha çok az olan iç mimarlar için film dekoru yapmak önemli bir uğraşıdır. Akademideki eğitimde de bu konu üzerinde durulmuştur. Mimar Abidin Mortaş 1932 yılında yine Mimar Dergisi'nde yayınlanan "Film ve Dekor" adlı yazısında bu dekorların halkı doğru seçimlere yönlendirme açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir. Bu değerlendirme 1930'lu yıllarda iç mimarın rolünü belirleme açısından önemlidir.

Erken Cumhuriyet döneminde mimar Batılı bir yaşam stilini halka tanıştırmak ve öğretmekle yükümlü bir eğitici olarak görülür. Mortaş'ın sözleri mimarca bir bakıştan iç mimara da bu görevin atfedildiğini gösterir.

Bu endişe bağlamında dekoratörün rolü iç mekanın donanımı, mobilyası ve düzenlemesine ilişkin her şeyi düşünmesi ve çözmesi gereken yeni bir mesleğin mensubu olarak anlam kazanmaya başlamıştır. Yine Mimar dergisinin 1932'deki bir sayısında "Yeni Tezyini San'at" adlı makalesinde seramik atölyesi öğretmenlerinden İsmail Hakkı Oygur meslek hakkındaki fikirlerini şöyle ifade eder:

"Dahili mimari ve mobilya dekorasyonu dünden ziyade bugünün sanatıdır; her ne kadar insanlar daima evlerini süslemek için eşyalarla bir dekor yapmışlarsa da hiçbir zaman bugünkü kadar umumi bir surette bu kısım san'ata ehemmiyet vermemişlerdir."

1939 yılında Akademide "Tezyinat Sanatları" kolunun başına direktör olarak getirilen ünlü Fransız sanatçı Marie Louis Sue dekoratörün rolünü şöyle tanımlar:

"Eşyanın arz edilmesi, tarzı tanzimi ve eşya için sanayie model hazır ama dahi başlı başına bir mesele kümesi teşkil etmektedir. Keza bu vazife de dekoratörlerin omuzundadır. Bu itibarla dekoratörün, hayatın her türlü tecellisinde hususi ve maşeri bir rolü vardır."

Modernizmin yalın çizgilerini çok makinalaşmış ve insan dışı bulan Sue, öğrencilerinden bu stilden uzaklaşarak milli bir deko-

rasyon çizgisi arayışı içinde olmalarını ister. 1942 yılında iç mimarlık öğrencisi olan Vedat Fer'e göre, 1939-1943 yılları arasında Akademide bulunan Sue öğrenciler üzerinde çok etkili bir profesör olarak görülür. 1940 yılında verdiği ilk dersinde Sue modernizmin oymalar ve kabartmalardan arındırılmış yüzeylerine şiddetle karşı çıkarak dekorasyonu modernizmin etkilerinden uzak yeni bir sanat şubesi olarak açıklar. Sue'nun deyişiyle, mazide "dekoratör" yoktu. Mimar, ressam, heykeltıraş, halıcı, kuyumcu gibi her türlü sanatkar ve zanaatkar vardı. Lakin "dekoratör" zamanımızın icadıdır. Dağınık unsurları tanzim edip bunlarla bir "bütün" meydana getiren -tabir caizse- bir "orkestra şefi" vardır, işte "dekoratör" budur. Devrimiz ihtisas devridir...

Her ne kadar iç mekan ve mobilya tasarımı dahili mimarlığın uzmanlık alanı olarak tanımlansa da dekoratörlerin nüfusunun yok denecek kadar az olduğunu 1930 ve 1940'lı yıllara baktığımızda, resmin tam da böyle olmadığını görürüz. Mimarlık mesleğini modernist söylemin tariflediği şekilde algılayan Türk mimarı kendilerini iç, dış ve mobilya dahil olmak üzere mekanın tamamının tasarımından sorumlu aktörler ya da aktristler olarak görürler. Le Corbusier, Mies van der Rohe ve Frank Lloyd Wright gibi mimarların kristalize ettiği kapsamlı mimarlık tanımının etkilerini dönemin mimarlık söyleminde görmek mümkün. Bu vizyonun en iyi örneklerini 1931 yılında basılan ilk Mimar dergisinde Aptullah Ziya tarafından kaleme alınan "Binanın içinde Mimar" başlıklı başmakede ve Celal Esat Arseven'in 1931 yılında yayınladığı Yeni Mimari adlı kitabında bulabiliriz. Arseven bu konuda şu sözleri söyler:

"Odaların eşyası yorgancılık işinden çıkarak bugün artık bir mimar işi olmuştur. Eskiden mimar dört duvar bir oda yapar, oda döşemesini yorgancılığa bırakırdı. Bugün mimar evin içine konulacak en küçük iskemleyi ve o iskemlenin yerini düşünmeye mecburdur."

Bu anlayışın somut bir örneği olarak Mimar Seyfi Arkan tarafın-

dan inşa edilen Hariciye Köşkü'nü (1933-34) gösterebiliriz. Bu binanın bütün mobilyaları bizzat Arkan tarafından tasarlanmıştır.

Dolayısıyla, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda dahili mimari bir yandan çağın gerektirdiği yeni bir uzmanlık alanı olarak tanımlanırken, diğer yandan da modern mimarın uzmanlık

alanı olarak öngörülür. Bu ikilemi iç mimarların sayıca artıp bir topluluk oluşturduğu daha ileriki yıllarda da görüyoruz. Hatta sadece Akademi'nin en etkili Mimarlık Fakültesi hocası sayılabilecek Sedat Hakkı Eldem'in yazdıklarında bile bu ikilemi bulmak mümkün. Mimar Abidin Mortaş'ın 1932 yılında yazdığına paralel olarak, Eldem 1973 yılında mimarlığın son 50 yılını değerlendirirken iç mimari halkın zevkini yönlendirmede başarıya ulaşmış bir figür olarak tarifler:

“Son 10-15yil içinde yeni bir dekoratör zümresi meydana çıkmıştır. Bunlar gittikçe artan bir hızla piyasayı ellerine almayı ve yavaş yavaş halkı yeni bir oturma tarzına alıştırmayı başarmışlardır. Bugün evini döşeten zengin veya meraklıların, bu işi dekoratöre yaptırdıkları gittikçe daha fazla görülen bir olaydır. Bu alanda denebilir ki, iç mimarlar dış mimarlardan daha fazla başarı göstermişlerdir.”

Eldem bu yazıda hem dekoratör ve iç mimar terimlerini similtane ve eş anlamlı olarak kullanır, hem de dış mimar diye yeni bir deyiş ortaya atar. Bu görüşüne karşın Eldem 1977 yılında, iç mimarlık kavramını problematik olarak yorumlamıştır. Mimar Sinan Üniversitesi'nde iç mimarlık eğitiminin ele alındığı bir söyleşide şöyle der:

“Yani iç mimari; mekân düzenlemesi; dış mimari bunlar niçin ayrı şeyler, bunu ben hala anlayamadım.”

Eldem'e göre iç mekânın düzenlemesi bir mimari proje çerçevesinde ele alınabilir. Projelerinde iç mekânı, en az dış mekan kadar tasarlayan Eldem için iki kavramı birbirinden ayırmak “iç mekanın dışarıda aksettirilmesi”ni öngören modernist düşünceye aykırıdır. Seyfi Arkandan Sedat Hakkı Eldem'e, Eldem'den Ankara'da iç Mimarlar Odası'nın kurulmasının karşında duran Şevki Vanlı'ya kadar modernist söylemin etkisinde kalan mimarlar için iç mimarlıkla mimarlık arasındaki sancılı çizgiyi çekmek oldukça zordur.

Sonuçta, Türkiye'de iç mimarlığın eğitim ve meslek kuruluşları açısından tarihine bakıldığında sorgulanan mesleğin kendisi değil ama dekoratörlük ve iç mimarlık kimliği olmuştur. Dahili mimari ve dekorasyon terimleri 1930'lu yıllardan beri kullanılagelse bile iç Mimarlar Odası'nın kurulduğu ve eğitimin tekrar gözden geçirildiği 1970'li ve yeni iç mimarlık bölümlerinin oluşturulduğu 1980'li yıllarda ve belki hala bugün sorgulanan dekoratör ile iç mimar arasındaki algılama farkıdır. Dünyada tasarım anlayışının gelişmesi ve değişmesiyle beraber iç mimarlar kendi rollerini iç mekanda yapıyı bozmadan her türlü müdahaleyi yapabilen tasarımcılar olarak daha geniş tanımlamışlardır. Bu noktada iç mimarlık terimi mimarlar tarafından ve dekoratörlük terimi de iç mimarlar tarafından problematik olarak algılanmıştır.

NOT: Bu makale Türkiye Tasarım Tarihi Topluğu tarafından 12 Mayıs 2006 tarihinde İzmir Ekonomi Üniversitesi'nden gerçekleştirilen panelde sunulmuştur.

FINDIĞIN ÖYKÜSÜ

DR. HALİT SUİÇMEZ - İKTİSATÇI

Fındık sözcüğü, Antik Çağda Karadeniz'in adı olan "Pont Exinus" tan türetilen "pontik" sözcüğünden meydana gelmiştir. Plinus da, Pontos kıyılarından getirildiği için, fındığa "Pontos cevizi" denildiğini kaydetmiştir. Fındık Akdeniz, Ortadoğu ve Avrupa ülkelerine Doğu Karadeniz'den adını da beraber getirerek yayılmıştır.

Fındığın anavatanı hakkında birçok yazar, tabiat bilgini ve tarihçi değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Arkeolojik kazılar MÖ 10. 000'li yıllarda fındığın mezolitik diyetlerin bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. Çin yazılı kaynaklarında M.Ö. 2838 yıllarında Çin'de yetiştiriciliğinin yapıldığı ifade edilen fındığın, "Tanrı'nın insanlara ihsan eylediği beş kutsal meyveden birisi olduğu" bildirilmektedir.

Antik Çağ'ın büyük tarihçisi Herodotos (MÖ 490-425), Herodot Tarihi olarak adlandırılan eserinde fındığın Karadeniz'in doğusunda yetiştirildiğini yazarken, antik Çağ'da fındığın yağının nasıl çıkarıldığını da tarif etmektedir.¹

¹ <https://arastirma.tarim.gov.tr/findik/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=26> (erişim tarihi; 11.12.2017)

13. yüzyılda yaşamış olan Ispartalı Seyrani, Karadeniz Bölgesine yaptığı ziyaret esnasında Giresun'da bol miktarda fındık yetiştiğinden bahsetmektedir. Yine Evliya Çelebi Trabzon bölgesine yaptığı bir seyahatte “dağlarında taşlarında cümle ormanları fındıklıktır” diye bahsetmektedir.

Türk fındıklarının, özellikle Avrupa ülkelerinde tanınması 18. yüzyılın ikinci yarısından sonradır. 1782 yılında Rusya'ya, 1792 yılında Romanya'ya, 1875 yılında Belçika'ya fındık dışsattımının başladığı bildirilmiştir. İç fındığın ilk dışsattımı 1879 yılında yapılmıştır. 1906 yılında Sırbistan'a, 1907 yılında Almanya'ya, 1909 yılında Marsilya'ya (Fransa), 1912 yılında ABD'ye fındık dışsattımını başlamıştır.

1900 yıllarında fındığın tek üreticisi ve dışsattımcısı Türkiye'dir. İsviçreli Lui Ramber'in 5 Mayıs 1902 tarihli gezi günlüğünde fındıkla ilgili şu cümleler yer almıştır: “Sabah şafakla beraber Giresun'a geldik... İşte bugün fındık diyarındayız... Yamaçlar üzerinde, küçük vadilerin kıvrımlarında, sözün kısası her tarafta düzenli biçimde dikilmiş fındıklar görülür.”

Ordu'da fındık ziraatının başlangıcının ise geç bir dönemde olduğu bildirilmiştir. Ordu ilinde sıtma hastalığını önlemek için pirinç ekiminin yasaklanması ve fındık ziraatının teşviki için yazılan yazı 9 Haziran 1894 tarihlidir.

Cumhuriyet döneminde fındık konusu ciddiyetle ele alınmış, bu konuda muhtelif çalışmalar yapılmıştır.

10 Ekim 1935'te Ankarada Birinci Ulusal Fındık Kongresi toplanır. Bu kongrede fındığın yetiştirilmesinden satışına kadar, özellikle kalite ve standardizasyon konuları işlenmiş ve çeşitli raporlar halinde kongreye sunulmuştur. Fındık Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. 1936 yılında Giresun'da Fındık İstasyonu kurulur.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'ni açış konuşmasında; “Önümüzdeki yıl içinde, fındık başta olmak üzere

re diğer belli başlı ürünlerimizi de ilgilendiren birlikler kurulmalıdır.” direktifini verir. 28 Temmuz 1938 tarihinde Giresun'da Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (FİSKOBİRLİK) kurulmuştur.

6 Kasım 1940 tarihinde merkezi Giresun'da olmak üzere Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçılar Birliği kurulur. Giresun'da 7 Kasım 1957 tarihinde İkinci Ulusal Fındık Kongresi toplanmıştır. Bundan 47 yıl sonra, 10-14 Ekim 2004 tarihinde yine Giresun'da Üçüncü Milli Fındık Şurası toplanmıştır. Burada fındık konusu çeşitli yönleriyle tartışılmış ve şura sonunda alınan kararlar 29 maddelik bir bildiri ile kamuoyuna duyurulmuştur. 1965 yılında Fındık İstasyonu, Fındık Araştırma Enstitüsü adını almıştır.

1983 yılında, “Fındık üretiminin planlanması ve dikim alanlarının sınırlandırılması” nı öngören 16.6.1983 tarih ve 2844 sayılı yasa çıkarılır.

Ülkemiz dünya fındık üretiminin yaklaşık yüzde 70'ini gerçekleştirmektedir; Türkiye'yi İtalya, Gürcistan ve İspanya izlemektedir. 2015 yılı itibariyle 703 bin hektar arazide fındık yetiştiriciliği yapılmaktadır. Türkiye'nin son 15 yıllık fındık ihracat ortalaması 240 bin ton/iç karşılığı 480 bin ton kabuklu fındık olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde fındık ihracatı tarım ürünleri ihracatının yaklaşık yüzde 15'ini tek başına karşılamıştır.

Günümüzde üretilen fındığın yarısını beş firma alıp-ihraç etmektedir. Fındık piyasası “serbest” değil, “tekelci” yapıdadır. 2015 yılında toplam 2,8 milyar dolarlık fındık ihracatının yüzde 46'sı üç ulus ötesi şirket tarafından (Oltan/Ferrero 827 milyon \$, Progida 352 milyon \$, Stelliferi 125 milyon \$) gerçekleştirilmiştir.

Fındık üretimi, Karadeniz Bölgesi'nin tamamında, Marmara Bölgesi'nin bir kısmında piyasa için, bazı bölgelerimizde de geçimlik amaçla yapılmaktadır. Türkiye toplam dünya fındık talebinin yaklaşık %80'ini karşılamaktadır. Türk tarımında, fındık üretiminde 8 milyon kişi çalışmaktadır. Türkiye ekonomisi yıllık fındık ihracatından yaklaşık 2-2.5 milyar dolar gelir elde

etmektedir. Türkiye uluslararası fındık fiyatının belirlenmesinde söz sahibi olmayıp, fındığın birim fiyatı Hamburg Borsası'nda (Türkiye'nin dışında) belirlenmektedir. Toplam fındık ihracatının %70'i, Avrupa çikolata-şekerleme-bisküvi sanayinin temel hammaddesi olarak Türkiye tarafından karşılanmaktadır.

Fatsa'da Fındık Üreticileri

Bu satırların yazarı da Fatsa'da fındık üreticisi bir aileden gelmektedir. Bundan sonraki kısımda ağırlıklı Aralık 2013 tarihinde Kanguru Yayınları tarafından yayımlanan, "FINDIK ve FATSA ÖYKÜLERİ" isimli kitabımdan alıntılar yer almaktadır.

Bu öyküler Fatsa'da geçimini fındığa bağlamış yöre insanlarının öyküsüdür aslında. Bunlardan biri de Nimet Anne'dir.

"Tüccar fındığımızın randımanını belirlerken kalbim tıp tıp atıyor"dedi Nimet Anne, yemyeşil otların üzerinden alıp sepetine attığı fındıklara yabancı gözlerle bakarak. "Nasıl oluyor bu randıman işi? dedi bahçedeki amelelerden biri. Nimet Anne anlatacaktı amelelerine bu olayı, ancak, önce uyardı onları."Hadin

14 Haziran 1938'de Ordu, 17 Haziran 1938'de Giresun, Bulancak ve Keşap, 7 Temmuz 1938'de Trabzon'da kurulan Fındık Kooperatifleri 8 Temmuz 1938'de kısa adı FİSKOBİRLİK olan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ni kurmuştur.

yavrum, hadin çocuklar, hem beni dinleyin, hem ellerinize gayret edin, şu bahçeyi, şu güzel havalarda yağmur yağış gelmeden bitirelim, atalım fındıkları harmana"

Fındık işçilerine, yaş, cinsiyet, memleket, etnik köken farkı gözetmeden hepsine "amele" denirdi Karadeniz'de. Onlar; Urfadan, Antep'ten, Samsundan doğudan, kuzeyden akın akın, yatak- yorgan yollara düşer, her yıl ağustos ayında ekmek paralarını çıkarmak için gurbetçi olurlardı. Diğer aylarda da başka bölgelere, başka ürünleri toplamaya giderlerdi. Üstü açık kamyonlarla yapırdı, bu çoluk- çocuk, genç- yaşlı insanların saatler süren şehir yolculukları.

Nimet Anne geçmiş yıllarda olduğu gibi bu fındık zamanında da Urfadan gelen amelelere toplatıyordu fındığını. Onlara biraz eski ama geniş bir ev vermiş, beslenme ve diğer ihtiyaçlarını da gidermişti. Yeni ihtiyaçlarını da elinden geldiğince karşılıyordu.

Güneş bahçeyi iyice ısıtmıştı. Bahçeye yeşil bir halı serilmiş gibiydi. Ayrıca yorgun insanları koynuna alacak serin bir gölge uzanıyordu toprakta. Ameleler beş-on daldan oluşan fındık ocaklarına dağılmış, bol konuşmalı, şarkılı-türkümlü bir ortamda topluyorlardı fındıkları.

"Hadi Nimet Anne anlat şu Rıdvan olayını" dedi kara saçlı, ceylan gözlü, genç çocuk. Babası öbür yandan atıldı. "Rıdvan değil oğlum, randıman o randıman!" Nimet Anne başladı açıklamaya; "Bak yavrum, randıman fındığın kalitesini gösterir. Çürüğünü, eziğini ayırır tüccar bu yolla kendince. Şimdi şöyle olur bu iş, senin fındığından yarım kilo tartıp ayırırlar, bu fındıkları betonun üstüne dökerler, tek tek hepsini kırarlar, kabuğunu bir yana, içini öbür yana koyarlar. Şimdi hepimizin gözü iç fındıklardadır. Tüccar o güneş görmemiş eliyle karıştırır iç fındıkları. Artık tonlarca yahut kilolarca fındığımızın kaç liradan hesap edileceği, tüccarın iki parmağının ve oradan dudaklarına yansıyan tek sözcüğün emrindedir. Fındığı parmakları arasında gezdiren tüccar; "Bu çürük, şu bezik, şu fındık içini iyi doldurmamış, bu az gü-

neş görmüş” gibi sözlerle fındığın kalitesini düşürür de düşürür. Kendine göre sağlam bulduğu fındıkları terazinin bir kefesine, kabuklarını da öbürüne koyar. İşte tam o anda kalbiniz tıp tıp atar, fındığım kaç randıman gelecek, her bir kilosu ne fiyattan gidecek? diye. Çünkü bir yıllık geçiminiz, ekmeğiniz, yağınız, şekeriniz hep o fiyatın içindedir. Tüccar hiç işlem yapmasa, 50 randımandan ve devletin taban fiyatından kabul etse köylü bir parça sevinecektir. Ancak hiçbiri böyle yapmaz, randımanı elli rakamının altına düşürmek için her fındığı parmakları arasında gezdirir, koklar, avucunda sallar, sonra da notunu verip düşündüğü yere koyar.”

“İşte fındığın randıman hikâyesi böyle” dedi Nimet Anne, sepete topladığı fındıklara acılı gözlerle bakarak. Amelelerden birine dönüp, “yavrum bak, aslında siz, biz şu komşular, hepimiz birileri için çalışıyoruz. O birileri ki, eli-yüzü güneş, sırtı-başı yağmur, ayakları çamur görmesin, devletten düşük faizle aldığı krediyi çok yüksek faizle binlerce köylüye dağıtsın, onlar hep alacaklı, köylülerse hep borçlu kalsın” dedi

Fındık insanları bir ömür boyu böyle yaşar, sonra da ölürlendi. Ölüler de tüccardan alınan borç parayla kaldırılırdı.

Nimet Anne, “kaptırdık oğlum bir kere paçamızı, kurtulmak ne mümkün” dedi. Kazancımız hep faize gidiyor. Anaparaya yeni borçlar ekleniyor ve biz her sene hesap sonrası sıfır parayla eve dönüyoruz. Cebimizde minibüs paramız bile olmuyor.” Nimet Annenin çaresiz bakışları dinleyenlerde ince bir suskunluk yarattı. Güneş iyice yükselmiş, amelelerin de karnı acıkmıştı. “Öğle paydosu bir saat, haydi yemeğinizi yeyin, dinlenin, öğleden sonra gayret edip bitirelim şu bahçeyi” dedi, Nimet Anne, çimenlik, düz bir alana sofraya bezini sererken.

Güneşli günlere en çok fındık zamanında ihtiyaç duyulurdu bu bölgede. Oysa masmavi gökyüzüne ve pırıl pırıl bir güneşe en az Karadeniz kıyılarında rastlanırdı. Her an yağmur yüklü bulut-

lar denizden yükseklerle, yaylalara doğru koşturur, saçak saçak boşaltırdı sağanak damlalarını. İşte hep beklenen böylesi bir sağanakta, bahçeler, tarlalar sulara sellere karışır, fındıklar derelere, ırmaklara sürüklenirdi. Ağustos ayında elini çabuk tutan, az uyuyan, dörtnala çalışan malını toplar, harmana kurutmaya koyar ve Allahına “birkaç gün güzel hava” diye duacı olurdu.

Nimet Anne de aynı tedirginlik içindeydi, “Şu uzak bahçeyi sizlerle toplasak, ötekini kendimiz ev halkı olarak hallederiz, yevmiye vermeyiz, çünkü o, eve yakın yerde, gece gündüz içinden çıkmayız.” diyordu. Nimet Annenin yetişkin iki oğlu vardı, onlar yoktu bahçede, köylerine beş kilometre uzakta bulunan ilçede yapılacak olan bir fındık mitinginde görevliydi. Yakın uzak bütün köylüler, esnaf, işçiler, halk çağrılıyordu yürüyüş ve mitinge. Şimdiden afişler, bezler asılmış, sloganlar yazılmıştı. “Fındıkta Sömürüye Son, Fındık Bizim Hakkımız, Söke Söke Alırız.”

Nimet Anne kararlıydı, “O gün hepimiz, yaşlı genç, çoluk-çocuk, hasta-sağlam şehre inip yürüyeceğiz, emeklerimiz heba olmasın ona sahip çıkalım diye bağıracağız.” diyordu, yanı başında yemek yiyen genç amelelere, “Biz de katılalım, fındığa yüksek fiyat verilirse bizim de yevmiyemiz artar değil mi? dedi amele başı sofradaki diğer işçileri göstererek “Elbette” dedi Nimet Anne, “hepimiz gidelim, sahil yolunu dolduralım, sesimiz duyulsun Ankaralardan, denize doğru seslenelim, türkülerimizi söyleyelim, dalgalar uzak diyarlara taşısın yanık acılı ağıtlarımızı.”

Güneş akşama dönmüş, ameleler memleket türkülerini çağırarak işlerine devam ediyorlardı. Nimet Anne bir fındık ocağının dibinde düşünceli, elleri fındık topluyor kafası bir bir borçlarını sıralıyordu. Her gece başını yastığa koyduğunda olduğu gibi, “doluya koyuyor almıyor, boşa koyuyor dolmuyordu”.

Nimet Anne bir an başını kaldırdı işten ve küçük oğluna dedi ki, “Yavrum biz yine iyiyiz, senelerden beri ev yaptır, çocuk okut, evlendir, yer al, kız çeyizi yap, eşya al, valla iyi can taşıyoruz yine,

1952 yılında tedavüle giren ve arka yüzünde Fındık Toplayan Kızlar figürü bulunan 5 TL banknotu

ne yapalım oğlum idare ediyoruz işte, senede bir kez elimize para geçiyor o da o gün borçlara dağılıyor, biz tekrar bir sene boyunca tüccar kapısına gidip para istiyoruz, adamı kızdırsak, para yok gidin başka yere” diyor, mecburuz bizden daha sahipsiz birileri var mı? “Yurdun efendileri ama en sahipsizleri” dedi oğlu annesine, kendilerini ve şu yan bahçedeki köylüleri göstererek tebessümle! Nimet Anne oğlunu onayladı.”haklısın çocuğum, biz işimizin efendisiyiz, yurdun veyahut başka birilerinin değil”dedi.

Güneş kızıl bir top gibi ufukta belirginleştiğinde, “bugünlük yeter, dağılın, bırakın işi”dedi Nimet Anne amelelere. Şimdi onlar yorgun bedenlerini eve taşıyacak, deliksiz bir uykudan sonra gün ışıken bahçeye gitmek üzere yollara döküleceklerdi. Ve aynı bahçede aynı işi, aynı türküleri söyleyerek yapacaklar, akşama doğru bir yevmiye daha hak etmenin sevinciyle birikmiş yorgunluklarını azaltacaklardı.

Akşam köye haber geldi. Ertesi günü fındık mitingi ve yürüyüşü yapılacaktı. Nimet Anne, ameleleri, köylüleri birlikte katılacaklardı miting.

Miting günü yollar insan seliyle doluydu. Köylüler, işçiler, esnaf, gençler, yaşlılar ilçenin ana sokaklarında toplanmışlardı. Nimet Anne bir esnafın dükkânında oturuyordu. Birazdan o da yürüyüşe katılacaktı. Tam o sırada dükkâna öfkeli bir adam girdi ve

masada kumaş kesen esnafa; “Arkadaş, ben de karar verdim, yürüyüşe katılacağım ve bundan sonra da baş yürüyüşçü olacağım” dedi hiddetle. Orada bulunanlardan biri, “Ne o Hayri Efendi, sen bu işlerden uzak dururdun hep” dediğinde ise, Hayri Efendi; “Arkadaş şeker bulamadım, hiçbir bakkalda yok, çocuklar aç kaldı” diye açıklama yaptı. Elinde makasıyla kumaş kesen esnaf; “Tamam şimdi sen şeker bulamadın baş yürüyüşçü oldun, peki, başkası bulamayınca da aynı düşüncede olur musun? Yani yürüyüşe katılman için ille de senin mi şekersiz kalman gerekiyordu? Deddiğinde, Hayri Efendinin az önceki öfkeli yüzü bu sefer suskun ve çaresizdi. Az sonra, esnaf, Hayri Efendi, Nimet Anne ve orada bulunan diğer insanlar sahil boyunca uzanan insan selinin içindeydiler.

O sene fındık zamanında Nimet Annenin bahçesinde hep bu konu, miting ve şeker bulamayan Hayri Efendi konuşuldu.

Aslında her yerde fındık mitingleri konuşulurdu ya.

Fındık Mitingleri

O yılda Temmuz ayı içinde Trabzon’dan Samsun’a kadar olan bölgede, Giresun, Ordu, Fatsa, Ünye, Terme ve Çarşamba’da fındık mitingleri olacaktı. Üreticiler ürünlerine maliyetin üzerinde bir taban fiyat verilmesini, paraların peşin ödenmesini, temel girdiler olan gübre ve ilacın ucuzlatılmasını, devlete olan borçlarının ertelenmesini istiyorlardı. Bu isteklerini duyurmak için sahillerdeki karayollarında yürüyecekler, davul zurna eşliğinde halay çekip, mitingler yapacaklardı.

Annemle Fatsa’ya indiğimizde uzun sahil boyunca gittikçe çoğalan kalabalığı gördük. Gençlerin ellerindeki kartonlarda “Fındık bizim hakkımız, söke söke alırız”, “Fındıkta sömürüye son” sloganları yazılmıştı. Trafik durdurulmuş, konuşması için belediye başkanı bekleniyordu.

Başkan alkışlarla kürsüye çıktı. “Değerli üreticiler, köylüler, genç-

ler, işçiler, analar, babalar, sevgili hemşehrilerim, bugün tek geçim kaynağımız olan fındığımızın hakkıyla değer bulması, maliyetinin üzerinde satın alınması, dünyanın en kaliteli fındığının Ordu-Giresun bölgesinde üretilmesi nedeniyle yöremize yeni yatırımların yapılması gibi taleplerle toplandık. Türkiye dünya fındık üretiminin yüzde yetmişini, ihracatının da yüzde seksenini gerçekleştiriyor, ancak dünya fındık fiyatını Türkiye değil, Hamburg Borsası belirliyor. Neden. Çünkü bizden hammadde olarak aldıkları fındığı orada işleyip, çikolata, bisküvi, şekerleme, tatlı, un piyasalarına ihraç ediyorlar. Biz ürünümüzü işleyemiyoruz. Dolayısıyla katma değer dışarıda kalıyor. Birçok tarım ürünümüzde durum böyle. Niçin biz kendi doğal kaynaklarımızı za sahip çıkamıyoruz. Niçin devlet ve özel sektör işbirliğinde bu bölgede fındık işleme tesisleri kurulmaz, tüccarlarımız sanayici olsun, devlet altyapıyı kursun, fabrikalar açılınsın, işsiz gençlerimiz kahve köşelerinden kurtulsun, bunları istiyoruz.”

Başkan terini siliyor, kalabalık çalgınca alkışlıyordu.

Ben anneme ve orada bulunan diğer insanlara dönerek;

“Başkan meselenin özünü söyledi. Ülkede her şey gibi fındık da sahipsiz, biz fındığı toplayıp, kurutup, çuvallayıp yurt dışına satıyoruz, sonra bize çok yüksek fiyatla mamul madde olarak geri dönüyor, ama hem biz, hem de ülke kaybediyor, içeride-dışarıda bir avuç insan kazanıyor, milyonlarca üreticinin geliri, refahı artmıyor, sorunun esası burada” dedim.

Ağustos ayı dışındaki vakitlerinin çoğunu kahvelerde geçiren köylüler bu mitinglere büyük ilgi gösterirdiler. Çevre ilçelerde yapılan toplantı ve yürüyüşlere de katıldılar. Ben de onlarla birlikte fındıkla ilgili toplantılara katıldım. Bazılarında konuşmalar yaptım. Kahve söyleşilerini can kulağıyla dinledim.

Fındık Dalda Beklemez

Ağustos ayının nemli sıcaklığında üzerinize ne giyseniz yapışırdı.

Yemyeşil fındık bahçelerindeki fındık ve diğer meyve ağaçlarının koyu gölgeleri ameleleri güneşten ve sıcaktan kısmen koruyordu. Arı vınlamalarıyla çeşit çeşit kuşların sesleri çok sesli bir armoninin ahengini oluşturuyordu.

“Kaçıyorum tut zamanı oğlum şimdi, hadi kalkın, fındık dalda beklemez, ya sel alır, ya yel, ya da el” diyordu, annem ahşap evin içerisinde seğirterek hazırlarken amelelerin yemeğini. Çocuklar Ağustos sabahının serin güneşinde uyuyorlar, evdeki hareket ve gürültüye rağmen bir türlü kalkamıyorlardı tahta döşemeye serili yer yataklarından.

Annem hem on nüfuslu ailenin sabah kahvaltısını, hem de her yıl uzak illerden gelen ve birkaç günlüğüne tuttıkları amelelerin yemeğini hazırlıyordu kan, ter içinde. Bir yandan da sesleniyordu çocuklarına;

“Yavrum kalksanıza, şurda bir ay sıkıntımız var, fındığımız sele, yele gitmeden atalım harmana, ondan sonra uyursunuz bol bol. Fındıktan başka neyimiz var bizim, on nüfus, hepimiz daldaki fındıkla geçiniyorsunuz, fındık değil, sanki para topluyoz bahçelerden.”

Daha çok Orta ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde sekiz milyon kişinin geçimini sağlıyordu fındık. Ağustos ayı boyunca toplanır, Eylülde kurutulup çuvallanır, sonra da tüccarlara veya devlet kurumu “Fiskobirlik”e satılırdı. Satılırdı satılmasına da ilacına, gübresine para bulunmaz, toplaması, kurutması ayrı bir dert, yağmurdan- çamurdan aman alınmaz, bazen maliyeti ele geçen paradan yüksek olur, bazen devlet alır fındığı, parası ise aylar sonra ödenirdi.

Fındığı toplamak da kolay olmazdı. Bunun için amele bulmak gerekirdi. Fındık işçilerine “amele” denirdi Karadeniz’de

O yılın fındık hazırlıkları bazı sebeplerle biraz gecikti. Anneme;

“Anne artık tatalım şu ameleleri, hazır ben de gelmişken, yardım edeyim size” dedim. Annem: “Tabii oğlum, yarın inelim Fatsa’ya

da tutalım, biliyorsun baban böyle işleri hep bize bırakır.”

“Tabii O her türlü resmi ve dış işlerden uzak durur.”

“Ameleyi biz buluruz, tüccardan borç parayı biz isteriz, evin eksikliği- ihtiyaçlarını biz alırız, çocuklardan okula gideni, evlenecek olanı biz düşünürüz, tapuda, kaymakamlıkta, avukatta, hâkimde bir iş mi var onu da kadın olarak gidip ben takip ederim, bazen baban da gelir yanım sıra ama o geride bir yerde bekler, işte bizim hayat da böyle.” dedi annem yorgun yüzüne kardeşim Naciye'nin ikram ettiği kolonyayı sürerken.

Annemle ertesi günü amele bulmak için Fatsa'ya gittik. Sahildeki boşluklarda toplanan yataklı –yorganlı, yaşlı-genç insan kümelelerinden birine yaklaştık. Onlar yaklaştıkça kasketli, şalvarlı orta yaşlı bir adam;

“Amele mi lazım anne?” dedi, arkasındaki kişileri göstererek.

“Evet, oğlum”, dedi annem. “Kaç kişinin var?”

“Ben hariç 10 kişi, ben dayı başıyım, çift yevmiye alırım,”

“Siz daha önce hiç fındık topladınız mı, bu taraflara geldiniz mi?”

“Geldik anne, geçen yıllarda Ünye’de, Ordu’da epey fındık topladık”

Ben yaşları on-on iki civarında gösteren iki kız çocuğunu göstererek;

“Bunlar da amele mi?”

“Evet” dedi dayı başı “Onlar bizden iyi çalışır, hiç merak etmeyin”

Amelelerin ikisi biraz yaşlı, ikisi çocuk, diğerleri de genç insanlardı. Tek tek isimlerini söyleyerek tanıştılar bizimle. Ben köyün minibüsünün kalktığı yeri ve köydeki evlerin adresini verdim, ayrıca uzun uzun tarif ettim dayı başına ve akşama buluşmak üzere ayrıldık.

Annemle sahildeki ortaokulun önünden geçip, kavlan ağacının yanına, oradan da sebze pazarına geldik. Çantalarımıza domates,

1967 yılında fındık fiyatlarını, yoksulluğu ve tefecileri protesto etmek için Fatsa’da gerçekleştirilen yürüyüşten bir kare...

biber, patlıcan, soğan, patates aldık, un, pirinç, bulgur gibi ihtiyaçlarımızı önceden karşılamıştık.

Çarşıda daha fazla beklemeden minibüsle köye çıktık. Amelelere yatacak yer gösterecek, ayrıca mutfak düzenlerini kuracaktık. Ameleler ahşap evin yanındaki iki katlı küçük evde kalacaklardı, alt katı ise mutfak olarak kullanacaklardı. Hazırlıklar tamamlandı. Akşamüstü işçiler geldiler, odaları, mutfağı, diğer eşyaları ve malzemeleri gördüler. En büyük sorun suyun 100 metre ilerideki çeşmeden alınacak olmasıydı.

Ben de küçüklüğümde aynı şekilde yıllarca su taşımış, hatta ağaç saplı, tek tekerlekli bir güğüm taşıma aracı bile yapmıştık. Hem şoförü hem de tekerlekleri yürüten bu “araba” çocukluğun değişmez zevklerinden biriydi. Su taşıma tecrübelerini amele başına anlattıktan sonra;

“Akşam yemeğinden sonra hem çayımızı içer hem de çalışma kurallarını konuşuruz” dedim.

Yemek sakın ve birbirini izleyen kişilerin yabancı bakışlarıyla geçti. Yemekten sonra, evin arkasında adına harman denen düz

ve çayırılı bölgeye geçtiler.

Ay tam dolunay halinde bir sini gibi asılı duruyordu tepelerinde. Kimi çayıra oturmuş, kimi uzanmış, kimi de ayakta gezinerek sigara içiyordu.

Biz de ailecek hep bir aradaydık. Fındık mevsiminin en güzel taraflarından biri buydu. Uzaktan, yakından, askerden, okuldan, Almanya'dan, gurbetten insanlar; nerede olursa olsunlar, eğer bu topraklarda büyümüş, su içmiş, denize, ırmağa girmiş, yayla, dağ gezmişse duramaz, takvim Ağustos dedi mi akın akın gelirdi. İşte tek ürünle geçinmenin sonucuydu bu. İnsanlar fındık toplamak, komşusu-akrabasına merhaba deyip hasret gidermek, ailesine yardımcı olmak gibi değişik duygu ve amaçlarla doluşurlardı memleketlerine.

Naciye elindeki büyük tepsiyle demli çayları getirdi. Aile fertlerine ve amelelere dağıttı. Annem; “oğlum” dedi amele başına, bakın sabahları saat yedide bahçede olacaksınız, akşam altıda bırakacaksınız. Öğleyin istediğiniz kadar dinlenebilirsiniz, arada yorulunca her an dinlenmek serbest, ancak çalışırken dalga geçmek yok, ihtiyaçlarınızı çekinmeden söyleyin, iş bitince de ücretinizi alır, sağlıklı biçimde evinize dönersiniz.

Ameleler gayet memnun bir ses tonuyla teşekkür ettiler, daha fazla beklemeden yatmak istediklerini belirttiler.

Çünkü ertesi günü erken kalkıp çalışmaya başlayacaklardı.

Ameleler ellerinde sepetler, çuvallarla beni takip ettiler. Bahçeye ulaştığımızda güneş doğmuş, yeşil fındık yapraklarındaki taze çiğ damlaları kurumaya başlamıştı.

Dayıbaşı bana dönerek; “Beyim” dedi “Biz artık bahçeyi öğrendik, siz bizim yemeğimizi- sigaramızı-suyumuzu getirin, gerisi bizim işimiz, başka isteğimiz yok” diyerek hemen başladılar fındıkları toplamaya.

Bol yapraklı ve iki-üç metre uzunluğundaki dallardan oluşan

fındık ocaklarının koyu ve serinlik verici gölgeleri insana huzur veriyordu. Yazın sıcaklığını hissetmiyordu ameleler. Fındıklar sepetlere toplanıyor, dolan sepet, teneke veya benzeri kaplar çuvallara boşaltılıyor, dolan çuvallar da at ile harmanlara naklediliyordu. Harmanda birkaç gün kurutulan ürün patoz denilen makinelerde ayıklanarak kabuklu fındık haline getiriliyordu. Sonra da çadır üzerinde kurutulup, çuvallara dolduruluyor, oradan da kamyonlarla Fatsa'daki Fiskobirlik veya tüccarların depolarına satışa götürülüyordu.

Fındığın macerası zordu, fındıkçıların hikâyesi ise daha da zor ve katlanılmazdı. Çünkü tüm bu emek, çaba ve acılara karşın ele geçen para gerçekten çok az ve yetersizdi.

BİR ÖMÜRDÜR VARDIYA

NADİR AVŞAROĞLU - MADEN MÜHENDİSİ

İlk iş yerimde başmühendisliğimi yapan Hayrettin abi söylemişti “iyi bir mühendis şantiyede çalışmalı, vardiya tutmalı” derdi. Doğruydu. “Vardiya” tutulurdu. Vardiyaya gidilmez, vardiya yapılmaz, vardiya çalışılmaz. Vardiya tutulur. Nöbet gibi, dilek gibi, nefes gibi, vardiya da tutulur. Vardiya bir yaşam biçimidir, vardiya yaşanır.

Bir yerde okumuştum, vardiya için “endüstri devriminin emekçiye karşı çıkardığı en acımasız işkence biçimi” ifadesi yer alıyordu. Tabiatda da öyle, karanlığın çökmesi, tüm canlılar için yatma ve dinlenme vaktidir. Binlerce yıldır, börtü böcek, kurt ile kuş akşam olup karanlık çökünce yuvasına gider ve ailesi ile birlikte sıcacık bir gece geçirmeye çalışır. Oysa işveren açısından atıl duran makineler yararsız bir sermaye yatırımından başka bir şey değildir. Onun açısından makinelerin maksimum çalıştırılması ve en fazla ürünün elde edilmesi gerekir. İşte bunun için tüm tabiat uyurken vardiyalı çalışan emekçi üretmektedir.

Zordur vardiya. İnsan, kendisini yarasa gibi hisseder. İzin günlerinde bile gece uyuyamamak, yemek düzeninin bozulması, ken-

dini hayattan soyutlanmış hissetmek, “gece çalışıyorum kafam rahat, hayatımda fazla insan yok” derken aslında kendini kandırdığını fark etmek, işten gelince bütün gün uyumak ve tekrar işe gitmek, uyku miktarını abartınca günün kaçmasından dolayı kendi kendine sövmek, yaptığın tek aktivitenin bilgisayar başında oturmak olduğunu fark etmek, herkes yatmaya hazırlanırken işe gitmenin verdiği lanet his, normal hayatı özlemek, psikolojik hasarlar, asosyallik ve depresyon...

Zordur vardiya. İnsanlara iki hafta sonrası için randevu veremezsin, program yapamazsın. Bir yerden randevu aldığında en hayati işlerini bile ertelemek zorunda kalırsın. Sevdiklerini görmek, onlarla vakit geçirmek için kendine özel takvimler yapar, cep telefonuna kodlamalar yaparsın. Ancak iki ayda bir hafta sonu tatili yapabilirsin. Zamanla eski arkadaşlarıyla doğru düzgün görüşemediğin için aranızdaki bağlar kopar, iş arkadaşlarıyla izin günlerin çakışmadığı için onlarla da iş dışı arkadaşlıklarını pek ilerletemezsin Evliysen, ailen bir türlü senin ne zaman çalıştığına akıl erdiremez, bazen telefondaki ses “akşam yemeğe gelmeyecek misin” der, sen “vardiyadayım ya” cevabını verirsin. Adama koyar, hem de çok koyar. Aklında kalır, acaba yemekte ne vardı. Senin yokluğunda oğlan yine ders çalışmazsa dersin, kızının akşam dershaneden eve kaçta geleceğini hesap edersin.

Zordur, vardiya. Bayramda evde olamazsın, tam yılbaşının yaşadığı saatlerde evde kalamazsın. Sevdalısı olduğun takımın maçlarına gidemezsin. Arkadaşların çağırır, gidemezsin. Bir süre sonra “uyuyordur, uyandırmayalım” diyerek çağırılmaya başlarlar. Cumartesi akşamı dostlar hep aynı saatte, aynı mekanda buluşurken sen onlarla olamazsın. Sohbeta telefonla bağlanır, şerefine kaldırılan kadehe “yarasın beyler” diyerek ortak olursun. Düzenli izlediğin bir dizin olmaz, akrabalar misafirliğe geldiğinde sen evde olamazsın. Daha depresif, daha sinirli bir insan olmaya başlarsın. İstemsiz olarak sürekli bir şeylerden şikâyet eder hale gelirsin. Olmadık geç saatlerde yemek yediğin için kilo alır-

sın. Yalnız yemek yer, yalnız içersin. Yalnız uyur, yalnız uyanırsın. Sinirlerin çamaşır suyuna basılmış don lastiği gibi laçkalaşır. En büyük alışkanlığın saati kollamak olur. Artık yaşamıyor, sadece hayatta kalıyor olduğunu hissedersin. Velhasılı, zordur vardiya.

İlk iş yerimde başmühendisliğimi Hayrettin abi yapmıştı. Belli bir süre işe alıştıktan sonra beni önce akşam vardiyasına sonra da gece vardiyasına soktu. Koskoca fabrikada, gündüz 6 mühendis olduğun bir ortamda tek başıma kaldım. Vardiya mühendisleri için tahsis edilen ve üzerinde sadece bir kalemlik ve vardiya defteri bulunan masanın alt çekmecesinde kendime küçük bir dünya yarattım. Çekmecede, kâğıt havlu, yedek sigaram, karnım acıkırsa diye iki paket bisküvi. Hasbelkader diğer mühendisler çekmeceyi bir biçimde açar da, okuduğum kitabı siyasi bulurlar korkusu ile gazete ile kapladığım kitabım. Babacan tavırla Cemal Süreya ve prangalar eskiten Ahmet Arif.

Fakat bu küçük dünyanın en önemli kısmı vardiya masasının yanındaki küçük pencereydi. O pencere bana aitti. İlk olarak bu pencereden fabrika boydan boya görülebiliyordu. Döner fırın operatörünün çalışıp çalışmadığı, tambur operatörünün disk hızını nasıl ayarladığı, düz işçilerin konveyör bandın altını temizlediği buradan görülebiliyordu. Kendi çapında küçük bir kumanda odası gibi.

Zordur, vardiya mühendisi olmak. Fabrikada yüzlerce işçinin arasında patronu ya da işvereni bir tek sen temsil edersin. Aslında sen de onlar gibi sabit maaşa talim eden bir emekçi olmana rağmen işçi seni bu gözle görür. Vardiya mühendisi; 24 saat non-stop üretim esasına dayalı çalışan fabrikalarda, normal mesai saatlerinin dışında görev yaparak, vardiyadaki üretimin sorunsuz olarak devamından sorumludur. Teknik bir personel olmaktan daha çok idari bir personel gibi görev alıp çalışan, patron kadrosu tarafından işçi, işçiler tarafından patron sınıfına dahil edildikleri için bir Alamancı durumunda kalan vardiya mühendisinin işi çok zordur.

Vardiya mühendisi, beyaz bareti ile gece vardiyasında bir cen-gâver modunda takılan, kaytarmaya eğilimli işçilerin korkulu rüyası konumundadır. Vardiyanın efendisi, kadirşinas vardiya mühendislerinin en büyük hobisi; uyuyan işçilerin belirlenip yakalanması ve önemli futbol müsabakalarının oynandığı akşamlarda, maç seyretmek için gözden uzak mekânlara çökmüş olan işçi tayfasının sotelerinde birden bire var olmasıdır. Vardiya mühendisinin en büyük özelliği bu iken, uyurken ya da kaytarırken yakaladığı işçilerle uyum içindedir. Sadece uyarır, dürterek uyandırır. Ne işçinin yevmiesini keser, ne vardiya defterine not eder ne de kin tutar. O da bilir, vardiya bir takım işidir, vardiya mühendisi de bu takımın kaptanı.

Vardiya plânlaması; tüm bu faktörleri dengeli bir şekilde dikkate alarak, görev ihtiyaçlarıyla, personel özelliklerini en uygun şekilde birleştirmeli, aynı zamanda personelin vardiyasına başladığında azami derecede verimle çalışacak şekilde dinlenmesine imkân sağlaması olarak tarif edilir. Ancak vardiya mühendisi için bu durum çok zordur, çoğu işçi vardiya zammından yararlanmak için gece çalışmak ister. Kimisi gündüz tarlasında, bahçesinde çalıştığından akşam vardiyasını, kimisi ek iş yaptığından diğer vardiyaları, kimisinin gündüz işi vardır, kimisinin çocuğu hastadır, kimi memleketine gitmek ister, kimi gündüz çalışmak ister, herkesin bir nedeni olur. Vardiya mühendisi dert sahibi olur.

İlk olarak vardiya defterini okur, bir gün içinde neler yapılmış, hangi arızalar yaşanmış ona bakardım. İşçilerin makinelerin başına geçtiğini düşündüğüm anda, beyaz önlük ve baretimi giyer, önlüğün cebindeki toz maskesini çırpardım. Sonra sırası ile tüm makineleri dolaşır, tüm işçiye hal-hatır sorar, gündüz vardiyasında arıza yapan makinenin başında bilgi alır, sesi dinler ve mutlaka makinenin üzerine elimi koyarak anlıyormuş gibi yapardım. Hastası olan işçiye mutlaka hastanın durumu sorar, “senin oğlan bu yıl kaçta okuyor” denilerek ilgi gösterir, kompresör odasında işçi ile birlikte çay içer ve ambarcı Rıfat Usta’ya mutlaka takılırdım.

Ancak tüm bu insani ilişkiler, senin vardiyadaki yalnızlığını gideremez. Mutlaka o pencerenin önüne geçmen, ince belli bardaktan çay içmen, fabrikayı ve çalışanları pencereden bakarak seyretmen ve o tozlu paketten çıkardığın kısa Camel’i içmen lazım. Hele soğuk kış günlerinde bunların hepsi bir bütündür. Sanki ilahi bir güç bardaktaki çay ile içine çektiğin sigaranın bitişini senkronize olarak ayarlamaktadır.

O pencerenin önünde, önce görebildiğin işçilerin neler yaptıklarını/yapmadıklarını gözlersin. Sonra pencerenin karşısındaki karlı tepeleri görürsün, gözün dalar. Herkesin derin bir uykuda olduğunu düşünürsün, birden aklına gelir. Kim bilir, o şimdi ne yapıyordur... Gözlerini düşünürsün, buğulu bir çift siyah göz. Gülen yüzü, omzuna düşen saçları. İşte o anda sigaranın en derin nefesini çekersin. Ciğerini yakar. Uzakta fabrika nizamiyesinin önünden sokak lambalarının altından bir iş makinesi geçer, operatör bekçiye çıkış kâğıdını uzatır. Döner fırının sesi sana her zamankinden farklıymış gibi gelir. Gerçek hayata dönersin, sigara biter.

Zordur, gece vardiya. Fabrikada işçiler 24-08 vardiyasına “serseri vardiyası” derlerdi. 16-24 vardiyasına da “paşa vardiyası”. Bana göre, en zoru serseri vardiyasıydı. Bu vardiyada her şey yarıda kalır, insan neden yaratıldığını düşündürür. Gece vardiyasına geçtiğin ilk gün zaten kendinde değilsindir. Gece uykusunun ne demek olduğunu çok iyi öğretir. Keşke 10 saat çalışaydım da gece uykusunu uyusaydım dedirtir. Misafirliğe, gezmeye gidersin, yarıda bırakır geri dönersin. Bir de tuhaf dışlanmışlık hissi verir ki onu atlatmak daha zordur. Sabaha karşı daha da çöker uyku, yorgunlukla birlikte. Vardiya bitiş saati gelmez, şafak saydırır.

Gözler kısılır, minicik kalır ama sen vardiya mühendisinsin, balık baştan kokar, uyuyamazsın.

Serseri vardiyası, yavaş yavaş bitirir insanı. Önceleri hafta içi yapman gereken devlet dairesi gibi işlerini iş yeri amirine ağır eğmeden halledebilmek, bazı sabahlar saat kurmadan kalkabiliyor olmak, hava güzelse işe gitmeden önce bir yere oturup çay içip etrafı seyretmek, geceleri iş yerinin gündüz olduğundan daha sakin olması cazip gibi gelir. Sonra birden hem işte hem iş dışında geçirdiğin tüm bu zamanlarda hep yalnız olduğunu farkedersin. Çünkü çalışmaya, uyumaya ve sosyalliğe ayırdığın zamanlar herkesten farklıdır. Sinemaya yalnız gidersin, yalnız yemek yer, yalnız içersin.

Zordur, kış aylarında vardiyalı çalışmak. Her zaman kar yağışı sabaha karşı başlar. Yılın ilk karını sen vardiyada pencerenin kenarında görürsün. Kar taneleri önce çamların üstüne düşer. Fabrikasının önündeki iğdeler ve atkestaneleri, sonra çalılar ve istinat duvarındaki sarmaşık karla kaplanır. Aslında bulunduğu ortam sıcaktır, fakat kendini üşüyormuş gibi hissedersin. Birden sarılmak hissi gelir, onun sıcaklığını hissetmek istediğinden çay bardağını iki elinle kavrarısın. Gözün askılıktaki onun ördüğü atkıya takılır. Atkının var olması bile içini ısıtır. Kendine bir çay daha doldurursun, vardiya odasında demlenen çayın buharından pencerenin camları buğulanır. Gayri ihtiyari onun adını camın buğusuna yazarsın. Yüzüne bir gülümseme gelir. Sonra ani bir kararla, kimse görmesin diye panik halinde silersin. İçin ısınır. Uzun sürer, kış günlerinde vardiyalar, bir türlü geçmek bilmez. O pencerenin önünde yalnızca iki şeye hasret duyarsın; bir ona, bir de gelmeyen bahara.

Zordur, serseri vardiyasında çalışmak. Öğleden sonra oldukça yorgun bir vaziyette uyanırsın. Uykudan değil de, ringden kalkıyor gibi bir his vardır. En ufak bir gürültü, size seslenilmesi, çatalın tabağın içine düşüşü bile sinirlerini zıplatmaya yeter. O anda tek çare koyu bir kahve gibi gözükür. Her çıktığında odanın (yanmayan) lambasını söndürmek için kapatma tuşuna basarsın.

Lambanın yandığını görür, kendine kızarsın, vardiya denilen illete lanet okursun. İkinci vakti geldiğinde sosyalleşmek adına biraz internete girersin, biraz haber okur, sosyal medyadan olup bitenleri takip edersin. Ancak içinde zerre kadar arzu yoktur.

Gündüz personele çıkan yemek, gece vardiyasında sana da verince, yemek sonrası iyice bir ağırlık çöker. Yemek sonrası içilen çay ve sigara gibisi yoktur. Vardiyalı çalışanların kendisi ile baş başa kalmak istediklerinde sığınacakları bir yerleri olur. Benimkisi o pencere kenarıydı. Yemek sonrası kompresör odasında işçiyle beraber çayımı içer, fabrikada bir tur daha atar ve yemeğin ağırlığı iyice çökünce, vardiya mühendisi odasının en uç köşesindeki pencerenin yanına çökerdim.

Pencerenin içinde öğrenciliğimden bu yana benimle olan ve "Haydar" adını verdiğim kaktüsüm durur. Benim için dert ortağı gibidir. Hiç yanımdan ayırmadığımdan, bütün sırlarımı bilir, beni anlar. Pencerenin dışında ise daha önce çiçek dikilmiş, ancak kurduğundan toprağıyla beraber terk edilmiş, iki saksı daha. Geçtiğimiz yaz bir kumru bir sürü dal getirerek yumurtlamıştı. Yavruları uçana kadar, biz baktık, yemekhaneden ekmek aldık, tabağın dibinde kalan pirinçleri peçeteye sararak getirdik. Yaz aylarının gelmesi ile uçtular, bizi terk ettiler.

Ama sen kalırsın. Her vardiya, yemekten sonra bir ağırlık çökünce o pencerenin kenarında kala kalırsın. İçtiğin çayın dibini, Haydar'ın saksısına dökerken, bakıp ellerinle büyüttüğün kumruların vefasızlığını düşünürsün. O sırada insanın aklına bir sürü şey gelir. Önce annenin hastalığını düşünürsün. Böbrek yetmezliği ve bir türlü geçmeyen romatizması. Sonra kooperatifin senetleri gelir aklına, iki ay sonra ara senet gelecek, Allahtan iki büyük Reşat altını biriktirmiştin, maaş gecikirse ... Sonra döner fırının sesini tekrar duyarsın, bir gariplik var fırında eskiden sesi böyle değildi.

Sonra o gelir aklına. O buğulu gözler. O pencerenin kenarındaki silüet gibisi yoktur, hiçbir şey vardiyada, çayla sigaran varken, pencerenin kenarında oluşan silüetin yerini tutamaz. Ne 5-10 jeton atarak yaptığın telefon konuşmaları, ne "Fikrimin ince gülü" diye başlayan pul yapılandırılmış mektuplar, ne upuzun yollar ne de bitmek bilmeyen geceler.

Pencerenin kenarında işçi seni o dalgın halinle görmesin istersin. Biraz sandalyeni geriye alırsın. Bir bardak çay, bir sigara daha. Herkesten uzak kaldığın bir an, çevrende kimse yokken, cüzdan-

dan o fotoğrafı çıkarır, o gözleri hatırlamak, beynine kazımak için bir kez daha bakarsın. İşte o anda sigaranın en uzun ve en derin nefesi gelir. İçine çektiğin sigara dumanı değil de, o buğulu gözlermişçesine o dumanı salıvermek istemezsin. Fabrikanın ardında karlı tepeler ciğerin taa derinliklerine kadar çekilen kısa Camel. Sonra aklına bir Sivas türküsü gelir.

Akşam olur karanlığa kalırsın

Derin, derin sevdalara dalarsın

Oy gelin, sevdalı gelin

Öldürdün beni

Serseri vardiyasının en güzel saatleri, gündüz vardiya otobüslerinin gelişi ile başlar. Dışarıda soğuk, alacakaranlık olmasına rağmen, pencerenin önüne çekersin, biraz sonra vardiya bitip yatacağını düşündüğünden uykun kaçmasın diye son bir çay içmezsin. Ancak paketinden özenle son sigaranı çıkartırsın. Sigaranın filtresindeki toz gözüne çarpar, elinle siler, pencerenin önüne konumlanırsın.

Önce memurların servisleri gelir. Hepsi kalın paltoları ve evrak çantaları ile idari binaya yönelirler. Sonra işçi otobüsleri. Her sabah vardiya çıkışında pencerenin önünde sigara içerek büyük gri otobüsün gelmesini beklersin. Otobüs, durağa yanaştığında, herkes iner, sonlara doğru kırmızı paltosu ile o görünür. Otobüsten iner, zarif, alımlı bir yürüyüşle çalışma yerine gider. Uzun boyu, zayıf hali, zarif yürüyüşü ile bana Audrey Hepburn'ü hatırlatırdı. Otobüsten inip karşı taraftaki çinko tavanlı merkez ambara gidene kadar seyredirdim. Gün doğarken her sabah pencerenin önünden geçer, köşeyi dönüp kaybolur, başı önde yorgunca. Merkez ambarında kayıt tutar, tutarken de hayal kurar, bütün insanlar gibi. Her fabrika kızı bunu mu yaşar bilmiyorum ama o çalıştığı mekâna girince sigara biter. Döner fırının sesi giderek artar. Ya fırının yatağında ya da rulmanlarda bir gariplik olduğunu düşünürsün. Sonra eve gitmek için hazırlanırsın.

Vardiya defterine gündüz bakım-onarım ekibinin döner fırından gelen sese bakması için not düşersin. Sabah gelen gündüzcü mühendislerle selamlaşır, arabana atlar eve dönersin. İşten eve gelince hemen uyuyamazsın. Mutlaka biraz televizyon seyredersin, bir şeyler atıştırır, bir şeyler okursun. İstemsiz olarak göz kapakların kapanır, uykuya dalarsın. Ancak, ne mümkün. İlla ki bir kapı, bir telefon çalacak. Ya postacı, ya kapıcı ya yanlış numara uykunuzu piç edecektir. Bunların hiç biri olmazsa mahallenin veletleri kapının önünde top oynar ya da yan tarafta inşaattan gelen gürültü sesleri sinir katsayını zirve yaptırır.

Sonra uyku birden çöker, göz kapakların yavaş yavaş kapanmaya başlar. Şairin dizeleri aklına gelir; “yastığımda, düşümde, içimdesin”. Gecenin ve vardiyanın ağırlığı, yorgunluk. Göz kapakların kapanır, o, artık içindedir. Uyursun, düşündedir. Bir hain bıçak gibi kalbindedir. O vardiya denilen laneti kim icat etmişse ağız dolusu küfredersin.

Dermanı yoktur, bilirsin.

BEYKOZ CAMLARI

PROF. DR. ÖNDER KÜÇÜKERMAN

On dokuzuncu yüzyılda Beykoz bölgesinde başlatılmış camcılığın ürünlerini yan yana dizip, bunlara kulağınızı dayarsanız, aslında çok ilginç ve renkli bir yarışın öyküsü dinlersiniz. Çünkü bu camlar yardımıyla, uzun bir süre içinde yaşanmış olan “uluslararası sanayi rekabetini, siyasal kararları, büyük yatırımları, başarısızlıkları, başarıları”, güzel bir cam eser olarak yazılmış, değişik bir dilde dinleyebileceğinize inanıyorum.

Bununla birlikte, tarihi “Beykoz camları”nın belki de asıl önemli yanı, biçimsel güzelliklerinin ötesinde, gerçekte son “iki yüz yılın uluslararası sanayi ve sanat yarışının günümüze kadar gelebilmiş ürünleri” olarak taşıdığı çok yönlü anlamıdır.

Üstelik “Beykoz Camları”, bu yönleriyle de Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük önem vererek başlattığı bir dizi sanayileşme projesinin camcılık konusunda elde ettiği “ürün kimliği ölçeğindeki” başarılı temsilcileridir. O nedenle, bugün koleksiyonların camlı bölmelerde sessizce duran “Beykoz camları”, gerçekte 19. yüzyılda, Boğaziçi bölgesini gelişmiş bir organize sanayi bölgesine dönüştürme projelerinin heyecan dolu ve yapıcı günlerini

temsil etmektedir. Bu yönden bu camların her biri, dönemlerinin hareketli olaylarını özetleyen birer sessiz “İstanbul eseri”dir.

Bu eserler Beykoz bölgesindeki yaklaşık iki yüz yıllık bir sürekliliğin temsilcileridir. O dönemdeki sanatımızın, şiirimizin, müziğimizin ve kültürümüzün cam teknolojisi üzerinde özetlenerek yansımaları olarak, özel bir anlam da taşırlar.

Bütün bunların yanı sıra, kitapta “Beykoz camları”nın başlangıcından bugüne kadarki gelişiminin teknik özellikleri inceleniyor. Böylelikle “Beykoz camları” ile ilgilenen veya koleksiyon yapanlar, bu camların üretiminde kullanılmış olan eski teknikler hakkında da belirli bir ölçüde teknik bilgi bulacaklardır.

19. Yüzyıl’daki Sanayi Devrimi’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Sembolü Olarak “Beykoz İşi” Camlar

1839 yılında tahta çıkan Abdülmecid, kendisini son derece çalkantılı bir ortam içinde bulmuştu. Nitekim kendisinin döneminde ülkede iç ayaklanmalar olmuştu. Aynı yıllar içinde Avrupa devletleri ile sorunlar yaşanmış, Cidde, Suriye, Mısır, Eflak-Boğdan, Sırbistan, Karadağ’da ayaklanmalar çıkmış ve bütün bunlara çözüm bulunmuştur. Büyük siyasi olaylarla, Mısır’da Süveyş Kanalı açılmıştır.

Abdülmecid, babasının başlattığı yenileştirme girişimlerini içtenlikle sürdürmüştü, ancak yumuşak kişiliği nedeniyle aynı hızla geliştirememişti. Bu yenilikçi yönlerinden ötürü, gerek halkın sevgisini, gerekse Avrupa devletlerinin takdirini kazanmıştı. Haksızlıktan, yanlış karar vermekten ve gereksiz kan dökülmesinden nefret eden Abdülmecid, Osmanlı İmparatorluğu’nu içte ve dışta oldukça iyi bir konuma getirmiş bir kişi olarak kabul ediliyordu.

Bütün bu girişimlerin sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun en kapsamlı ve etkili yenileştirme hareketlerinin temeli olan “Tanzimat” ilan edilmişti. Aslında, o tarihlerin ölçüleri içinde bu çok büyük bir yenilikti. Çünkü imparatorluğun Batı ile yaklaş-

ması ve bu amaçla yapılan büyük değişim, bir anlamda bu proje ile birlikte hayata geçmeye başlamıştır.

Tanzimat Dönemi’nde Zeytinburnu ve Bakırköy, bir tür entegre sanayi bölgesi olarak kabul edilmişti. 1842 yılında deniz kıyısında kurulan “Zeytinburnu Fabrikaları”nda, genellikle çeşitli makine ve takım tezgâhları, çelik ray, demir boru, tarım aletleri, bağ ve bahçe aletleri, koşum takımları, top, kılıç, süngü gibi savaş araçları üretiliyordu. “Bakırköy” tesisleri de demir fırınıyla, tersanesiyle, iplik bükme ve dokuma fabrikalarıyla geniş bir bütündü. Bütün bu fabrikaların kurulmasında ve işletilmesinde yabancı uzmanların katkıları bulunuyordu. Ayrıca Avrupa ve Amerika’dan jeolog ve mühendisler getirilerek, ülkedeki ham madde kaynakları araştırılmıştı. Nitekim İstanbul Büyükkadadaki demir madeni ile Ereğli’deki kömür yatakları bu amaçla araştırılıp bulunmuştu.

Boğaziçi’nde “Beykoz Camcılığı”nın Başlaması

19. yüzyılın başlarında Avrupadaki Sanayi Devrimi’nin desteğinde gelişen yeni sanayi kolları ve merkezleriyle rekabet edebilmek için Osmanlı İmparatorluğu’nda gerek devlet, gerekse özel kesim önemli girişimler yapmaya başlamıştı.

Öte yandan, unutmamak gerekir ki Venedik camcılığı, İstanbul camcılığı için uzun süreden beri “önemli bir rakipti”. Ve böyle bir rekabete dayanabilecek yeni fabrikaların kurulması gerekiyordu. Bu işe uygun düz ve geniş araziler aranarak gerekli yatırımların yapılması girişimleri başlatıldı. Boğaziçi’ndeki Beykoz çayırı ve çevresi de bu gibi yeni teknolojilerin yerleşmesi için çok uygun bulunmuş olmalıydı.

Daha önce düzenli bir şekilde İstanbul surlarının ve eski Tekfur Sarayı’nın çevresine yerleştirilmiş ve gittikçe gerilemiş olan eski cam atölyelerinin yanı sıra, Beykoz’daki düzlüklerde de yepyeni bir camcılık başlatılmıştı. Hatta bu bölge, o tarihlerde yapılan çe-

şitli yatırımlarla, bir anlamda ülkenin ilk organize sanayi bölgesi gibi oluyordu. Nitekim bu gelişimin parçaları olarak, dönemin cam, porselen, tuğla, deri, ayakkabı, ispirto, mum, kumaş, kağıt gibi sanayi kollarının en yeni teknolojilerini taşıyan fabrikalar hep Beykoz ile Paşabahçe arasında kurulmaya başlamıştı.

Beykoz bölgesinde ilk kez cam fabrikasının kuruluşu, Venedik camcılığının kendi krizlerini aşmak için dışa açılmaya başladığı yıllara rastlıyor. Ve büyük bir olasılıkla, böyle bir nedenle, III. Selim Dönemi'nde Mehmet Dede isimli Mevlevi Venedik'te eğitilmiş ve daha sonra Beykoz'daki fabrikada camcılığa başlamıştı.

Bütün bu gelişmelerden açıkça anlaşılıyor ki Osmanlı İmparatorluğu da diğer Avrupa krallıkları gibi, o tarihlerin en yeni sanayi ve sanat olayı olan camcılığa sahip çıkmıştır. Üstelik de uzun yıllardan beri en önemli rakip olan Venedik cam teknolojisini ülkeye getirmek ve onu alabildiğince geliştirmek için girişimler ve düzenlemeler başlatmıştı.

Akdeniz Camcılığı ve “Beykoz” Camlarının Kaynakları

İstanbul'da başlatılmış olan Beykoz camcılığı aslında, Akdeniz camcılığının 3000 yıllık tarihi kimliği ile bağlantılıydı. Camcılığın başlangıç noktası olan Doğu Akdeniz ve daha sonra da olağanüstü bir şekilde parlayan Venedik camcılığı, tarih içine bizim “Beykoz işi” kimliği olarak tanınan cam eserlerin yaratılmasında büyük ölçüde etkili olmuştu.

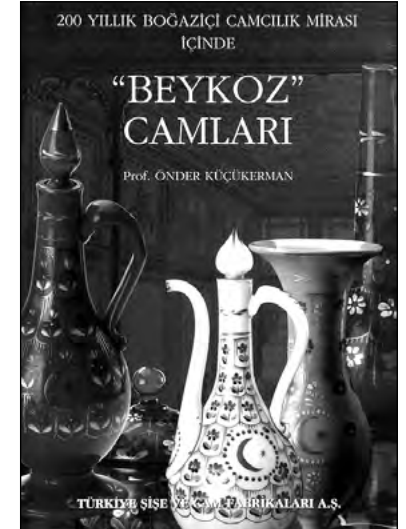
Aslına bakılırsa, özellikle Venedik ve Murano camcılığı, bu eski tekniği olağanüstü yorumlara ulaştırmıştı. Bu üretim tekniğinin temeli olan hassas kimya bilgisi ve camcılık ustalığı ile Venedikli usta camcılar 18. yüzyılda dünya camcılığına kendi kimliğini vurmuştu. Ancak aynı yıllarda, “Sanayi Devrimi”, bütün ülkelerdeki bu gibi geleneksel üretim merkezlerini ciddi darboğazlara sokmuştu. Muranolu camcılar da o güne kadar bütün bilgilerini büyük bir titizlikle koruyarak kendilerine saklamışlardı. Ancak,

19. yüzyıl başlarında Murano'da yaşanan ekonomik ve siyasal krizler nedeniyle cam ustaları bütün Avrupa'ya dağılmaya başladılar.

Çok doğaldır ki, o dönemlerin kralları, imparatorları bu ünlü cam ustalarını, kendi ülkelerinin cam sanatını geliştirmede kaynak olarak kullanmak için davet etmişlerdi. Ve hiç kuşkusuz Venedik camcılığından önemli ölçüde yararlanmışlardı. Böylece yüzyıllar boyunca her yönüyle bir kapalı kutu olan ve her türlü bilgisini gizleyen Venedik camcılığı birden bire bütün Avrupa'ya, üstelik en üst düzeydeki desteklerle yayılmaya başlamış oluyordu.

Aynı tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu da, Avrupa gibi, bu sanayileşme girişimlerine başlamıştı. Her ülkeden en ileri sanayi ve teknoloji için uzmanlar getirtiliyordu. Bu girişimlerin doğal bir uzantısı olarak Venedik'ten ayrılan ustalarla da ilişkiler kurulmuş olmalıydı. Beykoz örneğinde olduğu gibi, Mehmet Dede Venedik'te eğitildikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Belki de yanında Venedik'ten yardımcıları, aletler ve malzemeler getirmişti. Çünkü o yıllarda bu gibi uygulamalar çok yaygındı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda kurmaya çalıştığı cam sanayiinin en önemli rakipleri olan Venedik ve Bohemya camcılığının ve ürün kimliğinin, Beykoz camcılığının gelişmesindeki etkileri acaba nasıl olmuştu? Yukarıda görüldüğü gibi, Venedik, neredeyse yüzlerce yıldan beri önemli bir camcılık merkeziydi. Üstelik Venedik camcılığında, ham malzemesinin hazırlanmasından başlayan, sonuçtaki üründe biten çok sıkı bağlantılar bulunuyordu.

Böyle bir düşünce ile ulaşılan geleneğin sonucunda, “elit” bir ürün ustalığı elde edilmişti. Bu da ürünün değerini arttırıyordu. Sürekli olarak geliştirilen yenilikler, en usta cam sanatçıları eliyle yeni ve olağanüstü ürünlere dönüştürülüyordu.

Ama Venedik camcılığının belki de en ilginç yanı, cam formlarının üretilmesinde hiçbir kalıp kullanılmaması ve daima “orijinal” ürün elde edilmesiydi. Bütün ürünler “el ile ve sınırlı sayıda” üretiliyordu. Cam sanayiindeki her şey, “binlerce yılın deneylerini, usta ellerle bir araya getirme” düşüncesine yönelmişti.

Nitekim en eski cam tekniklerinden olan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda “Çeşmibülbül” olarak isimlendirilen “Filigrano”, Venedik’te ve dünyanın pek çok camcılık geleneğinde bugün bile ustalıkla üretiliyor. Akdeniz camcılığının bu eski geleneği, Venedik cam ustaları tarafından birçok şekilde, günün cam sanatının gerektirdiği yeni yorumlarıyla birlikte, her zaman geliştirilerek uygulanmıştır.

Ne kadar ilginçtir ki, bugün birer “el ustalığı eseri” olarak kabul ettiğimiz “Beykoz camları”, gerçekte “dönemin en ileri sanayi kuruluşları” arasındaki uluslararası rekabet yarışının ürünleri olarak yaratılmıştı. Hatta “Beykoz Camları”nın bu yönü üzerinde o kadar duruluyordu ki, birçok örnek, uluslararası sanayi fuarlarına, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu alandaki sanayi düzeyini temsil ederek gönderilmiş, üstelik de bu özellikleriyle ödüller kazanmışlardı.

Kısacası Beykoz camları, bir anlamda, imparatorlukta kurulmaya başlayan yeni bir cam sanayiinin o dönemdeki sembolleriydi. 19. yüzyılda ortaya çıkarılmış bulunan bu gibi ürünlerin hemen hemen tümü, yeni teknolojilerin birer sembolü olarak kabul ediliyordu.

Bütün bunlarla bağlantılı olarak, daha önce İstanbul surlarının ve eski Tekfur Sarayı’nın yanına yerleştirilmiş olan cam atölyelerine karşılık, 19. yüzyıl başlarında, Beykoz’daki düzlüklerde bu kez de en yeni tekniklerle cam üretimi başlatılmıştı. Beykoz

bölgesi, arazi yapısı, suları ve büyük bir olasılıkla, o yıllarda İstanbul’un en önemli sorunu olan yangınlara neden olmayacak kadar uzakta bulunması nedeniyle seçilmişti.

Çünkü o dönemlerde yeni bir sanayi demek, “yüksek ısı ve ateş ve bunun sonucunda da yangın tehlikesi” demekti. Kısacası, Beykoz çevresi, bütün bu özellikleriyle bir anlamda ülkenin ilk organize sanayi bölgesi gibi bir anlam kazanmaya başlıyordu. Yeni fabrikaların kurulmasına uygun düz ve geniş arazilere ve diğer şartlara sahip olan Boğaziçi’ndeki Beykoz çayırı ve çevresi de bu gibi yeni teknolojilerin yerleşmesi için gerçekten uygundu. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün bu sanayileşme girişimlerini değerlendirirken, cam sanayiinin kendine özgü yapısını ve bir özelliğini de hatırd tutmak gerekir.

Cam üretimi gece-gündüz, hiç durmaksızın süregelen bir çalışma düzeni gerektirir. O yüzden nerede bir cam atölyesi varsa, orada kesintisiz bir çalışma düzeni vardır. Bütün bunlara ek olarak, o tarihlerde camcılık bir tür aile sanatı gibi kabul ediliyordu. Hatta cam alanında çalışan ailelerin kişileri, genellikle camcılığın değişik kollarıyla ilgili oluyordu.

Bu uzmanlığın özelliği nedeniyle bir cam atölyesi kapansa bile, orada çalışmış olan camcılar başka bir iş koluna kolay kolay geçemiyordu. Ve üstelik hepsi de üretimi duran böyle bir işyerini ne yapıp yapıp yeniden çalıştırmanın yollarını arıyorlardı. Hatta emekli olanlar bile, kendilerine göre camcılığın değişik işlerini yaparlardı.

Bu nedenle, en eski tarihlerden bu yana, yaygın biçimde cam üretimi yapılan bölgeler hiç durmadan değişimin dalgalanmalarını yaşar. Atölyenin biri kapansa, bir süre sonra yenisi açılır. Eski ustalar yeni atölyeye geçer ve cam işlemeye devam ederler. Beykoz bölgesinde de 18. yüzyılın sonlarından bu yana hep böyle olmuştur. Bir cam atölyesi kapanmış, diğeri açılmış ve böylece günümüze kadar devam edegelmiştir. Gerçekte bu ilginç durum,

hemen hemen her yerde böyle olmaktadır.

En Üst Düzeydeki Kişilerin Uğraştığı “Cam ve Billur” Üretimi

III. Selim Dönemi’nde Beykoz’da çalıştırılan ilk cam fabrikasından daha sonra, “Tanzimat” Dönemi’nin en ünlü isimlerinden olan Ahmet Fethi Paşa’nın girişimleriyle, yine aynı bölgede bir “Cam ve Billur Fabrikası” kurularak üretime başlatılmıştı. Beykoz bölgesindeki III. Selim Dönemi’ndeki fabrika gibi, şimdilik hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmayan bu girişimde de, “Beykoz işi camlar” a ek olarak ünlü “Çeşmibülbül” ler yaratılmıştı.

Ne kadar ilginçtir ki, döneminin en güçlü camcılık merkezi olan Venedik’in teknik desteği ve “kimlik etkileriyle” üretilmeye başlanan bu ürünler, zaman içinde “Boğaziçi camcılığı” nın yeni kimliğini oluşturmuşlardı. Ancak, Venedik camlarının, İstanbul için uzun süreden beri “önemli bir rakip” olduğunu da unutmamak gerekir. 19. yüzyıl, cam sanayiinin bütünüyle çok köklü değişimler yaşadığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin önemli özelliği, geleneksel cam üretiminin çok büyük bir hızla sanayileşmeye dönüşmesiydi. Böylece gerek mimaride, gerekse günlük hayatta büyük boyutlu çeşitli camlar ve yeni cam ürünler kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim 1850’li yılların en ileri sanayiinin ürünlerini bir araya getirmiş olan Dolmabahçe Sarayı’nın inşaatında, Avrupa cam sanayiinin en yeni ve çarpıcı camları da kullanılmıştır.

Dönemin pek çok sanayi ürününün hayata geçmesi de cam malzemenin yeni kullanım alanlarıyla ortaya çıkmıştır. Kıyasıya bir yarış içine girmiş bulunan Avrupa cam sanayii hiç durmadan yeni ürün yaratıyordu. Yeni aydınlatma araçları, aynalar, büyük pencereler, vazolar, sürahiler, şişe ve bardaklar gibi yeni ürünler hep o dönemin yenilikleriydi. Belki de bu nedenle, Dolmabahçe Sarayı, dönemin cam sanayiinin ve sanatının en ünlü üreticilerinin en özel ürünlerini bir araya toplama açısından çok ilginç bir rol oynamıştır.

Ama bu arada, geleneksel Osmanlı cam sanayii bu gelişmelere uyum yapamayıp sönmeye yüz tutmuştu. Bu durum, büyük bir olasılıkla, Dolmabahçe Sarayı’nı inşa edenleri oldukça düşündürmüş olmalıydı. İşte bu nokta, Beykoz’da yeni bir camcılık geleneğinin ikinci döneminin başlatılması için bir ortam yaratmıştır.

“Sanayi Devrimi” ve Ahmet Fethi Paşa’nın Beykoz Camcılığına Desteği

Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı’da başlayan “Sanayi Devrimi” ile karşı karşıya kaldığı tarihlerde, Avrupada önemli görevlerde bulunmuş olan Ahmet Fethi Paşa’nın, birçok yararlı girişimi yanında, III. Selim’den sonra, Beykoz’da gerçek anlamda bir cam sanayiinin kurulmasında da önemli rolü olmuştur.

1801 yılında doğan, “Enderun” dan yetişen ve “Tanzimat” Dönemi’nin önemli devlet adamlarından olan Fethi Paşa, Avusturya, Londra ve Paris’te elçilik yapmıştı. İngiltere Kraliçesi Viktorya’nın taç giyme töreninde Osmanlı İmparatorluğu’nu temsil etmişti. Kendisi “Meclis-i Vala” üyesi ve Ticaret Nazırı olmuş, 1840 yılında II. Mahmut’un kızı Atiye Sultan ile evlenmişti. 1852’de

Venedik ve Murano’da yepyeni bir tarzla yorumlanan cam sanatı 18. yüzyıl boyunca tüm dünyayı olduğu gibi Osmanlı’yı da etkilemiştir.

“Mühimmat-ı Harbiye Nazırı” ve “Tophane Müşiri” olmuş, ikinci kere aynı görevdeyken 1854 yılında ölmüştü. Ahmet Fethi Paşa'nın çok renkli bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılıyor. Kendisi, her şeyden öncelikle Batı'yı çok iyi tanıyordu.

Belgelere göre, Osmanlı döneminde ilk müzeyi de Fethi Paşa hayata geçirmiştir. III. Murad Dönemi'ne kadar Saray'a ait olan özel eserler, Yedikule'de bir kalede korunuyordu. Bu eserler daha sonra Topkapı Sarayı'na taşınmış, Fethi Paşa ise bu eserleri Saint Irene Kilisesi'nde 1846 yılında bir araya getirerek ilk genel müzeyi kurmuştu. Bu müzeye daha sonra “Müze-i Hümayun” adı verilmiş ve ilk müdür olarak “Galatasaray Sultanisi” hocalarından bir İngiliz görevlendirilmişti. Bu arada Ahmet Fethi Paşa'nın resim sanatının gelişmesini desteklediği ve hatta ünlü ressam Hüsnü Yusuf Bey'in, Paris, Belçika, Viyana, Berlin ve İtalya'ya gönderilerek resim öğrenimi görmesini sağlamış olduğu anlaşılıyor.

Ancak bütün bunların yanı sıra, Ahmet Fethi Paşa'nın en önemli görevlerinden birisi de Dolmabahçe Sarayı'nın tamamlanıp döşenmesinde etkin rol almış olmasıydı. “Tophane Müşiri” olarak, Dolmabahçe Sarayı'nın cam eşyaları, mobilyaları ile bazı özel parçalarının Paris ve Doğu Avrupa'daki mağazalardan ve fabrikalardan satın alınmasını yönetmişti. Bununla birlikte, o dönemde hakim olan “... ticaretin Türklere uygun olmadığı...” düşüncesinden ötürü “yadırganmış” olduğu bile anlaşılıyor.

Yeni Fabrikalara Doğru

İşte bu koşullar altında, Dolmabahçe Sarayı'nın kurulması için Avrupa'dan getirilen yeni ürünlerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temel sanayi alanlarının gelişmemiş olduğu da açık biçimde ortaya çıkmıştı. Bu önemli eksikliğin hızla giderilmesi için, başta “Hereke Fabrika-i Hümayunu” olmak üzere bir dizi yeni fabrika kurulmaya başlanmıştır.

Diğer yandan, 1855 yılında inşaatı tamamlanan Dolmabahçe

Sarayı, aynı zamanda dönemin hem en ileri teknolojisine sahipti hem de en ileri sanayi ürünleriyle donatılmıştı. Bu yönüyle, bir saraydan daha çok, birbiriyle rekabet eden çarpıcı ürünlerin bir araya getirildiği bir tür sanayi sergisi gibiydi. Çünkü Fransız “Sevres” vazoları, “Baccarat” kristalleri, İtalyan “Venedik” camları, Alman-Çekoslovak “Bohem” avizeleri getirilerek sarayın iç mimarisinde kullanılmıştı.

Unutmamak gerekir ki bu ürünler o önemde bile, Avrupa'daki “Sanayi Devrimi”nin ve uluslararası sanayi sergilerinin en güçlü ve etkili ürünleriydi. İşte Ahmet Fethi Paşa'nın oluşturduğu bu ortam, daha sonra Beykoz'da kurulacak olan yeni bir cam fabrikasının da temellerini oluşturmuştur.

1844: Beykoz “Çini ve Billur Fabrika-i Hümayunu”

Ahmet Fethi Paşa'nın, “Tophane Nazırı” iken cam sanayiinin ve sanatının geliştirilmesi açısından yaptığı en önemli işlerden birisi, o tarihlerde büyük bir sanayi bölgesi olarak gelişen Beykoz'da, Abdülmecid'in buyruğuyla bir “Çini ve Billur Fabrikası”nı kurmuş olmasıydı.

Üstelik bu fabrika, o tarihe kadar yapılmış olan, ülkede bir cam sanayii kurma girişimlerinin arasında en uzun süreli etkili olacaktı. Çünkü bu girişimin desteğiyle, Beykoz çevresinde geliştirilen camcılık, hemen hemen hiç kesilmeden uzun yıllar boyunca sürdürülmüş ve bir bakıma, günümüzün cam sanayiinin bile içinde yeşerdiği verimli bir gelenek ortamı oluşturulmuştur.

Aslında III. Selim Dönemi'nde Beykoz'da çalıştırılmış olan cam fabrikasının en ünlü ismi olan cam ustası Mehmet Dedé'nin “Venedik'te camcılık eğitiminden geçmiş olması”, Ahmet Fethi Paşa'nınkinden önce kurulmuş olan fabrikanın en düşündürücü yanıydı.

Venediklilerle başlatılan bu fabrikadan sonraki yıllarda inşaatı tamamlanan Dolmabahçe Sarayı'nda, Avrupa'nın Venedik dışındaki en önemli cam fabrikalarının cam eserleri büyük bir

çoğunlukla ve etkinlikle kullanılmıştı. Aslına bakılırsa Venedik camcılığı da aynı tarihlerde “Sanayi Devrimi”nden olumsuz yönde etkilenmiş ve çeşitli sıkıntılar içine düşmüştü. Yani o tarihte eski ve ünlü Venedik camları artık “Yeni” anlamına gelmiyordu. Hatta belki de günün koşulları içinde “Demode” kabul edilen bir ürün grubunu simgeliyordu.

Ama bu arada ilginç olan şey şuydu: Ahmet Fethi Paşa, “Sanayi Devrimi”nin en önemli cam fabrikalarının örneklerini Dolmabahçe Sarayı’na getirterek bir tür sanayi sergisi oluşturmuş, daha sonra da bu kaynaktan destek alarak yeni bir cam fabrikası kurmuştu. Bu yeni cam fabrikasıyla da günümüzün cam sanayiine bir tür temel oluşturmuş oluyordu.

Ahmet Fethi Paşa’nın “Paşabahçesi”nde kurduğu cam ve billur fabrikasında yapılan camlarla ilgili olarak bir olay anlatılır. Bu öncüsü olduğu cam sanatı ile kendisinin özdeşleştirilmesini göstermesi açısından çok ilgi çekicidir. Söylenişine göre, Paşa öldüğü zaman, Kuzguncuk’taki yalısında büyük üzüntüye kapılan Çerkes kalfalar “-Ah efendimiz bunları ne kadar severdi. O gitti, bundan sonra bunları görecek göz kimde kaldı?” diyerek, yalıdaki çeşmibülbülleri çamaşır sepetlerine doldurup denize atmışlardı.

Ancak Ahmet Fethi Paşa’nın torunu Rey’an Hanım’ın söylediğine göre bu olayın aslı şöyleydi:

“-Ninem yedi yaşındayken babası ölünce yetim kalmış. O dönemde yetimlerin hakkının korunması için her şey satılığa çıkarılmış. İşte o zaman kâhya, Şemsinur Hanımefendi’ye bu satışın yazık olduğunu söyleyerek satışı durduruyor. O arada bazı şeyler satılmış. Geriye kalan ve dedemin kurduğu fabrikanın ürünleri olan camlardan bazı örnekler de şimdi bende duruyor.”

Yukarıda anlatılanlar, Beykoz camlarının, üretildiği dönemde neredeyse Fethi Paşa ile özdeşleştiğini ve çok önemli olduğunu da gösteriyor.

1845: Çubuklu’da “Cam ve Billur Fabrikası”

Beykoz yakınlarındaki Çubuklu’da kurulmuş olan cam fabrikası hakkında başka bilgiler de vardır: 19. yüzyıldan biraz daha önce, Çubuklu civarında bir cam ve billur fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika bir müddet sonra devlet tarafından satın alınmış, buraya Darphane Nazırı Tahir Efendi müdür tayin edilmiştir. Bu fabrikada cam eşya ve bu arada “çeşmibülbül”ler mükemmel bir şekilde yapılmış ve örnekleri 1846 yılında devlet erkanına gösterilerek takdire görmüştür. İstanbul’da yayımlanan “Takvim-i Vekayi” gazetesinin 19 Ocak 1847 tarihli ve 316. sayısının ikinci sayfasında “Vukuat-ı Resmîye” haberleri arasında da bu fabrikayla ilgili bazı bilgiler vardır.

Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü’ndeki belgelerden şu bilgiler elde edilebiliyor: “... Boğaziçi’nde ‘İncir Karyesi civarında’ Hüdavendigâr Müşiri Mustafa Nuri Paşa bir ‘Cam ve Billur Fabrikası’ yaptırmıştır.”

Mustafa Nuri Paşa (1798-1787) Sultan II. Mahmud tarafından saraya alınmış, önce “turnakçı”, daha sonra “sır katibi” olmuştu. Çeşitli valilik görevlerinden sonra “Serasker” olan Nuri Paşa Bursa Valiliği de yapmıştı. Kendisinin kurduğu bu fabrika hakkında “Sadaret”ten Saray’a yazılan 11 Nisan 1846 tarihli bir yazıdan, şöyle bir ferman çıkarılmış olduğu anlaşılıyor: “Mustafa Nuri Paşa’nın rica ve iltiması üzerine fabrikanın Padişah tarafından satın alınıp Emlak-ı Hümayun’a dahil edilerek, Darphane-i Amire’den imal ve idamesi hususuna.”

Dolmabahçe Sarayı’nın dekorasyonundan da sorumlu olan Ahmet Fethi Paşa, sarayda döneminin en güzel cam sanatı örneklerini kullandı

Bu emrin yerine getirilmesi için Darphane Nazırı gerekli girişimi yapmıştı. Sonuçta, fabrika kurmak için "... Efkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden, Sultan Mustafa vakfı arazisinde 15.000 zirakarelik arsa ve içinde bir masura ma-leziz, aylık 320 akçe icare-i müeccele ile". Mustafa Nuri Paşa'ya kiralanmıştı. Fabrikanın artan kiralar nedeniyle "...İcaresinin yıllık 64 kuruşu mukataaya bağlanarak, aynı yılın muharrem ayının ilk gününden itibaren (30.12.1845) Darphane tarafından vakfa ödenmesine Efkafnazırı tarafından, Padişah'tan izin istenmiş." ve uygun görülmüştü.

Böylece fabrika devlet yönetimine geçmiş oluyordu. Kaynaklara göre, daha sonraki gelişmeler şöyle olmuştu. Fabrikayı ve yönetimini devralan Darphane Nazırı Tahir Bey, başarılı bir çalışmaya düzeni kurmuştu. İlk ürünler ertesi yılın başında padişaha sunulmuştu. Padişah da Mabeyin'den gönderilen 27.12.1846 tarihli bir yazıda şöyle bildirmişti:

"-Bunların, içlerine birer pusula konularak sadrazama gönderilmesi ve Padişah adına şeyhülislama ve öteki nazırlara dağıtılması."

Sadrazam, ertesi günkü tarihli cevabı ile "kendisinin ve hediyeleri dağıttığı öteki nazırların teşekkürlerinin" padişaha ulaştırılmasını rica etmişti. Mabeyinden yazılan ilk yazıda fabrikaların durumu anlatıldıktan sonra biraz daha ayrıntılı açıklamalar yapılmıştı:

Boğaziçi'nde Çubuklu adı ile anılan yer civarında bulunan billur fabrikası her açıdan önde gidip, ilerleme kaydetmiştir. Bu nedenle Padişah hazretleri tarafından değerli bulunup, buranın satın alınarak bu güzel değerlerin, düzenlemelerin Devlet Darphanesi Nazırı Tahir Beyefendi Hazretlerine ferman buyurularak lazım gelenlerin yapılması için yukarıda adı geçen amir, gereken gayreti göstermiştir.

Padişahın sahip çıkması ile söz konusu fabrikayı padişaha ait bir fabrika haline getirmiş ve düzenlemeler usulünce yapılmıştır. Güzel bir başlangıçla, bu taraflarda bulunan maden cevherinden olan çeşmibülbül denilen, çok beğenilen ve itibar edilen billur

çeşidinin imal edilmesi için, fabrika mamulleri seçilmiş kalıplara dökülerek, örnekler padişaha takdim edilmiştir. Adı geçen örnekler gerçekten güzel, nefis ve istek doğrultusunda başarı kazandıracak biçimde olmuştu. Bu nedenle padişahın tarafından beğenilmişti. Padişahın döneminin güzel eserleri olmasından dolayı bütün vekiller, kabine azaları, nüfuz ve itibar sahibi kişilerin bu örnekleri görmesi ve gereklerin yerine getirilmesi için adı geçen örnekten Sadrazam ve Şeyhülislam ile diğer yüce vekillere de hediye edilmiştir. Yani kısacası, Çubuklu'da kurulan "Cam ve Billur Fabrikası"nın ürünleri, dönemin padişahına, vekillerine ve ileri gelenlere hediye edilecek düzeyde başarılı olmuşlardı.

1855 yılında Paris'te açılan üçüncü uluslararası sergi (Paris Exposition Universelle), Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ikinci sergiydi. Aslına bakılırsa aynı tarihte Kırım Savaşı'nı yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, sıkışık durumuna karşılık, başta İstanbul olmak üzere en büyük üretim merkezlerinden yaklaşık 2000 adet ürünle bu sergiye katılmıştı. Osmanlı ürünleri 35 pavyonda sergilenmiş, sergi sonunda yapılan değerlendirmelerden sonra, madalya ve 20 mansiyon kazanmıştı. Bu ürünler arasında "İncirköy Fabrika-i Hümayunu" ürünü olan porselen ve camlar da madalya kazanan ürünler arasındaydı.

1856 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından kurulmuş olan fabrikaların ürünlerinin yer aldığı önemli bir olay da, 1856 yılında Paris'te açılan uluslararası sergiydi. Bu sergiye katılan devlet fabrikaları arasında, Beykoz'daki "İncirköy Fabrikası" da bulunuyordu. Bu sergide cam ve porselen fincanlar ve benzeri ürünler sergilenmişti. Sergiye ürünleriyle katılan diğer devlet fabrikaları ise şunlardı: İzmit Fabrikası, Hereke Fabrikası, İstanbul'dan "Feshane", "Basmahane", "Zeytinburnu Fabrikası", "Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası", "Tophane". Yukarıdaki çok sınırlı bilgilerden, Beykoz'daki bu fabrikanın, Paris'teki böyle önemli bir uluslararası sergiye götürülecek kadar iyi ürünleri bulunduğu anlamı çıkarılabilir.

Üretimde “Gedik” Düzeninin Kaldırılması

Aslına bakılırsa, bütün bu gelişmeler, Sanayi Devrimi'nin yeni kurallarının ülkeye hızla girmeye başladığını göstermektedir. Yeni sanayi, özel olarak yetişmiş insan gücüne ve düzenlemelere gerek duyuyordu. Bu yeni bir durumdu. Bu yeniliğin en ilginç sonuçlarından birisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzyıllar boyunca üretim düzeninin temelini oluşturan “Gedik” sisteminin kaldırılmasıydı. Nitekim 1860'lı yıllarda “Esnaf ve Sanatkar Birlikleri”nin sanat ve hizmet tekelinin kaldırılması da aynı düşüncenin devamıydı.

Bundan da şu anlam çıkıyordu: Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir sanayinin kurulması, yabancı ülkeden “... hem teknolojiyi, hem de onu kullanacak insan gücünün getirilmesi...” demek oluyordu. Beykoz camcılık geleneğinin yabancı ülkelerden alınan destekle kurulmasının temelindeki düşünce de bu gerçeğe dayanıyordu.

Beykoz Atölyelerinin Ürettiği Camların Özellikleri “Beykoz İşi” Camlarının Özellikleri Cam Teknolojisinin Olanakları

Genel olarak söylemek gerekirse, cam üretimi her zaman bir tür “ağır endüstri” ile yapılabilmisti. Üstelik en küçük ölçeklisi de, en büyük ölçeklisi de bu anlamda aynıydı. Çünkü camcılık, ham malzemesi, camı eritmede kullanılan enerjisi, teknolojisi, özel araç ve gereçleriyle gerçekten çok karmaşık yapılı bir sanayidir. Üstelik bu karmaşık yapılı endüstride ham malzeme cam potalarına girer, uzun sürede eritilir ve birkaç dakikada işlenerek bütünüyle bitmiş bir ürün olarak dışarı çıkar.

Cam sanayiinin her döneminde ve her türünde, üretim öncesinde, çok uzun hazırlıklar gerekir. Ama sonuçta, potalarda çok yüksek ısılarda eritilen cam hamurunu, çok kısa bir süre içinde ustalıklarla biçimlendirmek gerekir. Erimiş cama kesin biçimi verilir, soğutulur ve bitmiş bir ürüne dönüşür.

Hiç kuşkusuz, bu koşullarla çalışan bir endüstrinin, üstelik de

Beykoz Osmanlı'da en önemli sanayi merkezlerinden biriydi ve bu özelliğini cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürmeye devam etti. Cumhuriyetin en önemli yatırımlarından biri olan Paşabahçe Cam Fabrikası da 1935 yılında Beykoz'da kuruldu.

ekonomik olarak ve rekabete dayanacak biçimde çalıştırılması da zorunludur. İşte böyle bir düzen, her zaman büyük bir bilgi, kapsamlı bir düzenleme ve hassas biçimde denetlenen teknoloji gücü ile geleneksel el ustalığına dayalı birikim gerektirmişti.

Beykoz'daki atölyeler de sert bu koşullar altında çalışmış olmalıydı. Acaba, 1800'lü yıllarda bu atölyelerin ürettiği camların teknik özellikleri ne düzeydeydi? 19. yüzyılın ilk yarısındaki el üretimi cam tekniği koşullarının bir ürünü olan Beykoz camları, teknik yönden, genel olarak dört temel grupta toplanabilir.

“Renksiz” Camlar

“Beykoz işi” olarak tanımlanan ürünlerde en yaygın olarak “renksiz” ve “saydam” cam kullanılmıştı. Ve “Beykoz işi” olarak tanımladığımız biçimlerin hemen hemen tümü, temel yapısı açısından bu nitelikteki camla yapılmıştı. Ayrıca da bu cam malzeme, özellikle büyük boyutlu şişe, tabak, leğen ve ibriklerin üretilmesine de uygun olduğu için, üretimin kolaylıkla yapılmış olması gerekiyor.

Bu renksiz camlar, cam fırınları ve potaları çevresinde yapılan, “sıcak üretim” denilen işlemlerle biçimlendiriliyordu. “Sıcak üretim” tamamlanıp, ürünler son biçimini aldıktan sonra, bunlar “kesme”, “kumlama”, “boyama” ve “altın yıldız” gibi çeşitli “soğuk” işlem ve tekniklerle daha da zenginleştiriliyordu. Bu camların üzerlerinde işlenmiş bulunan, “gül” ve “maydanoz” gibi tanımlanmış belli başlı desenler de, bir anlamda o dönemin süsleme tekniklerinin ve sanatının kimliğini oluşturuyordu.

“Renkli” Camlar

“Beykoz işi” ürünlerde, “saydam” cam hamuru ve özel renk potalarının hazırlanmasıyla üretilen renkli camların önceki gruptan tek farkı, “renkli” olmalarıydı. “Beykoz işi” ürünlerde, genellikle “kobalt mavisi, koyu mavi, kırmızı, menekşe” gibi renklerdeki camlar kullanılmıştı.

Böyle olmakla birlikte, camın üretimi ve biçimlendirilmesi sırasında uygulanan çeşitli ısıtma işlemlerinden ötürü, sonuçtaki ürünlerde, bazen renk değişiklikleri ortaya çıkabiliyordu.

Cam hamuru renkli olarak hazırlanan bu camlar üzerine de, üretimin tamamlanmasından sonra, renksizlerde olduğu gibi, çok çeşitli “boyama, mine ve yıldız” gibi birçok “dekor” tekniği uygulanmıştı. Ayrıca, renkli cam gövdeleri üzerine çeşitli derinliklerde ve inceliklerde çok sayıda “Soğuk kesme” işlemleri de yapılmıştı. Ancak Beykoz camlarının soğuk kesme işlemlerinde kullanılmış olan aşındırma taşları çok yüksek nitelikli olmadığı için, kesilen yüzeyler çok parlak değildi.

“Beykoz işi” camlar arasında çok sayıda, “Opal” cam tekniği ile yapılmış olan örnekler vardır. Aslında bu dönemin önemli bir yeniliğiymiş ve çok doğaldı. Çünkü 17 ve 18. yüzyıllarda, çok beğenilen Çin porselenlerini, özellikle Avrupa’da kopya edilerek üretilebilecek porselen sanayinin kurulması için yoğun bir yarış yaşanıyordu. Buna karşılık, “Doğu”nun porselen üretim

tekniği, büyük bir titizlikle korunuyordu.

Porselene benzeyen cam üretebilmek için Venedikli ustalar da kendi teknolojileri içinde çözümler arıyorlardı. Nitekim en sonunda özel cam formülleri geliştirerek ilk olarak porselene çok benzeyen “Opal” camı üretmişlerdi. Ve bu yeni teknik 17. yüzyılda Orta Avrupa’da, 18. yüzyılda ise hemen hemen bütün Avrupa’da yaygın bir biçimde günlük hayata girmişti. Opal cam tekniğiyle yapılan cam ürünler, hemen her alanda büyük bir ilgi görmüştü. Nitekim 1800’lü yılların başlarında Suriye’de bile opal camın yaygınlıkla kullanıldığını anlatan bir belgeden bu durum açıklıkla görülebiliyor:

“Tuvalet eşyası, lamba, su bardağı, tabak, şamdan gibi her çeşit ev eşyası o kadar moda haline gelmiştir ki, sadece Avrupa’da değil, 1870’e doğru Doğu’da bir çarşı ürünü haline gelmişti. Bu tarihte Suriye’nin zengin aileleri bu güzel şeyleri evlerinin süsü olarak ya da günlük ihtiyaçları için satın almaya başlamışlardı. Camdan, kristalden ve opal camdan güzel eşya, yeni gelinlerin çeyizlerine konuyordu. Ayrıca zengin büyük ailelerde de özel koleksiyonlar yapılmaya başlanıyordu.”

İşte Beykoz’da kurulan yeni cam atölyeleri de hiç kuşkusuz, çok beğenilen bu yeni tekniği yoğun biçimde kullanmaya başlamıştı. Aslına bakılırsa “Opal” cam, teknik yönden, saydam camın hamuru içine yapılan çeşitli katkılar yardımıyla “yarı geçirgen” bir özellik kazanması ile elde ediliyordu. Bu katkıların oranı veya camın ergitilme süresi ile ilişkili teknikler, değişik nitelikteki opal camlar üretiliyordu. Çünkü tekniklere bağlı olarak, “camın yapısında oluşan kristallerin” büyüklüğü, sonuçta camın ışık geçirgenliğini değiştirir. Ve ayrıca, bu opal camların yapısında kullanılan değişik katkı malzemelerinin etkisiyle, camlar ışığa tutulunca “Kırmızı” ile “Koyu portakal” arasında değişen renkler görülür. Opal cam tekniği ile yapılan Beykoz camları üzerinde de, çok çeşitli boyama, mine ve yıldız teknikleri uygulanmıştır.

“Çeşmibülbül”ler, İstanbul cam sanatı içinde çok özel bir konuma sahiptir.

“Çeşmibülbül”ler

İstanbul camcılığının 19. yüzyılda Beykoz’un Çubuklu, İncirköy bölgelerinde, çok özel bir cam ustalığıyla ve tekniğiyle üretilen bir başka ürün grubu da “Çeşmibülbül”lerdi. “Bülbül gözü” anlamına da gelen bu ürün grubuna böyle bir ismin verilmesinin nedeni kesin olarak bilinmiyor. Çok zor bir cam ustalığıyla üretilen “Çeşmibülbül”lerin yapımında kullanılan renkli cam çubukların oluşturduğu helezonlar etkisiyle ve belki de dönemin “Boğaziçi’nin renkleri ve şiirsel ortamına uygun” bir kavramdı. Ancak her ne olursa olsun, Beykoz’da, Boğaziçi’nin renkli atmosferi içinde yeni bir isim ve kimlik ile ilgili teknik özellikler desteğinde yaratılan “Çeşmibülbül”ler, İstanbul cam sanatı içinde çok özel bir konuma sahip olmuştular.

“Beykoz Camları”nın, Dönemin Cam Biçimleriyle İlişkileri

Beykoz camlarının üretildiği dönemdeki camcılığın kuralları bugün tümüyle bilinmektedir. O nedenle, Beykoz camlarının üretilmesindeki ustalığın nerelerde aranması gerektiği de tanımlanabilir. Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, cam üretiminde

en kolay elde edilen biçim bir “küre”dir. Ve bir “küre”nin elde edilmesinden sonra, onun üzerinde çok sayıda işlemle, cama pek çok biçim verilebilir. İşte bu üretim yolları, aynı zamanda o camı biçimlendirenlerin ne derecede usta olduğunu ya da kullanılan araçlarla tekniklerin hangi düzeyde bulunduğunu açıkça gösterebilir.

Beykoz ürünlerine bakıldığı zaman, çoğunlukla, camcılık teknikleri açısından çok aşırı teknik yorumların yapılmadığı görülür. Çoğunlukla, belirli temel biçimler kolaylıkla elde edilmiş, daha sonra ise onun dış yüzeylerini işleyerek değerlendirecek işlemler yapılmıştır. Kısacası, Beykozlu cam ustaları, üretimi kolaylaştıran, ama biçime kimlik veren bir doğrultuda çok pratik ürünler biçimlendirmişlerdi. Gövdeler, kulplar, ayaklar, tablalar, kapaklar için, hep bu ilke ile cam tekniğine uygun, elde edilmesi en kolay yolları kullanmışlardı.

Ancak burada şu noktayı da belirtmekte yarar vardır. Bugün bile camcılıkta zor ve değişik biçimleri elde etmek, çok pahalı yatırımlar, araçlar, tesisler ve hatta araştırmalar gerektirir. Oysa geçtiğimiz yüzyılda bütün bunların önünde teknik sınırlar vardı. Ve herkes en yaratıcı bir çalışmayı bile, inanılması zor yalınlıktaki araçlarla ve yollarla elde etmek durumundaydı.

1876: II. Abdülhamid Dönemi’nde “Yıldız Sarayı” ve Cam Sanayinin Sönmesi

1876 yılında tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, Dolmabahçe Sarayını kullanmamış ve devletin yeni yönetim merkezi olarak Yıldız Sarayını inşa ettirmeye başlamıştı. Böylece II. Abdülhamid Dönemi boyunca Yıldız Sarayı içinde Küçük Mabeyn, Cihan-nüma Köşkü, Şale Köşkü, Yıldız Camii, Tiyatro, Marangozhane, Eczane, Tamirhane, Kilithane, Çini Fabrikası, Kütüphane ve Şehzade Köşkleri gibi küçük büyük pek çok yapı inşa edilmişti. Yıldız Sarayı’nın bölümler halinde inşa edildiği yıllar boyunca, Avrupa’da geliştirilen en yeni teknikler ve malzemeler, bu yapı-

larda küçük ölçeklerde ve özenle kullanılmıştı. Bu nedenle o yapılar, bir bakıma Avrupa sanayiinin ülkedeki ilk yansımalarıydı.

Yıldız Sarayı'nın inşa edildiği yıllarda, Avrupa'daki cam sanayiinde de büyük değişimler yaşanıyor. Cam artık günlük hayat içindeki herhangi bir sanayi ürünü olarak yer almıştı. Pencere camları artık normal bir üründü. Saraydaki seralarda standart boyutlarda camlar kullanılıyordu. Elektrikle aydınlatmalarda kullanılan camlar artık İstanbul'daki herhangi bir özenli yapıda da bulunuyordu. Kristal avize ve şamdanlar ise, genellikle çok özenli binalarda, özel mekanlarda kullanılıyordu. Cam eşyalar artık her yerdeydi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bütün bu camların hemen hiçbiri ülkede üretilmiyordu. Bir cam sanayiinin kurulması için herhangi bir girişim de yoktu.

Kısacası, İstanbul'daki yüzlerce yıllık cam sanayi ve sanatı yarışı bir anlamda kaybedilmişti. Belki de bu nedenle II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı bahçesinde çok özenli bir "Çini ve Porselen Fabrikası" kurulmuştu. Büyük bir olasılıkla, cam rekabetinin kaybedilmesi karşısında, hiç yoksa eski İznik ve Kütahya çinicilik mirasının korunması için saray bahçesinde böyle çok özenli bir fabrika kurulmuştu.

18. yüzyıl sonlarında, en üst düzeydeki girişimlerle Beykoz'da kurulmuş olan cam üretiminin de hiçbir canlılığının kalmadığı anlaşılıyor. Aslına bakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu o tarihlerde, iç ve dış sorunlar, savaşlar, ekonomik sıkışıklıklarla karşılaşıyordu. Böyle sorunlu yıllar içinde ülkede bir cam sanayiinin kurulması ya da geliştirilmesi düşünceleri geri planda kalmış olmalıydı.

Diğer yandan, o yıllarda Avrupa'daki ünlü cam fabrikaları özel kalıplarla, düz cam yanı sıra, "desenli camlar" da üretebiliyordu. Artık cam levhaların yüzeyleri üzerinde işlemler yapılabiliyor, düz camlar yeni tekniklerle adeta bir sanat eseri gibi değerlendiriliyordu. Ayrıca bu camlar üzerine renkli

boyalar, kaplamalar, baskılar, özel aşındırma işlemleri yapılıyordu. Kısacası, o dönemde ülkenin her yerinde cam yaygın olarak kullanılıyordu. Ancak bu camların tümü Avrupa'dan ithal ediliyordu.

"Fabricca Vetrami di Constantinople"

Beykoz camcılığının üçüncü adımı, 1884 yılında Paşabahçe'de, bugünkü Tekel İçki Fabrikası ile vapur iskelesi arasında, deniz kıyısında kurulmuş olan ve halk arasında kısaca "Modiano Cam Fabrikası" olarak bilinen fabrika ile başlamıştı. Bu cam fabrikası "Saul D. Modiano" isimli bir İtalyan girişimci tarafından "Fabricca Vetrami di Constantinople" adıyla kurulmuştu. Bu önemli kuruluş o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tek cam fabrikasıydı.

Yaklaşık olarak 10.000 metrekarelik alanda kurulmuş olan fabrikada sosyal bölümler dışında, değişik bölümler halinde, fırınlar, makina daireleri, kesimhane, marka işleme, tornalar, ambalajlama, marangozhane, depolama tesisleri bulunduğu anlaşılıyor. Ayrıca fabrikanın yakınında da 4.000 metrekare kadar bir alanda da lojman ve sosyal tesisler bulunuyordu.

Belgelere göre, "kendine has kişiliğiyle ünlü" olan Saul Modiano'nun cam fabrikasında 100'ü Avrupalı olmak üzere 600 kişi çalışıyordu. Bunların 500'ü doğrudan cam üretimiyle ilgili işçilerdi. Kaynaklara göre 1906 yılında fabrikanın 4 cam fırını ve 80 üretim tezgâhı vardı. Bu tezgâhların 24 adedi, gelecekteki gelişmelere dönük olarak kurulmuştu.

Fabrikanın, sağlıklı ve rahat çalışma koşullarına uygun mekânlara sahip olduğu da anlaşılıyor. Ayrıca, değişik üretim bölümlerinde düzenli gruplar ve grup başları bulunuyordu. Modiano Cam Fabrikası'nda üretilmiş olan en önemli ürünler, dönemin temel ihtiyacı olan aydınlatmada kullanılan gaz lambaları, lamba globları, abajurlar ve küçük lambalardı. Bunların hem fabrikanın kendi standart ürünü olarak, hem de siparişe

göre üretilmiş oldukları anlaşılıyor. Bunların yanı sıra, cam atölyesinde, renkli de dahil olmak üzere çeşitli şişeler, nargileler, irili ufaklı bardaklar, tam veya yarı bitmiş çeşitli camlar üretilmişti.

Fabrikada üretim tekniği olarak da, hem yukarıda sıralanan ürünler için “üfleme”, hem de bardak, tabak, komposto camları, yağlık ve sirkelikler için gereken “pres” tekniği kullanılmış olduğu da anlaşılıyor. Hatta, 1906 yılında bu fabrikada, Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan ve Mısır için 100.000 Frank değerinde cam üretildiği biliniyor.

Paşabahçe’de kurulmuş bulunan bu önemli cam fabrikası hakkında, ne yazık ki çok az belge vardır. 1884 yılında kurulmuş olan bu fabrika, kendisinden yaklaşık 100 yıl önce III. Selim Dönemi’nde Beykoz’da başlatılmış olan camcılık geleneğinin canlı tutulmasında önemli bir rol oynamıştı.

Bu fabrika 1922 yılına kadar üretimini sürdürmüş, daha sonra aynı yerde inşa edilen Tekel İçki Fabrikası’nın yapımı sırasında yıkılmıştı. Böylece fabrikanın, içinde rol aldığı “Beykoz ve Paşabahçe camcılık tarihi” içinde bir hatıra olarak kalmıştır. Modiano Cam Fabrikası’nın kuruluşu ile bir bakıma bölgede yeniden canlanmış olan Boğaziçi camcılık geleneği, fabrikanın kapanışından sonra yeniden sessizliğe gömülmüştür. Fabrikanın cam ustaları, çevrede çok küçük ölçekli birkaç cam atölyesi işletmeye uğraşmış, ancak başarılı olamamıştır.

Tarihi Beykoz Camcılığının Kaybolması

1920 yılında Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, İstanbul işgal edilmiş ve bütün sanayi üretimi de durmak zorunda kalmıştı. Ve sahiplerinin ülkeyi terk etmesiyle birlikte, Modiano Fabrikası da bütünüyle ortada kalmıştı. Yapılacak pek fazla bir şey de yoktu. Çünkü, yaklaşık olarak 22 yıl bu fabrikada çalışmış olan pek çok usta camcının iş yapabilecekleri başka cam atölyesi çok azdı. Nitekim Modiano Fabrikası’nın kapanmasıyla, Haliç ve eski Tekfur

Sarayı çevresindeki küçük ölçekte cam üretimi yapılan atölyeler kendi olanakları ölçüsünde ihtiyacı karşılamaya çalışmıştı. Bu atölyeler, belki de Modiano Fabrikası’ndan satın aldıkları makine, kalıp ve hatta aletlerle cam üretimini sürdürmüşlerdi. Çünkü o yıllarda ülkede bu gibi cam makine ve aletlerini yapmak da hemen hemen imkânsızdı.

Diğer yandan, 1922 yıllarına kadar Modiano Fabrikası’nda çalışmış olan Türk ustaların bir kısmının Paşabahçe’de bütün gün oturup ne yapacaklarını konuştukları 1970’li yıllarda bile anlatılıyordu. Çünkü yüzlerce aile işsiz kalmıştı. Bir camcının tek işi “cam yapmak”tır. Nitekim Paşabahçe’de kurulan içki fabrikası genişletilirken, Modiano Fabrikası bütünüyle ayakta duruyordu. İçki fabrikası rıhtımının genişletilmesi için Modiano Fabrikası yıkılarak deniz doldurulmuş ve yeni bir rıhtım yapılmıştı.

Bu sırada Modiano Fabrikası’nın iki cam potası yıkım sırasında dışarı alınarak, İçki Fabrikası’nın bahçesinde saksı olarak kullanılmıştı. Bu potalar bahçede hala saksı olarak durmaktadır.

Paşabahçe’de cam işçileri...

Bu rıhtımda yapılan çeşitli kanal kazılarında, daha sonraki yıllarda, moloz altından çıkarılan renkli cam parçalarının, çeşitli atölyelerde yeniden eritilip kullanıldığı biliniyor. Hatta kazılarda bulunan özellikle renkli camların daha sonraki yıllarda kurulan Paşabahçe Cam Fabrikası'nın ilk günlerinde bile, üretimde renk olarak kullanıldığını, en eski cam ustaları anlatırlardı.

Tarihi Beykoz Camcılığının Son Kuşağı Paşabahçe Cam Fabrikası

Yukarıda çok kalın çizgilerle anlatılan bütün bu nedenlerle, 1930'lu yıllarda Paşabahçe bölgesinde çok sayıda camcı ailesi bulunuyordu. Türk cam sanayiinin yeni baştan kurulması konusu gündeme geldiği zaman da bu önemli gerçeğin ilk olarak akla gelmesi çok doğaldı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1800'lü yılların ilk günlerinde başlatılmış olan eski "Boğaziçi Camcılığı", Türkiye Cumhuriyeti'nin 1935 yılında kurulacak olan yeni projesi olan Paşabahçe Cam Fabrikası'na, büyük ve zengin bir miras bırakmış oluyordu.

NOT: Bu yazı, yazarın Özgür Tarih Dergisinde yayınlanan aynı adlı çalışmasından kısaltılarak alınmıştır.